

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

מלחמת "חרבות ברזל"

גיליון מיוחד

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין תחומית

בין הקטבים

גיליון 41

מלחמת "חרבות ברזל"

גיליון מיוחד

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

מלחמת "חרבות ברזל"

גיליון מיוחד

גיליון 41

תמוז התשפ"ד

יולי 2024

אמ"ץ - תוה"ד - מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית
משרד הביטחון - ההוצאה לאור

Swords of Iron War - special issue

Dado Center for Interdisciplinary Military studies

מפקד מרכז דדו: תא"ל ד"ר איל פכט
עורך ראשי: סא"ל ד"ר איתי חימיניס
מנהל כתב העת ועורך: גל פרל
עורכי לשון: האלי סלומון, חוה ברטל וניצן לוטן
מעצב גראפי: יהודה סלומון

צילום תמונת העטיפה: דובר צה"ל

© כל הזכויות שמורות

למדינת ישראל - משרד הביטחון

נדפס בישראל, התשפ"ד - 2024

All rights reserved to ©

The Ministry of Defense, Israel

Printed in Israel

הגרסה הדיגיטלית פורסמה באתר מרכז דדו ביוני 2024

הספר יצא לאור באמצעות משרד הביטחון - ההוצאה לאור
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט
בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר, כל חלק שהוא מהחומר
שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא
ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

את מאמרי **בין הקטבים** ניתן למצוא באתר מרכז דדו (דרך אתר צה"ל)

או באמצעות עמוד ה-Facebook של מרכז דדו.

לפניות למערכת בכל נושא ובפרט בנוגע להצעות לפרסומים עתידיים:

dadocenter1@gmail.com

המאמרים אינם משקפים את עמדת צה"ל או מערכת הביטחון הישראלית

ומייצגים את דעת הכותבים בלבד.

תוכן העניינים

7	הקדמת מפקד מרכז דדו	
9	הקדמת העורכים	
11	שער ראשון הדרך למלחמת "חרבות ברזל"	
13	המעבר מהמב"ם למלחמת "חרבות ברזל"	דנה פרייזלר-סווירי
29	כישלון "תפיסת ההרתעה" מול יריבים אסימטריים - האומנם הייתה תפיסה?	תא"ל (מיל') ד"ר מוני חורב
43	הכלה - מרכיב מטריד בהתנהגות הביטחונית של ישראל	פרופ' אפרים ענבר ותא"ל (מיל') מנחם (מנה) בכרך
61	תחושת השליטה במציאות כמרכיב בתרבות הארגונית של צה"ל	תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל
77	שער שני על המלחמה	
79	מניעה באמצעות ורסטיליות אופרטיבית כמענה לאיום צבאות הטרור הדתיים של איראן	אל"ם (מיל') ד"ר עופר גוטרמן, ד"ר חיים אסא, אל"ם (מיל') רן אייזנברג, אל"ם (מיל') דב"ד
95	אור בקצה המנהרה: לקראת מערכה אזרחית	יותם הכהן
117	הרובד הצבאי של תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל לאור מלחמת "חרבות ברזל"	תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל
129	שער שלישי בעקבות המלחמה - תובנות ראשונות	
131	בניין הכוח בעקבות "חרבות ברזל" - לא לחזור על טעויות העבר	עפר שלח
143	"ייחודו הבולט של צה"ל, שהמפקדים הם סוד כוחו" לקחים מ־1982 ומ־2023	גל פרל
155	שער רביעי סקירת ספרות	
157	"דוקטור למבצעים"	גל פרל
166	על הכותבים	

הקדמת מפקד מרכז דדו

מלחמת "חרבות ברזל" - שנכפתה על מדינת ישראל וצה"ל בעקבות מתקפה מפתיעה ורצחנית של ארגון חמאס בבוקר חג שמחת תורה, ה-7 באוקטובר 2023 - התפתחה במהלך החודשים האחרונים **למערכה אזרית, רב-זירתית, ממושכת ומאתגרת**, שמוקדה עודנו בפירוק היכולות הצבאיות והשלטוניות ברצועת עזה, במאמצים להשבת החטופים והנעדרים, במוכנות להתפתחויות בכל הזירות ובחיזוק ההרתעה ומעמדה האזורי והבין-לאומי של ישראל.

התפתחות המערכה ברצועת עזה ובאזור כולו, והתמשכותה על פני חודשים ארוכים (עד כה), מובילים **להבנות ולדילמות במישור הטקטי, האופרטיבי והמערכתי-אסטרטגי ובממשקים שביניהם**. על כל אלה, החלה מתפתחת **כתיבה ענפה** - במערכת הצבאית-ביטחונית גופא, במכוני חקר בארץ ובחו"ל ובשיתופי פעולה צבאיים-אזרחיים.

מלחמת "חרבות ברזל" פרצה בעת שצה"ל בעיצומם של **דיון תפיסתי** ושל תהליך לגיבוש **אסטרטגיה מעודכנת ותפיסת הפעלה**, אשר במוקדם **האיום האיראני והאתגר הרב-זירתי**. דיון זה נמשך ביתר שאת גם בעת הנוכחית, בעקבות אירועי ה-7 באוקטובר והמלחמה. אין ספק כי תוך כדי תהליכי הלמידה והתחקור, וודאי שעם סיכומם, נידרש **להשלמת גיבוש האסטרטגיה תוך חשיבה מחודשת על הנחות היסוד, על ההבנות שלנו לגביהן, על מגמות בסביבה האזורית והגלובלית, ועל כיוונים נדרשים לעתיד**.

במהלך השנים האחרונות, התבססו בצה"ל ובממסד הביטחוני **גישות שונות** ביחס לשאלה מהו **האתגר המרכזי שבפניו ניצב צה"ל ומה המענה התפיסתי הנדרש לכך**. בשני העשורים האחרונים, הגישות הדומיננטיות ראו **במעגל הראשון, בחזבאללה ובחמאס**, את האתגר המרכזי של צה"ל שבו יש להתמקד, בין אם בגישה הכרעתית, בגישה של מבצעים מוגבלים או במתכונת משולבת. בד בבד, גישות מתחרות ראו **באיראן את מוקד האיום** ואת האתגר הצבאי המרכזי, שמולו נדרש להיערך, בין אם בפעולות מניעתיות או בהעצמת גישה התקפית ויוזמת לרבות ב"תחרות אסטרטגית" ארוכת טווח. לצד החיוניות הברורה מאליה של דיון תפיסתי זה, ניכר כי הוא מבטא גם **חוסר נוחות מתמשך** באשר למידת גודלו והתאמתו של צה"ל לסביבה המדינית והביטחונית המתהווה.

אסטרטגיית צה"ל כפי שגובשה במהלך שנת 2023 בהובלת הרמטכ"ל, ביקשה ליצור **תשתית תפיסתית משולבת**, באמצעות **כריכת איראן, חזבאללה וחמאס וגורמי איום נוספים לכדי מערכת יריבה אחודה, רב־זירתית ומתפתחת**, שמולה נידרש להתמודד בשנים הבאות. **הגישה המבוטאת באסטרטגיה משקפת את המציאות של המאבק האזורי שבו אנו מצויים כיום**, גם אם באופן שאינו שלם ואינו חף מפערים, כגון עוצמת הזיקות שבין הציר האזורי־פונדמנטליסטי והזירה הפלשתינית; **דחיפות האיומים** הנשקפים מיכולות **המערכת המתפתחת; ממד הזמן**, המתבטא בין השאר בעיתוי פרוץ המערכה ובהתמשכותה. מוקדים תפיסתיים אלה ונוספים, מצריכים אותנו **לבחינה עצמית ביקורתית**, הן כדי **לדייק בהגדרה ובמימוש כיווני המענה**, והן כדי **לצמצם את ההתפתחות של פערים** כגון אלה בעתיד.

גיליון מיוחד זה של **בין הקטבים**, הרואה אור תוך כדי המלחמה, מבטא **דיון במנעד רחב של תאוריות ושל סוגיות ליבה, ממגוון נקודות מבט**, מתוך המערכת הצבאית ומחוץ לה, ומעורר שיח, לעיתים ביקורתי ונוקב, על הנחות היסוד, על התפתחות המערכה ועל יכולתנו להשפיע קדימה - **במעשה המבצעי, בקומה התפיסתית הדורשת בירור ובראי מנגנוני עיבוד, למידה ותחקיר לקראת אתגרי ההווה והעתיד**.

קריאה מועילה,

תא"ל ד"ר איל פכט
מפקד מרכז דדו

הקדמת העורכים

7 באוקטובר 2023 ייזכר לעד כיום שבו קרסו רבות מהנחות הבסיס הביטחוניות של ישראל בכלל ושל צה"ל בפרט. התקפה מפתיעה ויעילה שביצעה החמאס הצליחה לאתגר - במקרים רבים למוטט זמנית - את מערכיו של צה"ל, ומשכה את ישראל למערכה רב־זירתית מורכבת, שעודנה נמשכת בימים אלו.

בין הקטבים, כתב העת של מרכז דדו, הוקם בשנת 2014 כחלק מהמשימה שלקחנו על עצמנו לקדם את החשיבה המערכתית ואת החשיבה הביקורתית בצה"ל. לאורך השנים שימש כתב העת במה לרעיונות ולתפיסות שהיו בליבת העשייה של הצבא או לחלופין, שאתגרו את תפיסותיו המרכזיות. פורסמו בו שורה ארוכה של מאמרים, בין היתר של מפקדים בכירים בשירות פעיל ובדימוס, אשר הנכחו את הבעיות השונות אשר קיימות בהתנהלותו של צה"ל בתחומים מגוונים. כתב העת לא הסתפק רק בהצבעה על הבעיות וניסה ככל הניתן גם להצביע על הדרכים שבהן צה"ל יכול לצעוד כדי להשתנות. לצורך כך פרסם כתב העת מאמרים של קולות מגוונים, מצה"ל ומחוצה לו, ושילב נקודות מבט תאורטיות והיסטוריות במטרה להאיר באור קצת אחר חלק מהסוגיות שבהן נדמה היה שאנחנו מצויים במבוי סתום.

כתב העת נועד לא רק להשפיע על השיח בצה"ל ולחשוף את הציבור הרחב לדיונים התפיסתיים המתקיימים בו, אלא גם לעודד כתיבה מעמיקה על סוגיות תפיסיות מצד קצינים וקצינות. האמנו שהכתיבה יכולה לשמש מנוע לפיתוח ידע בעבור אותם קצינים וגם להוות חלק מתהליך של פיתוח גישה עצמאית וביקורתית, שאלה יוכלו להביע במסגרת תפקידיהם.

אירועי ה-7 באוקטובר והאתגרים הרבים שחוה צה"ל במהלך המלחמה, מצביעים בראייתנו על מאזן מעורב. בדומה לגופים אחרים בצה"ל, גם אנחנו מצויים בתהליך של למידה ותחקור פנימי, בין השאר, במטרה להבין מה היינו יכולים לעשות טוב יותר ומה מסביר את ההצלחה החלקית שלנו בקידום ההגות והמחקר הצבאי, כמו גם בקידום החשיבה הביקורתית והחשיבה המערכתית בצה"ל. הרשימה שלהלן הינה כמובן ראשונית וחלקית מאוד, אך חשוב לנו לשתף אותה משום שאנחנו רואים בכך, הקוראים, שותפים למסע שהחל לפני עשור.

בין הקטבים אנו מחויבים ללמידה ושיפור. אנו חולקים עם צה"ל בהצלחות ובכישלונות. במבט לאחור, לא תמיד הצלחנו לאתגר את התפיסה הקיימת (למשל

ביחס לסוגיה הפלסטינית והאתגר הצבאי מעזה) ולהשפיע על הארגון. כתב העת עודד ושיקף את השיח אשר התקיים ביחס לסוגיות שזיהינו כבוערות או כאלה המחייבות דיון נוסף, לעיתים באופן שהצליח להיות ביקורתי ולא תגור ולעיתים באופן שבעיקר שיקף את המוסכמות. ביחס לחלק מסוגיות הליבה של המלחמה הנוכחית, כתב העת העמיד בעבר תשתית ידע חיונית המאפשרת חשיבה רעננה, בעוד שביחס לאחרות, נותרה גם לנו עוד כבדת דרך משמעותית לעשות.

אנחנו מקווים שהגיליון הזה הוא צעד נוסף בתהליך התאמתו של כתב העת לתכליתו ולייעודו – במה לשיח מקצועי, ענייני, ביקורתי ומלמד – שיעזור לצה"ל להשתנות, להיות רלוונטי ולנצח.

מיותר לציין שלא הכל שחור. כמו במלחמות העבר, צה"ל לא קרס במלחמה אלא להפך, התאושש, התעשת, התאים את תוכניותיו ואת מערכיו, יצא להתקפה והוא פוגע באויב ורושם הישגים בזירות השונות. אבל מה עם "היום שאחרי" ברצועת עזה, בלבנון ובאיראן? מה אפשר ללמוד בהקשר זה ממלחמות העבר?

כישלון ה-7 באוקטובר מתחבר אסוציאטיבית למלחמת יום הכיפורים, על מחדליה וכשליה (ראו גיליון מספר 40 בנושא מלחמת יום הכיפורים, שזמין באתר מרכז דדו). גם שם היו אלה מפקדיו של צה"ל שהצליחו להתאושש נוכח המתקפה המפתיעה ולהפוך את הקערה ולהשיג ניצחון צבאי בשדה הקרב. לאחר המלחמה ההיא פנה צה"ל לשיקום ולתיקון הליקויים ובדיעבד השקיע יותר במענה כמותי ופחות במענה איכותי לאיומים. כתוצאה מכך צה"ל גדל מאוד אך ספק אם הרלוונטיות שלו לאיומים שופרה משמעותית כתוצאה מכך. גם התיקון לכיוון המענה האיכותי, שהחל בשנות התשעים, היה דרמטי ובא על חשבון הכמות. ניכר כי בשני המקרים צה"ל לא מצא את נקודת האיזון המיטבית בין הכמות לאיכות. האמנות, שצריכה לעמוד בלב תהליך הלמידה, התיקון והשיקום, היא במציאת אותה נקודת איזון בין הצורך להעמיד סד"כ גדול שיאפשר לצבא לפעול בכמה חזיתות ברזמנית מבלי לוותר על רכיבי האיכות. ובכלל זה, מערכות טכנולוגיות מתקדמות של פיקוד ושליטה, חימוש חכם, ובראש ובראשונה מפקדים בעלי מנהיגות קרבית המובילים את אנשיהם מלפנים, בעלי סקרנות מקצועית, ביקורתיים, מוכשרים ומיומנים. מפקדים שהם הם מכפיל הכוח האמיתי של צה"ל.

סא"ל ד"ר איתי חימיניס

סרן (מיל') גל פרל

שער ראשון

הדרך למלחמת "חרבות ברזל"

המעבר מהמב"ם למלחמת "חרבות ברזל"

דנה פרייזלר־סוירי¹

מאמר זה עוסק במעבר מהמב"ם, המערכות שבין המלחמות, למלחמת "חרבות ברזל". המאמר בוחן כיצד השפיע עשור של פעולות במב"ם-הכשלים שנוצרו בשל המב"ם, אבל גם התרומה של הפעילות במב"ם - על מוכנות צה"ל למלחמה הנוכחית. המאמר מתמקד במרכיב ההרתעה במב"ם, כמרכיב המרכזי שמשפיע על הסלמות ועל הידרדרות למלחמה. המאמר גם מזהה את הצורך בהמשגה חדשה של המב"ם, כמערכות על פני רצף שנע בין המלחמה להסדרה, ואת החובה לברר מהי התכלית המדינית לפעולות המב"ם. לסיכום מציע המאמר מסגרת תפיסתית חדשה למב"ם, כאסטרטגיה מתמשכת לזמני שגרה, המשלבת מניעה, הגנה והרתעה.

מבוא

מלחמת "חרבות ברזל", שפרצה בשבעה באוקטובר 2023, הפכה את סוגיית המעבר מהפעולות במסגרת המערכות שבין המלחמות (המב"ם) למלחמה, מעיסוק תאורטי ביקורתי, למציאות מתמשכת. מציאות שמאפשרת להסיק מסקנות ראשוניות על הכשלים במב"ם, על אפשרויות ההתפתחות שלהן בעתיד, ועל הבנת האתגרים בשלב המעבר מהמב"ם למלחמה בצורה טובה יותר.

המאמר מתמקד במעבר מפעולות במסגרת המב"ם, שהתפתחו בצה"ל בעשור האחרון (2013-2023), למלחמת "חרבות ברזל", שלב שנתפס כנקודת התורפה במב"ם, עד כדי עדות לכישלוננו. השאלה המרכזית במאמר היא האם פעולות המב"ם, שנועדו תחילה להרחיק את המלחמה, ובהמשך נתפסו ככלי לדחיית המלחמה הבאה ולשיפור מוכנותו של צה"ל לקראתה, השיגו את מטרתם או שהיו חלק מהכשלים שהובילו למלחמה?

מבנה המאמר כולל שלושה חלקים: החלק הראשון עוסק בהגדרות של המב"ם וסוקר את אתגרי המעבר משגרה לחירום, ובכלל זה מהמב"ם למלחמה; החלק

¹ דנה פרייזלר־סוירי היא חוקרת במרכז דדו.

השני, בוחן את האירועים שהובילו למלחמת "חרבות ברזל" על רקע השימוש הנרחב בפעולות המב"ם בצה"ל בשנים שקדמו למלחמה; והחלק השלישי והאחרון מנסה בעזרת ניתוח ראשוני, לברר את ההשלכות בין המב"ם למלחמה שפרצה, מדוע התפתחו איומים משמעותיים על ביטחונה של ישראל דווקא בשנות המב"ם, ואלו שינויים נדרשים כעת על מנת לשמר את דרך הפעולה במב"ם, אם בכלל.

הגדרות המב"ם

בתחילת שנות האלפיים וביתר שאת לאחר מלחמת לבנון השנייה (2006) אותגרה תפיסת הביטחון הישראלית המסורתית, שהייתה מבוססת על היחס בין הביטחון היסודי והביטחון השוטף. אבן הראשה של תפיסה זו הייתה ההרתעה הישראלית, שהתבססה על היכולת הישראלית להכריע במלחמות, לצד היכולת לתחזק את ההרתעה בתקופות שבין המלחמות. פעם באמצעות פעולות תגמול, פעם באמצעות הגנת גבולות, מבצעים מיוחדים וימי קרב, וחוזר חלילה. ואולם בתחילת האלף כבר היה ברור כי קשה להגיע להכרעות בשדה הקרב, ואילו בין המלחמות מתפתחים איומים אסטרטגיים בעומק שטח האויב, שבהם הביטחון השוטף לא מצליח לטפל באופן רציף. צה"ל נזקק לדרך פעולה מאורגנת למניעת האיומים בעומק, ובהתאם לתפיסת הביטחון הישראלית, לא פחות חשוב ממניעת האיומים, הייתה סוגיית חיזוק ההרתעה הישראלית. בפער שנוצר בין הביטחון היסודי והביטחון השוטף, ישראל נזקקה לדרך פעולה נוספת, שתאפשר לקדם את האינטרסים שלה בשגרה, בתקופות שבין המלחמות, למנוע התפתחויות שליליות ומסוכנות אצל האויב, ובדרך זו גם לחזק את הרתעתה ולהימנע ממלחמה לא רצויה (סימן טוב ושטרנברג, 2022).

על רקע זה הופיעה המב"ם בצה"ל (2013), כפעולות יזומות מתחת לסף המלחמה, שבאות לשרת שורת תכליות. באסטרטגיית צה"ל שפורסמה בפומבי בשנת 2018 הוגדרו חמש תכליות המב"ם, שעיקרן מניעה וצמצום איומים קיימים ומתהווים; הרחקת המלחמה הבאה, ויצירת תנאים טובים יותר לניצחון בה; שימור חופש הפעולה של צה"ל וצמצום זה של האויב; שימור וחיזוק ההרתעה הישראלית; והגדלת הנכסיות של מדינת ישראל בכלל ושל צה"ל בפרט. זאת בעזרת הפעלת כוח מתמשכת, מתקדמת ונחושה, בשירות האינטרסים הישראליים (אסטרטגיית צה"ל, 2018).

בתחילת הדרך, עוצבה המב"ם כגישת פעולה מתחת לסף המלחמה ולימי שגרה, כשהאיום במלחמה היה תנאי מרכזי לקיומן. קרי, ההכרה של אויבנו שבמקרה של הסלמה למלחמה עם ישראל, ישלמו מחיר גבוה ויובסו. היגיון זה תאם למערכת האזורית שלאחר מלחמת לבנון השנייה (2006–2013) ובעת מלחמת האזרחים בסוריה (2012–2018), בתקופה שבה כל הצדדים לא היו מעוניינים במלחמה נוספת, ויריבינו העיקריים – חיבאללה, הנשיא אסד ואיראן – היו שקועים במלחמת אזרחים

קשה. על רקע זה איום אמין במלחמה, מגובה בשימור כשירות ומוכנות גבוהה, היה אמור לשמור על אפקטיביות המב"ם ובעיקר על היכולת להמשיך ולפעול מתחת לסף המלחמה (אלון, 2019).

המעבר משגרה לחירום והמעבר מהמב"ם למלחמה

המעבר מהמב"ם למלחמה, בדומה למעברים משגרה לחירום, הוא סוגיה מורכבת שנחקרה רבות בעבר. בהקשר למב"ם מדובר במעבר ממסגרת שבה מתקיימות מערכות מתמשכות בשגרה, למלחמה.

מעברים כאלה דורשים שינוי תודעתי, שינוי תפיסתי, שינוי של הרגלים ושל סביבת עבודה, וטומנים בחובם אתגרים תפיסתיים וטכניים, שיש לחשוב ולהתכונן אליהם מבעוד מועד. דוגמאות לשינוי תודעתי נדרש, במעבר ממערכה מתמשכת בשגרה למלחמה, הן המעבר ממלחמת ההתשה למלחמת יום הכיפורים (1970–1973) או המעבר מהאנתפאדה השנייה למלחמת לבנון השנייה (2001–2006). בשתי הדוגמאות אופן הלחימה ופעולות הצבא חייבו שינוי תפיסתי משמעותי כמו גם שינויים בהכשרה ובתרגול. העדר הבנה זו הוביל לכשלים הרבים בשטח בעת המלחמה.

במקרה של מתקפת פתע, מדובר באירוע נפיץ אף יותר, שמחייב את זיהוי השינוי, את הטמעת השינוי ביחידות ובקרב הממונים ומעבר בפועל למצב תפקוד של מלחמה, בטווחי זמן קצרים ולרוב ללא הכנה מתאימה. במעבר מסוג זה מאותגרות רוב המערכות, בראשן מערכת הפיקוד והשליטה, שנאלצת לעבור מניהול ריכוזי עם יכולת שליטה ובקרה חזקה על כוחות קטנים יחסית, לאינטנסיביות פעולה והיקפי כוחות גדולים (פינקל, 2008, עמ' 296–297). לעומת זאת, כאשר המעבר הוא מתוכנן, כמו למשל, המעבר מ'פעולות התגמול' (1953–1956) ל'מבצע סיני' (1956), הפעילות בתקופה שקדמה למלחמה, יכולה לתרום להצלחות במלחמה, לאפשר גיבוש מסגרת מדינית מתאימה מראש, ולחזק את מוכנות הצבא למלחמה. אבל במקרים שבהם ישראל הופתעה או הידרדרה למלחמה, כמו במלחמת יום הכיפורים (1973) או במלחמת לבנון השנייה (2006), ההנחה הייתה כי המחדלים במלחמה מקורם במאפייני הפעולה בשגרה שקדמה לה.

המעבר עצמו בין מערכות בשגרה למלחמה הוא עניין כמעט רגעי, ולרוב "נפילת האסימונים" תהיה עם נפילת הפגז הראשון או הטיל. כשהקושי המרכזי בזיהוי המציאות שהשתנתה נובע מהמסגרת התפיסית ששלטה בתקופת המערכה המתמשכת שאפיינה את השגרה. כך למשל, דבריו של מפקד חיל האוויר במלחמת יום הכיפורים, האלוף בני פלד, שאמר: "הולכת להיות מלחמה מחר או ביום ראשון", העידו על הבנה לוגית, אבל לא בהכרח על שינוי תפיסתי, לא כל שכן הבנה ארגונית רחבה. הסיבה לכך נוגעת למציאות מתמשכת של 'מלחמת התשה' שהתקיימה בשנים שקדמו, אך הייתה שונה בתכלית ממלחמת יום הכיפורים שהגיעה אחריה.

עיוות מושגים, שהושאלו מהמלחמות למערכה המתמשכת בשגרה ולהיפך, תורם לקושי בהבנה כיצד להתכונן למלחמה הבאה ולא לזו שהייתה (פינקל, 2008, עמ' 270-275, 285, 293-294).

מוכנות מנטלית ותפיסתית למצב מלחמה מאותגרת בכל המדרגים, מרמת היחידות בשטח ועד לרמת הפיקוד העליון והדרג המדיני. העדר שפה משותפת והבנות תפיסתיות משותפות על אודות השינוי הנדרש הן תופעה נפוצה במעברים מסוג אלה. דוגמה לכך היא במעבר מה'אנתפאדה השנייה' ל'מלחמת לבנון השנייה'. בשנה שקדמה למלחמה (2005-2006) היו כבר הבנות עמוקות במודיעין על אודות השינוי שחל בחזבאללה, מארגון טרור לארגון בעל יכולות צבאיות מתקדמות. ואולם כל עוד נשארו הבנות אלה באמ"ן ולא נטמעו בשטח, במטכ"ל ובקרב הדרג המדיני, לא התאפשר המעבר התפיסתי והפיזי הנדרש לאורך כל שרשרת הפיקוד. כך נותרה על תילה המסגרת התפיסתית הקיימת, כי פעולות חזבאללה כארגון טרור יכולות במקרה הגרוע להוביל לימי קרב, כפי שקרה בשנים שקדמו למלחמה, אבל לא למלחמה. גם פה, שימוש במושגים חדשים, כמו "חזבאללה כצבא", במקום השימוש במושג "ארגון טרור", יכלו לתרום להבנה שהמפגש הבא יהיה כבר במסגרת מלחמה של צבא בצבא. ואולם, בתקופה שבה הטרור הפלשתיני עמד בראש סדר העדיפויות והיווה את העיסוק המרכזי של הצבא, האיום מלבנון נתפס כמשני, והושפע מהמושגים הקיימים במערכת בהקשר הטרור הפלשתיני והלבנוני כאחד. מושגים שבדיעבד התגלו כלא מדויקים וככאלה שאינם תואמים למציאות שהשתנתה בלבנון - והעמיקו את הפער התפיסתי (פינקל, 2022, עמ' 24-26, 41-44).

המעבר מהמב"ם למלחמה בהקשר הנוכחי, הגיע לאחר עשור של פעולות במב"ם (2013-2023). בצה"ל נצבר ניסיון רב בפעילות במערכה מתמשכת, מתחת לסף המלחמה. במיוחד שמאז מלחמת לבנון השנייה, שנתפסה כמלחמה מוגבלת, התנסה צה"ל במבצעי הרתעה מוגבלים בלבד, שפרצו לרוב ביוזמת ישראל, כונו "סבבים", והתקיימו מול הזירה העזתית בשנים 2009-2023. ההיקף הגדול של פעולות במב"ם השפיע על תפקודים רבים בצה"ל בשגרה, בעיקר בקרב הגופים שעסקו במב"ם. היכולת של גופים אלה לשנות הרגלי עבודה עם פרוץ המלחמה, היה נושא מרכזי לביקורת ולדיונים עוד טרם פרצה המלחמה. זאת ועוד, טענות כי "המב"ם היא המלחמה הנוכחית" עמדו בליבת המתח שנוצר בין הפעולות במב"ם למוכנות למלחמה ותרמו לבלבול המעשי והמושגי כאחד (סימן טוב ושטרנברג, 2022).

בעוד המב"ם השחזו יכולות בגופים מסוימים בצה"ל, בעיקר בחיל האוויר ובאמ"ן, שמצאו עצמם בחיכוך מתמשך, במתח מבצעי ובלמידה ובהיכרות מעמיקה עם האויב - אותם גופים עצמם גם חוו שחיקה של יכולות, הסטה של קשב, ואף עיוותי מציאות שתאמו לפעילות במב"ם. תופעות של העדפת הדחוף על פני החשוב, ושימוש במודיעין למלחמה לצורכי המב"ם, טשטשו את האבחנות בין המב"ם למלחמה ויצרו עיוותי תפיסה על אודות היריב.

מתחים נוספים נוצרו בין המב"ם לעולמות הביטחון השוטף והגנת הגבולות. על מנת לשמר מקורות מודיעיניים, ומפחד פן יאבדו בשל צורכי הביטחון השוטף, שונו דפוסים מסורתיים והכרחיים בהגנה. כך למשל, אוגדות בגבול הצפון נאלצו לאמץ ריסון יתר, ונמנעו מפעולות מנע בתגובה לאירועים בגבול, לנוכח הרצון להמשיך ולקיים את המב"ם בעומק ואת משוואות ההרתעה שנבנו בין ישראל לחזבאללה (קובוביץ, 2019; איל, 2024).

המב"ם השחזי יכולות בגופים מסוימים בצה"ל, בעיקר בחיל האוויר (בתמונה מטוס קרב F-35 של חיל האוויר) ובאמ"ן, שמצאו עצמם בחיכוך מתמשך (דובר צה"ל)

היקף הפעילות הרבה במב"ם גם טשטש את ההבדלים בין השגרה למלחמה, והרגיל את הפיקוד הבכיר בצה"ל ואת הדרג המדיני לפעולות כירורגיות בעלות אחוזי הצלחה גבוהים, לתחושת שליטה במציאות ולחיזוק תפיסת העליונות המודיעינית. גם דרגי העבודה הורגלו במשך שנים בתהליכי עבודה קפדניים, בניהול סיכונים מדוקדק, במערכת פיקוד ושליטה פרטנית וריכוזית - שאינם אפשריים במלחמה, שהיא ממלכת הכאוס ואי-הוודאות (פינקל, 2022; סימן טוב, 2022)

מבקרי המב"ם בצה"ל, ראו בהן יכולת בוטיק, מוגבלת וזמנית, השואבת משאבים וקשב ממשימת המוכנות למלחמה, ובאה על חשבון שיקום צבא היבשה. ההנחה הייתה כי כל עוד לא ישוקם צבא היבשה, יכולת ההכרעה של צה"ל במלחמה אינה מובטחת, והתנאי העיקרי להצלחת המב"ם לא מתקיים, קרי שבמקרה של מלחמה ישלם האויב מחיר גבוה יותר ולכן הוא נמנע ממנה. גישה זו טענה כי לא ניתן

לקיים במקביל צבא כשיר למלחמה וצבא למב"ם, מאחר ואלה דורשים משאבים, כשירויות, תפיסות ורמות תפקוד שונות מהותית אלה מאלה. זאת ועוד, למרות שבתקופת הרמטכ"ל לשעבר אביב כוכבי ותר"ש 'תנופה' (2019-2023) הושם דגש על תהליכי שיקום צבא היבשה ומוכנות צה"ל למלחמה ולניצחון על צבאות הטרור בעזה ובלבנון - משימת שיקום כוחות היבשה הייתה רחוקה מסיום, ומגמת הרחבת השימוש במב"ם נמשכה ביתר שאת (צור, 2016; כוכבי, 2020).

חשוב לציין גם את תרומתה של המב"ם למלחמה. פעולות המב"ם יצרו פלטפורמות למוכנות, להשפעה מבצעית ולתכנון בחירום ובשגרה, לתהליכי בניין כוח, ותהליכי למידה רבת-חומיים, לצד הגדרת קווים אדומים לשמירה על תהליכי מוכנות ותכנון ייעודים למלחמה ועל סנכרון ותיאום המנגנונים הארגוניים בהתאם. כך למשל, העובדה כי בשנים האחרונות הפכה איראן לאויב הראשי במב"ם, בכלל המרחבים והממדים, פיתחה בצה"ל ראייה רב-זירתית, שונה מהדרך שבה היה מורגל. צה"ל צבר ניסיון בפעילות רב-זירתית, שכוללת מאמצים מתואמים, המשלבים בין לחימה קינטית (תקיפה) ולוגית (סייבר), התבססות על מודיעין ותודעה, הגנה, ופעילויות משלימות במישור הכלכלי והדיפלומטי. היכולת להתמיר את אלה להקשר המלחמה מספקת לצה"ל הבנות חשובות גם במלחמה הנוכחית.

החיכוך המתמשך במב"ם, בעיקר בזירה הצפונית, יצר בצה"ל תמונת מצב על מוכנות האויב, אפשר לצבור ניסיון מבצעי רב, וגם לקבל החלטות מודעות ושליטה מסוימת בהסלמה בזירה הצפונית, שעד כה לא הדרדרה למלחמה כוללת. נקודת המפתח בתקופת השגרה שקודמות למלחמה היא בפיתוח מודעות כי הנעשה בהן צריך לקחת בחשבון את המלחמה בקצה הרצף ולספק לצה"ל זמן להתכונן למלחמה, "להשחזי יכולות" לקראתה, להכיר את האויב טוב יותר, ולהוות מתי השתנו התנאים, והמלחמה היא בלתי נמנעת.

ניסיון העבר מלמד כי כל אימת שצה"ל היה שקוע בעימות שאינו מלחמה, שילם על כך מחיר יקר במלחמה. כאשר המלחמה היא מאורע שאינו שקול למב"ם, לימי קרב או למבצע מוגבל. המלחמה חייבת להיות נקודת הייחוס לכל מפקד בצה"ל, והיא נמצאת בקצה הרצף, בה נבחנות התפיסות, וכישלון במלחמה הוא אירוע בעל משמעויות לאומיות. מנגנוני האימונים, מוכנות בניין הכוח, מערכות הפיקוד והשליטה, והתוכניות האופרטיביות - הן המפתח למעבר מוצלח למלחמה, ולחוסנה של המערכת להתמודד עם הפתעות וכשלים בנקודת הפתיחה.

המב"ם והמעבר למלחמת "חרבות ברזל"

בחלק זה אסקור את האירועים שהובילו לפרוץ מלחמת "חרבות ברזל" ואנסה לזהות את הזיקות בין הפעילות במב"ם למלחמה שפרצה. לשם כך, אחזור להגדרות המב"ם כפי שהתפתחו במהלך השנים בפרסומי אסטרטגיית צה"ל 2015-2018 ובמספר מסמכי תו"ל פנימיים.

בראשית הדרך של המב"ם, נתפסו המערכות כגישה צה"לית למניעה ולהשפעה. תחילה התרכזו פעולות המב"ם במניעה ובצמצום התעצמותו של חזבאללה, בחסות מלחמת האזרחים בסוריה. אך ככל שהתרחבו המערכות, נוספו תכליות נוספות, כגון חיזוק ההרתעה והנכסיות, דחיית המלחמה ופגיעה בחופש הפעולה של האויב. בפועל, הפכה המב"ם לאסטרטגיה צה"לית של הפעלת כוח מתמשכת בשגרה, עם שורה של תכליות, במספר זירות, ואל מול יריבים שונים.

התפתחות התכליות במב"ם הובילה גם לשינוי היחס בין המב"ם למלחמה. בתחילת הדרך תכלית המב"ם הייתה "דחיית המלחמה ופגיעה בחופש הפעולה של האויב", ואולם ככל שמערכות המב"ם התרחבו והתפתחו, הובהר כי הן עלולות לקרב את המלחמה בשל טעויות חישוב או הסלמות לא רצויות, ולכן תכלית דחיית המלחמה הפכה ממטרה לתוצאה רצויה של פעולות המב"ם. בהמשך הומשגה תכלית זו כ"שיפור התנאים בכניסה למלחמה" ועד ל"יצירת תנאים טובים לפעולת צה"ל... בדגש על ניצחון במלחמה" (אסטרטגיית צה"ל 2018). שיפור התנאים בכניסה למלחמה התבסס על שילוב בין היכולת לצמצם את התעצמות האויב באמצעי לחימה מתקדמים לבין יכולת להשפיע על כוונותיו בממד ההרתעתי המצטבר, ובעיקר להשפיע על מערכת השיקולים שלו באם עדיף לו להסלים למלחמה או לא. במקביל, המסגרת התפיסתית של 'מערכות מתחת לסף המלחמה' אומצה הן ע"י מקבלי ההחלטות, הן ע"י מפקדי הצבא. היכולת, כביכול, לדחות את רעיון המלחמה, ואף להימנע מפעולות מנע או מכות מקדימות שעלולות להסלים למלחמה, המשיכו לקנות אחיזה במטכ"ל ובדרג המדיני, כאשר התפיסה הייתה כי ניתן לשרת את האינטרסים הישראליים גם באמצעות פעולות מתחת לסף המלחמה. תפיסה זו נותרה בעינה גם לאחר שהתנאים שהובילו למב"ם השתנו, בראשם, סיום מלחמת האזרחים בסוריה, שממנה יצא הציר האיראני עם ניסיון צבאי, יכולות מתקדמות וביטחון הולך וגובר. מנגד בישראל, שילוב של אילוצים חיצוניים ופנימיים, בראשם יכולת ההיזק של השחקנים בציר האיראני לעורף הישראלי, לצד הזדמנויות ויכולות שעמדו לרשותה של ישראל, בדמות יכולות הגנה מתקדמות ותפיסה של עליונות מודיעינית שתספק התרעה בזמן, דחו את רעיון המלחמה, מתוך הבנה כי האינטרסים החשובים, בראשם חיזוק ההרתעה הישראלית מפני מלחמה כוללת, מושגים באמצעות המב"ם.

דבקו של היריב המרכזי במב"ם, מנהיג חזבאללה חסן נסראללה, במשוואות ההרתעה, אף חיזקה את ההבנה הישראלית שניתן לשמר את היציבות בזירה הצפונית, וכל שינוי במשוואות יהיה במסגרת הבנות (או הפרתן) בין ביירות לתל אביב. הנחה נוספת הייתה כאמור כי שבירת המשוואות תלווה בהתרעה מודיעינית. ראוי לציין כי סוגיית חיזוק ההרתעה במב"ם הייתה תכלית קבועה של המב"ם, אבל ייתכן שלא בוררה דיה. רבים האמינו וראו במב"ם כגישה למניעה ולצמצום יכולות האויב. סוגיית ההרתעה נבחנה מול היריבים השונים, חזבאללה, חמאס,

סוריה וכמובן איראן, אך לא כתכלית מרכזית. התפתחותם של 'מרחבי חסינות' בעזה ובלבנון במהלך שנות המב"ם, היו סימן מתריע על שחיקה בהרתעה הישראלית, ואולם, אלה הוכלו בסופו של דבר, ונתפסו כמצב זמני, לא רצוי, אך כזה שיפרץ מייד בתחילת המלחמה הבאה. כפי שאכן קרה.

פעולות המב"ם שהיו אמורות לא רק לצמצם יכולות אויב, אלא גם לחזק את ההרתעה הישראלית בשגרה, ובכך להשפיע על שיקולי היריב בבואו להחליט באם פניו למלחמה - נראה שכשלו בדיוק בנקודה זו. שיאו של הכשל הגיע באירועי השבעה באוקטובר 2023.

המלחמה פרצה בעקבות מתקפת הפתע של חמאס בעוטף עזה והמעשים המזוויעים שנעשו במהלכה. למרות שלא נחשפו כל הפרטים על אודות מניעי חמאס לצאת למתקפה בשבעה באוקטובר, סביר כי חמאס העריך שהמתקפה תוביל למלחמה. שיקולים אזוריים ופולשתיניים, בראשם סכנת הנורמליזציה בין ישראל לסעודיה, פוטנציאל אחדות הזירות והגיבוי מצד הציר האיראני, לצד פרשנותו את המתחים שהתגלו במערכת הפנים ישראלית, נראה שהובילו אותו להחלטה כי בשלו התנאים להסלים למלחמה, על פני המשך המצב הקיים.

הזיקה בין המב"ם לאירועי השבעה באוקטובר על פניו נראית חלשה, זאת במיוחד לנוכח העובדה שבעזה לא התקיימו כמעט מערכות מב"ם בשנים האחרונות, ואם התקיימו הן היו מצומצמות וחסויות. כישלון הפעולה המיוחדת של צה"ל בחאן יונס בנובמבר 2018, הייתה אירוע שהעיב על המשך פעילות צה"ל בעזה בשגרה, כך לפחות לפי הפרסומים הגלויים (הראל, 2024). בפועל, מאז מבצע 'צוק איתן' (2014) התקיימו מספר סבבי לחימה קצרים בעזה, עיקרם כוונו נגד ארגון הג'יהאד האסלאמי, לאחר שהמערכת הישראלית החלה להבדיל בינו לבין חמאס, כשהאחרון נתפס כריבון של רצועת עזה. אחרון הסבבים בעזה היה מבצע 'מגן וחי' בחודש מאי 2023, שהתנהל בהיגיון דומה.

בעזה נוצר 'מרחב חסינות', בדומה לזה שנוצר גם בלבנון מול חזבאללה, קרי מרחב שבו נמנעה ישראל מפעולה צבאית, בשל מורתעות הדדית שהתפתחה בקרב שני הצדדים (סובלמן 2016-2017). 'מרחב החסינות' היה מבוסס על כוח ההרתעה שיצר חמאס, לנוכח יכולתו לאיים על העורף הישראלי באמצעות מערך הטילים הגדול שבנה. העובדה כי צה"ל נמנע מלפעול ברצועת עזה בשגרה, שלא במסגרת סבבים או מבצעים, סביר שהובילה לאיבוד החיכוך המבצעי, לפערים באיסוף המודיעיני, לשחיקת המוכנות ההגנתית, לשחיקת קווים אדומים, וכפי שהתגלה בשבעה באוקטובר - גם לפגיעה במוכנות למלחמה (רביב, 2021). מכאן שההרתעה הישראלית מול רצועת עזה נשחקה קשות. בצד הישראלי, רצועת עזה נתפסה, בעיקר בשנה האחרונה, כזירה משנית, עם סיכויי התלקחות גבוהים, אך מוכלים. חמאס נתפס כשחקן "מורתע, מוחלש ומרוסן", וכשחקן המועדף ע"י ממשלת ישראל להמשיך ולשלוט ברצועה.

הצטרפותו של חזבאללה למערכה בשמונה באוקטובר, כשפתח בירי רקטות ופגזים לעבר שטח ישראל, הובילה להפרת השקט בגבול הצפוני ולשבירת מאזני ההרתעה בין ישראל לחזבאללה. מאזנים שנבנו מאז מלחמת לבנון השנייה ובמהלך שנות המב"ם. הזירה הצפונית הייתה הזירה המרכזית שבה התקיימו פעולות המב"ם בעשור האחרון וחזבאללה היה מושא ההרתעה הראשי במב"ם.

החיבור בין המערכה בזירה הצפונית לזו שפתח חמאס בעזה, היה מתבקש, בשל השתייכותם של חמאס וחזבאללה לציר האיראני, אם כי במעמד שונה, לצד החות'ים בתימן והמיליציות השיעיות בסוריה ובעיראק. גם אם לא ידוע אם בין הארגונים בציר התקיים תיאום אסטרטגי-אידיאולוגי או תיאום אופרטיבי שהוגדר מבעוד מועד - כך או כך, העובדה שבמקביל למלחמה בעזה החלה לחימה גם בזירה הצפונית, יוצרת זיקה משמעותית בין המב"ם למלחמה שפרצה.

את הלחימה בזירה הצפונית יש לראות לא רק על רקע אחדות הזירות בציר האיראני ותמיכת חזבאללה בחמאס, אלא גם על רקע השנה האחרונה, שבה בחן חזבאללה את ההרתעה הישראלית במספר תקריות. בראשן, תגובת הארגון להסכם הגז שנחתם בין ישראל ללבנון (אוקטובר 2022), הפיגוע במגידו (מרץ 2023), ופרשת הצבת אוהל חזבאללה בשטח ישראל בהר דוב (אפריל-אוקטובר 2023) (אייכנר 2023; בוחבוט 2023). אירועים אלה, לצד אירועים נוספים שהתרחשו מאז 2019 בין ישראל לחזבאללה ועל רקע התחזקותה של איראן וההתקדמות בפרויקט הגרעין שלה - היו סימנים מעידים כי מתקיים כרסום הדרגתי במשוואות ההרתעה בין ישראל לחזבאללה.

מאידך גיסא, חשוב גם לציין כי בסופו של דבר המלחמה לא החלה בזירה הצפונית, למרות שלרשות חזבאללה עמדו יכולות משמעותיות שכללו נוכחותו קרקעית קבועה של כוח רצ'ואן לאורך הגבול עם ישראל, ומאגר טילים מהגדולים באזור. ולמרות השחיקה בהרתעה מול חזבאללה, זו לא קרסה לחלוטין והלחימה שפרצה נשמרת עדיין במסגרת של הדדיות בתגובות, כאשר שני הצדדים נמנעים עד כה מ'שבירת כלים' כוללת.

בעקבות הלחימה בצפון נפרץ גם 'מרחב החסינות' בלבנון. צה"ל חזר לפעול בלבנון, במחיר של העלאת רף ההסלמה, אבל זו אפשרה לפגוע ביכולות חזבאללה ובאנשיו, בעיקר אלה שנמצאו לאורך הגבול או אימו על חופש הפעולה הישראלי. גם הניסיון שהצטבר במב"ם בהתמודדות עם הציר האיראני, הוביל להבנה טובה יותר כי המלחמה הבאה תהיה מלחמה רב-זירתית (סימנים ראשוניים לכך הופיעו כבר באירועי 'שומר החומות' במאי 2021). הניסיון בהתמודדות רב-זירתית במסגרת המב"ם ובניהול במקביל של מספר מערכות והאגבור ביניהן, היו כר פורה ללמידה, שבה לידי ביטוי גם במלחמה הנוכחית.

כשבאים לבחון את הזיקה בין המב"ם למלחמת "חרבות ברזל", יש לקחת בחשבון גם את ההקשר הרחב ושורה של התפתחויות שהבשילו בשנה אחרונה,

שעיקרן תחושת ההצלחה של הציר האיראני לצד הביטחון הגובר שלו לנוכח ההתקדמות בפרויקט הגרעין האיראני, כמו גם הפגיעה במעמדה האזורי של ישראל, שנבעה בין היתר מחוסר היציבות הפנימי, ונראה שפגעה גם בהרתעתה. כל אלה אתגרו את המערכת הישראלית בשנה שקדמה למלחמה: בשגרה (בביטחון השוטף) התמודדה ישראל עם חוסר יציבות גובר בגדה המערבית ועם מהומות לאורך הגדר בעזה; במב"ם העידו 'מרחבי החסינות' בעזה ובלבנון על שחיקה גוברת בהרתעה הישראלית שהיו צריכים להגביר את המוכנות למלחמה כוללת (לוינסון 2023); ומעל לכל ריחף האיום הגרעיני האיראני, אתגר אסטרטגי-אזורי.

מסקנות והתפתחויות אפשריות למב"ם

מלחמת "חרבות ברזל" היא אירוע מכונן בביטחון היסודי הישראלי, ועוד מוקדם לדעת כיצד תסתיים. בחלק הקודם הוצגו הזיקות בין המב"ם למלחמה שפרצה, ואולם חשוב גם להבין את ההשפעה של המלחמה על עתיד פעולות המב"ם, כיצד עליהן להתפתח, על מנת שיוכלו לתרום לחיזוק, לשיקום ולבנייה מחדש של ההרתעה הישראלית או שמא הגיעו למיצוין. חשוב לציין כי המסקנות שלהלן הן ראשוניות בלבד, לנוכח העובדה שבעת כתיבת שורות אלה המלחמה בעזה ובזירה הצפונית נמצאת בעיצומה, ומתוכננת להיות מלחמה ארוכה.

1. הסוגייה הראשונה היא מדוע דווקא בשנות המב"ם הבשילו איומים חמורים על ביטחונה של מדינת ישראל - בראשם ציר איראני שבנה טבעת אש אדירה סביב מדינת ישראל, בעזרת שלוחים ושותפים במעגל הראשון והשני.

לשם כך, יש לבחון לא רק את תכלית המב"ם למנוע את התעצמות האויב ולצמצמה, אלא בעיקר את תכלית חיזוק ושימור ההרתעה הישראלית בשגרה. נראה כי דווקא במהלך שנות המב"ם, ובעיקר בשנים האחרונות, נשחקה ההרתעה הישראלית כמעט בכל הזירות. העובדה שמקבלי ההחלטות בישראל לא רצו במלחמה או חשבו כי עומד לרשותם הזמן להתכונן למלחמה הרצויה, אפשרה להם לדבוק במסגרת התפיסתית שסיפקה המב"ם, ולהתעלם מהעובדה שהתנאים שאפשרו את המב"ם - השתנו. במקביל, שאלת מוכנות הצבא למלחמה, שהיא הגורם המרתיע העיקרי, נזנחה או נתפסה ככזאת שייקח עוד זמן עד שתושלם, וזמן זה עומד לרשותה של ישראל.

העובדה כי תכלית המב"ם השתנתה מדחיית המלחמה, למוכנות טובה יותר למלחמה, לא בהכרח הוגשמה. קרי, התפיסה כי פעולות המב"ם מכינות את צה"ל טוב יותר למלחמה הייתה נכונה כל עוד האויבים לא היו מעוניינים במלחמה או האמינו כי במלחמה תהיה ידה של ישראל על העליונה. עם זאת חשוב לציין כי בסופו של דבר נפרצה ההרתעה הישראלית בזירה העזתית ע"י הנהגת חמאס, שלא בהכרח הושפעה משיקולי עלות-תועלת בלבד, לא כל שכן מפעילות המב"ם שכמעט ולא התקיימה בעזה - אלא משילוב של אמונה קיצונית וציפייה לתמיכת הציר האיראני. גם הלחימה שפרצה בגבול לבנון, מעידה כי במקומות שבהם לא התקיימו פעולות

מב"ם ונוצרו 'מרחבי חסינות', התפתחו איומים חמורים ונפגעה המוכנות למלחמה. לנוכח מרכזיותה של תאוריית ההרתעה בתפיסת הביטחון הישראלית, שעיקרה הייחודי הוא שימוש תדיר בכוח, המב"ם נועדה לשבש ולעכב התעצמות אויב ולסכל איומים מידיים. בעצם הפעלת הכוח במב"ם, הוכחו נחישות ויכולות בשירות ההרתעה הישראלית ומכאן שלמרות המורכבות והקושי למדוד הצלחה או כישלון של הרתעה, אסור להזניח את מרכיב ההרתעה במב"ם, כי כשם שפעולות המב"ם יכולות לתרום ולחזק את ההרתעה הן גם יכולות לפגוע בה ואף להוביל לקריסתה.

2. הסוגייה השנייה שחשוב לברר היא, אילו שינויים נדרשים במב"ם על מנת להמשיך ולשרת את האינטרסים הישראליים כאסטרטגייה להפעלת כוח מוגבל בשגרה. נראה אולי כי הכשל המרכזי במב"ם נובע מעצם המשגתו, כמערכות שבין המלחמות. בפועל המב"ם מתקיימת על פני רצף שנוע בין שני קצוות - המלחמה וההסדרה, כמערכות מתמשכות מתחת לסף המלחמה.

מעניין במיוחד הוא שהמב"ם נמשכת גם במהלך המלחמה, בסוריה ובזירות נוספות. סוגיה זו מוכיחה כי המב"ם מתקיימת במרחב, שאינו בין המלחמות, וכי המלחמה אינה בהכרח מעידה על כישלון המב"ם או על סופה. כך, למשל, תפקיד המב"ם בסיכול ההתעצמות מחדש, שנפגעה במלחמה בעזה ובלבנון, עדיין חשוב, גם תוך כדי המלחמה.

העובדה שפעולות המב"ם מתקיימות על הרצף שבין המלחמה להסדרה מאפשרת להבין טוב יותר את המשך התפתחותן. המלחמה יכולה לסמן שלב שממנו אפשר לחזור חזרה למב"ם ואף להתקדם על פני הרצף למציאות הפוכה של הסדרות והעדר קונפליקט צבאי פעיל. לכן חשוב להבין שהמשך המב"ם, צריך להוביל לכללי משחק חדשים, ובתקווה גם להסדרות מדיניות זמניות או קבועות. הגם שהסדרות כאלה עלולות להגביל את המב"ם, מגבלות אלה יהיו תחת הבנות הזדירות ולא במסגרת 'מרחבי חסינות' לא רצויים כפי שהתפתחו בעזה ובלבנון.

במב"ם, כמו במלחמה, העדר חיבור בין הפעולות הצבאיות לתכלית מדינית ברורה ומותאמת בהתאם לזירה ולאויב, הופכת את הפעלת הכוח לכזו העומדת בפני עצמה, מנותקת מהצרכים הלאומיים ומהמעשה המדיני, לא משרתת את התכליות שלשמך נועדו המב"ם ואף עלולה לפגוע בהן. העדר חיבור בין המערכות הקינטיות במב"ם לתכלית מדינית רצויה, מעמעמת סוגיות, כמו האם נדרש לפעול, מול מי ובאיזה היקף? תוצאות לוואי של התנהלות שכזו מובילות לכשלים בתיעודף מערכות ומבצעים, כאשר השאלה המרכזית היא לא האם המערכה משרתת תכלית מדינית רצויה, אלא שאלות כמו מה מידת הסיכון המבצעי, ניסיון לקדם מבצעים מבלי לשאול את מידת האפקטיביות שלהם, ותעדוף מערכות בשל מודיעין זמין או הזדמנויות מבצעיות.

חשוב לציין כי תכלית הנכסיות במב"ם, למרות שנוספה רק במעלה הדרך, היא מהתכליות החשובות במב"ם. משמעה כי הפעולות שעושה ישראל במב"ם אמורות

לשרת לא רק אינטרסים ישראלים, אלא גם אינטרסים של שותפים באזור ולהפגין את הנחישות ואת היכולות הישראליות לפעול במרחב. נכסיות זו תורגמה במהלך העשור האחרון, בעיקר במסגרת מערכות המב"ם מול ארגון המדינה האסלאמית לפני כעשור וגם מול איראן, מערכות שתרמו להבשלת היחסים בין ישראל למדינות המפרץ, ואף לגיבוש 'הסכמי אברהם' (2020). ואולם הנכסיות היא רק שלב מקדים, היא תורמת להתרעה ויכולה להיות מתורגמת גם להסדרות בעתיד. אך היא אינה תחליף לגיבוש תכליות מדיניות ברורות במב"ם.

כך או כך, הסתכלות דיכוטומית על המב"ם ועל המלחמה, היא מסוכנת ופוגעת בלמידה. היא מתעלמת מהעובדה שהמב"ם מתקיימת על רצף בין מלחמה להסדרה, כמו גם מהיותה אסטרטגיה מתמשכת שכוללת הפעלת כוח ישירה ועקיפה, ומתקיימת בזיקה לאסטרטגיות נוספות. הבנת המרחב שבו מתקיימת המב"ם תאפשר לזהות לא רק את האתגרים במעבר מהמב"ם למלחמה, אלא גם את תרומתה להסדרות ולרגיעה.

3. הסוגיה השלישית היא איזו מסגרת תפיסתית מתאימה לשינויים שעל המב"ם לעבור. כאמור, מאמר זה מזהה כי המב"ם היא אסטרטגיה מתמשכת על רצף המערכות שבין ההסדרה למלחמה, שמתקיימת בשגרה, בחירום ובמלחמה. סוג ההרתעה במב"ם הוא הרתעה מצטברת לצורכי מניעה ודחיית התעצמות האויב וכן עצירת מגמות שליליות. הרתעה מסוג זה מושגת באמצעות הפעלת כוח והשפעה ישירה ועקיפה. ההרתעה המצטברת במב"ם שונה במהותה מהרתעה קלאסית, מאחר והיא חורגת מאיום בלבד, ועושה שימוש תכוף ורציף בכוח. היא מורכבת מהרתעה ע"י מניעה (Deterrence by Denial) מאחר והיא נשענת על יכולות ההגנה הישראליות, ובכך מניחה כי חלק מיכולות האויב ומהישגיו ניתן יהיה למנוע באמצעות אמצעי ההגנה המתקדמים שיש בידי ישראל. אבל היא בעיקר אסטרטגיה יוזמת, שפועלת נגד איומי האויב, עוד טרם התממשו. חשוב לציין שהמב"ם גם אינה אסטרטגית אכיפה קלאסית, מאחר והיא לא שואפת בהכרח להחזיר את המצב לקדמותו, אלא מעוניינת להשפיע על המצב העתידי ועל המגמות המתהוות. ככאלה המב"ם מבטאת אסטרטגיה שמשלבת בין תכליות המניעה, ההגנה וההרתעה.

האסטרטגיה שעוצבה לפני כעשור לשיבוש ולעיכוב תהליכי התעצמות אצל האויב בשגרה ומתחת לסף המלחמה, עומדת בפני שינוי הן בשל יכולות ישראליות שהבשילו, הן בשל ההתפתחויות במציאות, בראשם עלייתו של הציר האיראני הרב-זירתי שאוחז ביכולות התקפיות ובתיאום אסטרטגי ואופרטיבי. מול מציאות כזו, המשך שימוש באסטרטגיה מתמשכת בשגרה מחייב חיבור מושכל בין שלוש תכליות - מניעה, הגנה והרתעה מצטברת, כמו גם יכולת לנוע על פני הציר שבין שיפור המוכנות למלחמה לבין הגשמת המטרות המדיניות והתקדמות לעבר הסדרה אזורית.

לסיכום, צורת תפקוד מרכזית וחשובה, כמו המב"ם בצה"ל בעשור האחרון, ללא

תאוריה רלוונטית - תהפוך ללא אפקטיבית וסופה להיכשל ולהיעלם. ללא התאמת המב"ם למציאות שהשתנתה יכולתה לתרום למוכנות למלחמה, והצורך הקריטי לקשר בין המערכות הצבאיות לתכליותיהן המדיניות עלול להוביל לכשלים נוספים ולתשלום מחירים כבדים בביטחון הלאומי של ישראל. התאוריה של המב"ם תצטרך להסביר למה ישראל זקוקה לצורת תפקוד שכזו, וכיצד היא יכולה להמשיך ולשרת את הנסיבות ואת הצרכים המשתנים של הביטחון הישראלי. אם כן, פעולות המב"ם יהיו חייבות להשתנות, כתנאי הכרחי לעצם המשך קיומן.

על רקע המתקפה הקשה בבוקר השבעה באוקטובר והמלחמה שפרצה בעקבותיה נראה כי ההתנגדות הבסיסית לקיומנו במרחב המזרח תיכוני עדיין קיימת, ותוקפנות וכיבוש שטחים - למרות המחיר הצבאי והמדיני הגבוה שלהן - הן עדיין אלטרנטיבות קבילות בקרב אויבנו. המלחמה הנוכחית מטילה צל כבד על כל דיון ביטחוני-צבאי ישראלי, והזיקות בין מלחמת "חרבות ברזל" למב"ם, בראשן - המעבר מהמב"ם למלחמה, מרכזיות ההרתעה במב"ם, והצורך של המב"ם להשתנות - מהוות כר רחב ללמידה ולחשיבה צבאית ביטחונית חדשה.

רשימת המקורות

- אסטרטגיית צה"ל (2015; 2018). אתר צה"ל.
- אייכנר, איתמר, זיתון, יואב וקראוס, יאיר (30 ביוני 2023). "אוהלי חיזבאללה כבר חודשיים על הקרקע: צה"ל במגעים חשאיים מול לבנון, בישראל הציבו דד-ליין". Ynet.
- איל, נדב (27 בפברואר 2024). "התרעת כרטיסי הסיס בעזה: חלק ממבצע של השב"כ שנועד להתריע מפני מתקפה". Ynet.
- אלון, ניצן ופרייזלר, דנה (אוקטובר 2019). "ריצת מרתון ותקיעת מקלות בגלגלי האויב" – המערכות שבין המלחמות בצה"ל (המב"ם)". גיליון 22-23, אוקטובר 2019, עמ' 13-31.
- בוחבוט, אמיר (26 במרץ 2023). "הפיגוע בצומת מגידו: המחבל נסע באופניים חשמליים כל הדרך מהגדר לזירה". וואלה.
- כוכבי, אביב (אוגוסט 2020). "הקדמת הרמטכ"ל". בין הקטבים, גיליון 28-30, עמ' 7-10.
- לוינסון, חיים (20 בנובמבר 2023). "אמ"ן הזהיר את נתניהו במכתבים: "איראן, חיזבאללה וחמאס מזהים הזדמנות לסערה מושלמת". הארץ.
- מוסטקי, עדיאל איתן (19 בספטמבר 2022). "דיווח: המו"מ על הגבול הימי עם לבנון קרוב לסיום – כריש יישאר בישראל". כלכליסט.
- מזרחי, אורנה ושוויצר, יורם (4 באוגוסט 2020). "המאבק בין ישראל לחיזבאללה על משוואות ההרתעה". מבט על, 1358, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- סימן טוב, דודי ושטרנברג, דודי (אפריל 2022). "המב"ם והשתנות דרך המלחמה של צה"ל". בין הקטבים, גיליון 37.
- פינקל, מאיר (2008). אתגרים ומתחים בתהליך בניין הכוח. מערכות.
- פינקל, מאיר (אפריל 2022). "בין הערכה להשפעה על המציאות – מדוע הבנות שהתפתחו באמ"ן על חיזבאללה השפיעו באופן מוגבל על היערכות אמ"ן וכלל-צה"ל למלחמת לבנון השנייה?". המרכז למורשת המודיעין ומרכז דדו.
- פינקל, מאיר (2022). מפקדת חיל האוויר. מרכז דדו, מודן ומשרד הביטחון.
- צה"לשון – מונחון התורה הצבאית (ספטמבר 2021). תוה"ד – אמ"ץ. ע' 161.
- צור, גיא (ינואר 2016). "יבשה באופק – גיבוש תפיסת תמרון יבשתי". בין הקטבים, גיליון 6, עמ' 89-113.
- קובוביץ', יניב (27 באוקטובר 2019). "ירי הנ"ט בצפון: התחקיר מצביע על "תקלה חמורה", הרמטכ"ל רשם נזיפה לדרג הזוטר". הארץ.
- רביב, רועי (ינואר 2021). "ממב"ם למערכה רב זירתית רציפה". מערכות, גיליון 489, עמ' 36-43.

- Burrell, Robert S. (March 14, 2023). "A Full Spectrum of Conflict Design: How Doctrine Should Embrace Irregular Warfare". *Irregular Warfare Initiative*.
- Osinga, Frans and Sweijs, Tim (Ed) (2021). *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020 Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*. The Hague: Asser Press & Springer.
- Sobelman, Daniel (Winter 2016-2017). "Learning to Deter: Deterrence Failure and Success in the Israel-Hezbollah Conflict, 2006-2016". *International Security* 41 (3), pp. 151-196.
- Wilner, Alex S. and Wegner Andreas (ed) (2021). *Deterrence by Denial: Theory and Practice*. NY: Cambria Press, RCCS series.

ריאיונות:

- סא"ל ב', (5 באפריל 2022). ריאיון.

כישלון "תפיסת ההרתעה" מול יריבים אסימטריים - האומנם הייתה תפיסה?

תא"ל (מיל') ד"ר מוני חורב¹

ההפתעה האסטרטגית ממתקפת חמאס ב-7 באוקטובר הלמה בתודעה הציבורית וערערה את האמון בתפיסת הביטחון של ישראל. ביקורת חשובה נשמעת מאז על גישת ההרתעה שיושמה מול ארגוני ההתנגדות ברצועת עזה ובלבנון ועל ההתמכרות לשקט אסטרטגי בהווה והתעלמות מתמשכת מהתפתחות סיכונים משמעותיים בעתיד. המסקנה המתבקשת בעיני המבקרים היא שנדרש, בעבר ובוודאי מעתה, לפעול נמרצות **להכרעת היריב** כפתרון האופטימלי לנטרול האיום האסטרטגי המתעצם. המאמר מבקש להציב זווית מאזנת יותר באשר לדוקטרינת ההרתעה ולטעון שתפיסת ההרתעה הישראלית נגד יריבים אסימטריים לא הוגדרה כראוי, לא נבנתה כראוי וודאי שלא ניתן היה ליישמה כראוי. הקריאה להחליפה בעקרונות המקצועיים והברורים של גישת ההכרעה - מעוותת מיסודה.

מבוא

מתקפת חמאס בשבעה באוקטובר 2023 הלמה בתודעה הישראלית הביטחונית ובאמון שניתן בה. העליונות הצבאית של צה"ל נמחצה מול מתקפת פתע של האויב החלש ביותר בין אויביה של ישראל. עמודי התווך של התפיסה הביטחונית - ההרתעה, ההתרעה המוקדמת וההערכות המבצעית ההגנתית - קרסו. המהלומה שספגה ישראל באוקטובר חוללה זעזוע עמוק במצב התודעה הציבורית. במהרה נולדה הכרה מפוכחת במציאות אסטרטגית חדשה ובאיום קיומי, המחייבים להתגייס להכרעת האויב, על כל הכרוך בכך: מלחמה ארוכה, משאבים יקרים ומחירים כואבים. מלחמת "אין ברירה", שנשענת על הסכמה ציבורית רחבה ועל סולידריות חברתית עמוקה. מאז ראשית הלחימה הקרקעית ברצועת עזה נראה

¹ תא"ל (מיל') ד"ר מוני חורב הוא חוקר בכיר במרכז בס"א. שירת בצה"ל כמפקד אוגדה, כמפקד חטיבת גבעתי וכמפקד בית הספר לקצינים.

צה"ל במיטבו. יחידות בסדיר ובמילואים פועלות בשיתוף פעולה רב-חילי ורב-זרועי הדוק, המשלב בין הכוחות המתמרנים, הכוחות המסייעים, הכוחות האוויריים ומאמץ המודיעין - ברמה יוצאת דופן. רוח הלחימה והנחישות מעוררי התפעלות, נוכח ההכרה בחיוניות המטרה והמשימות.

המערכה ההכרעית המתנהלת ברצועת עזה עוררה בחודשים האחרונים ביקורת נוקבת על גישת ההרתעה הישראלית, על כישלונה המהדהד ועל ההתמכרות לשקט ביטחוני מדומה, שאפשר לאורך שנים רבות את המשך התעצמותם של חמאס ושל חזבאללה לממדים מפלצתיים. עם תחילתו של מהלך התמרון המוצלח ברצועה הלכה והתעצמה הביקורת על זניחתה של אסטרטגיית ההכרעה לאורך שנים רבות, רבות מדי. ההרתעה, שהיוותה את אחת משלוש הרגליים בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל מאז שנות ה-50 (הרתעה, התראה, הכרעה), הפכה בדיון הציבורי כיום כמעט למושג גנאי, שתרים לכאורה להיווצרות התוצאה הטראגית. אני מבקש להציג טיעון שונה: **תפיסת ההרתעה הישראלית נגד יריבים אסימטריים לא הוגדרה כראוי, לא נבנתה כראוי וודאי שלא ניתן היה ליישמה כראוי.** עצם הדיון על כישלונה ועל החובה להשיב למרכז הבמה התפיסתית מעתה ואילך את גישת ההכרעה - מעוות מיסודו. בהקשר זה יטפל המאמר בשני נושאים:

1. חשיבות הגדרתם המדויקת של מטרות ההרתעה ויעדיה, שבלעדיהם אין יכולת לעצב ולתכנן אסטרטגיית הרתעה אפקטיבית.

2. חשיבותו של תכנון מקדים ל'מערכה שאחרי המערכה', כרכיב שבלעדיו חסר המצפן המכווין את תכנונה האפקטיבי של ה'מערכה הראשונה'.

מושג ההרתעה עוסק באופן שכנוע היריב להימנע מפעולה לא רצויה באמצעות מסרים ופעולות שמבהירים לו כי המחיר שישלם על מעשיו עלול להיות גבוה מהרווח האפשרי מהם. על מנת שהרתעה תהיה בעלת תוקף, מנסה המרתיע להבהיר באופן אמין את המחיר ואת הנזק שהוא מתכוון לגרום ליריב, כך שניתן יהיה להעריך ולהשוות אותו ביחס לרווחיו האפשריים. ההרתעה מכוונת לשמר מציאות אסטרטגית רצויה בין הצדדים ולמנוע הידרדרות לשימוש בכוח אלים יותר (ביידיך ואדמסקי, 2014, עמ' 7).

תפיסת הביטחון המסורתית של ישראל גרסה כי על צה"ל להשיג הכרעה צבאית בכל עימות. גישה זו הנחתה בשנים הראשונות לקיום המדינה, את ההתמודדות מול צבאות האויב, הן משום שחיוני היה להשיג הכרעה והן משום שניתן היה להשיגה. חיוניות ההכרעה נבעה מעוצמת האיום הקיומי על ישראל ומהחובה להסיר את הסיכון לפלישת צבאות האויב לשטחי המדינה. האפשרות להשיג הכרעה נבעה מהעובדה שהיריבים היו צבאות סדירים של מדינות ולא יריב אסימטרי חמקמק, הפועל כמערכת תת-מדינית מבוזרת, מוטמעת בתוך מרחב החיים האזרחי וכפופה לנורמות ולכללים ייחודיים. בתפיסה המסורתית נועדה ההכרעה הצבאית לבסס מחדש את ההרתעה האסטרטגית ולדחות את סבב האלימות הבא. ההכרעה הוגדרה

כ'מצב הסיום' האסטרטגי הנדרש במלחמה, והתמרון, כאמצעי המרכזי המאפשר להשיגה. ההרתעה נתפסה כתכלית המלחמה, וההכרעה היוותה את האמצעי האסטרטגי המוביל למימושה. במילים אחרות, השגת הרתעה אסטרטגית נתפסה במידה רבה כתוצר של הכרעה צבאית בשדה הקרב וכתנאי למיצובה היעיל (קובר, 1996, עמ' 156-166).

כוח שריון של צה"ל במלחמת יום הכיפורים (Central Intelligence Agency)

ההכרעה הוגדרה כשלילת כושר הלחימה של היריב באמצעים צבאיים, שלא תאפשר התאוששות ממנה במהלך אותה מלחמה. במילים אחרות, ובהשאלה מעולם ה'הפתעה האסטרטגית' ('הפתעה בסיסית' ו'הפתעה מצבית'), ההכרעה הצבאית היא 'מצבית', והיא מתקיימת לזמן נתון ובהקשר אסטרטגי ייחודי בלבד. במסמך אסטרטגיית צה"ל שפורסם לציבור ב-2015 מוצג הכיוון ל'מצב הסיום' העקרוני הנדרש במבצעי לחימה: "ברמה האסטרטגית יש לחתור לניצחון, תוך יצירת מצב שבו ניתן לכפות על האויב הפסקת אש או הסדרה מדינית, מתוך עמדת כוח המבוססת על הכרעתו הצבאית, או על אי-יכולתו ואי-רצונו להמשיך בלחימה. לניצחון המבוסס על הכרעה תרומה חשובה ליצירה או לחידוש של ההרתעה" (אסטרטגיית צה"ל, 2015).

ההכרה בכך שהכרעה צבאית לא בהכרח מוליכה לניצחון במישור האסטרטגי-מדיני, עשויה להוליד לבחירה בגישות אחרות, שנועדו להשיג 'הצלחה אסטרטגית' גם ללא הכרעת היריב (הרכבי, 1990, עמ' 433-439). למשל, הספרות המחקרית

עוסקת בתפיסת ה'התשה' דרך השוואתה לגישת ה'הכרעה'. שתי הגישות מיועדות להשיג שיפור במצב הביטחוני, אך בעוד שמערכה הכרעיתית מכוונית את המאמצים המבצעיים להשגת מצב הסיום בעוצמה ובמהירות, אסטרטגיית ההתשה עושה זאת באמצעות שימוש מוגבל, חסכוני, מדורג וזהיר במשאבי הלחימה, במטרה לשחוק את יכולות היריב באופן איטי, מתמשך ומצטבר. מלחמת התשה ממושכת תובעת כושר עמידה ואורך נשימה פיזי ומנטלי, שילוב אמצעים צבאיים ולא-צבאיים, הגדלת משקלו של מאמץ האש על פני התמרון הקרקעי וחתירה לשחיקת רוחו של היריב, לא פחות מאשר הבסת יכולותיו הצבאיות (קובר, 1996, עמ' 33-34). לכך נדרשת גישה סבלנית, חלוקה מאוזנת של משאבי הלחימה על פני ציר זמן ארוך, חישובי כדאיות מול מחירים בטווחי זמן שונים ואורך נשימה אסטרטגי לקיום המאמץ המתמשך.

עליית קרנה של ההרתעה

בעשרות השנים האחרונות, נוכח התעצמות היריב האסימטרי, הלך והתחזק קולם של המערערים על רלוונטיות תפיסת ההכרעה הצבאית במבצעי הלחימה, ועל השימוש בתמרון הקרקעי ככלי המרכזי למימושה. לגישתם, ייעודה המסורתי של ההכרעה אינו תואם למציאות המתפתחת. נימוקיהם מתייחסים הן למישור האסטרטגי-מדיני והן למישור האופרטיבי-צבאי:

ראשית, הניסיון הישראלי מצביע על **מתאם מוגבל בין ההישג הצבאי לבין התוצאה האסטרטגית-מדינית**. הבסת האויב במגרש הצבאי מתקשה להוות ערובה להצלחה אסטרטגית וניכר הקושי לתרגם תוצאה צבאית מכריעה לניצחון מדיני יציב וארוך טווח. 'מצב הניצחון' מבטא מציאות אסטרטגית סובייקטיבית, שבה מושגות מטרות המלחמה, כפי שהוגדרו ע"י הדרג המדיני. ברובד העליון - זהו מבחן הרלוונטיות של הלחימה. מטרת-העל במלחמה איננה דווקא ההכרעה הצבאית, אלא השגת סדר ביטחוני-מדיני משופר (אשלי, 1977, עמ' 68). הניצחון עליון על ההכרעה, ומאופן הגדרתו נובעות המשמעות והתכלית שמכוונית את המאמץ הצבאי. ההכרעה הצבאית עשויה אומנם לסייע לניצחון, אך היא איננה תנאי להשגתו. היא מתמקדת בעיקרה בדינמיקה הצבאית של העימות ובתוצאות הקרב. לעומתה, ה'ניצחון' משקף את המתאם בין המטרות המדיניות לבין התוצאה בפועל (הרכבי, 1990, עמ' 594).

שנית, **ממד הזמן וארעיותה של התוצאה הצבאית** - הישגי המלחמה עומדים למבחן ההיסטוריה והשיפוט שלהם לאורך הזמן עלול להשתנות באופן מהותי (הרכבי, 1990, עמ' 594-597). קלאוזוביץ, בהקשרים הרלוונטיים לתקופתו, התייחס להשתנות האפשרית של תוצאות המלחמה בחלופי הזמן. שינויים במציאות האסטרטגית-מדינית ובתנאים הפוליטיים עשויים ליצור לצד המובס תנאים להתאוששות אסטרטגית ולחידוש עוצמתו הצבאית (לידל הארט, 1989, עמ' 347). בישראל, ההכרה במוגבלותה של ההכרעה הצבאית וזמניות הישגיה האסטרטגיים

התגבשה עוד בראשית דרכה כמדינה. המלחמה נתפסה רק כחוליה אחת בשרשרת ארוכה של מאבק מתמשך. הניסיון מול מדינות ערב שיקף את מגבלותיו של הכוח הצבאי בניסיון ליצור מציאות ביטחונית חדשה. גם כאשר הושגה הכרעה צבאית ברורה, כמו במלחמת השחרור, במבצע סיני ובמלחמת ששת הימים - לא התייצב המצב הביטחוני אלא לזמן מוגבל. דוד בן-גוריון עמד על כך בראשית שנות ה-50: "אחרי כל מלחמה שנצא ממנה מנצחים - נעמוד שוב בפני אותה בעיה... החשש מסיבוב שלישי, רביעי וחמישי. אנו לא יכולים להניח אף פעם שביכולתנו לתת מכה אחת ניצחת לאויב וזה יהיה קרב אחרון..." (בן-גוריון, 1971, עמ' 219).

הפער בין ההישגים הצבאיים במערכה לבין שיפור במצב הביטחוני לאחריה למשך זמן ארוך הומחש גם במתארי ההתמודדות עם אויבים אסימטריים. מבצע 'עופרת יצוקה', למשל, שנתפס כמוצלח יחסית, הביא בעקבותיו שלוש שנות שקט ביטחוני בלבד. כבר במהלך שנת 2012 החל "טפטוף" של ירי תלול מסלול לדרומה של ישראל, שהלך והסלים בדרך למבצע 'עמוד ענן', בסיומה של אותה שנה. בין מבצע 'עמוד ענן' למבצע 'צוק איתן' חלפה שנה וחצי בלבד ושוב פגש צה"ל את חמאס עם יכולות מבצעיות גבוהות יותר מאשר במבצע שקדם לו.

משכה המוגבל של התוצאה האסטרטגית בלחימה מול יריבים אסימטריים קשורה במידה רבה לכושר השיקום המהיר שלאחריה. היכולות הצבאיות של האויב נשענות על מערך אמל"ח פשוט וזול יחסית ותהליך ההתאוששות מפגיעה קשה ומשחיקת נכסיו הצבאיים עלול להיות רזיז ויעיל, ודאי בהשוואה לזמן הארוך שנדרש לשיקומו של צבא מודרני. ואכן, הניסיון מול חמאס וחזבאללה מלמד על התאוששות מהירה ובניין כוח מואץ ואפקטיבי, הנשענים על תהליך למידה והפקת לקחים ממצה מייד עם סיום המבצעים, ליצירת מוכנות משופרת לקראת סבב הלחימה הבא (הלוי, 2017). ניתן אם כך לקבוע כי שינויים אפשריים מ'מצב הסיום' האסטרטגי של הלחימה הם תופעה שכיחה, הן במערכה צבאית שהגיונה הכרעתי והן במערכה שהגיונה הרתעתי ומוגבל.

שלישית, **סוגיית 'מחיר המלחמה' מול כדאיותה האסטרטגית** - הסכמי השלום עם ירדן ועם מצרים והתמשכותה של המלחמה הפנימית בסוריה יצרו מציאות ביטחונית משופרת לישראל. היריבים האסימטריים לא הוערכו כמציבים איום קיומי ומבצעי הלחימה ברצועת עזה נתפסו כבעלי חשיבות מוגבלת, המוצאת ביטוי באופן שבו הגדיר הדרג המדיני את מטרות המלחמה: "שיקום ההרתעה ושיפור היציבות הביטחונית לזמן ארוך ככל שניתן." (איילנד, 2012, עמ' 11-13). ככל שישראל חשה בטוחה יותר בשכונה המזרח-תיכונית פחתה תחושת האחריות הקולקטיבית לשאת בנטל הביטחון הלאומי ובנכונות לשלם מחירים בעבורו. הכמיהה לנורמליזציה, לשגשוג כלכלי, לשקט ולרווחה, החליפו את הנורמות הוותיקות של חברה מגויסת, ומגמת הגלובליזציה ואורח החיים האינדיבידואלי כרסמו בסולידריות החברתית, שאפיינה בעבר את הקשר בין הצבא לחברה (לבל, 2007, עמ' 70). כך תיאר יהושפט

הרכבי סוגייה זו: "סוג המלחמות שלוחמים הצדדים מותנה בחשיבות המטרות שלהם. ככל שהמטרות חשובות יותר, המאמץ שישקיע אותו צד כדי להשיגן יהיה גדול יותר... בגרילה, 'מאזן החיוניות של האינטרסים' נוטה על פי רוב לטובת הגרילה. לצפון וייטנאם ולווייטקונג היה חשוב יותר להשיג את מטרותם, משהיה חשוב לאמריקנים למנוע אותה." (הרכבי, 1990, עמ' 563-564).

אחד האתגרים הגדולים בהרתעת יריבים אסימטריים קשור בעובדה שמושא ההרתעה הינו בדרך כלל גורם דל נכסים ומצומצם בהיקף האחריות הציבורית שלו. הצבת איום אפקטיבי, שיכפה עליו התנהגות רצויה - מוגבל אפריורית. במסמך אסטרטגית צה"ל מ-2015 הוגדר אומנם הצורך להתאים את מרכיבי הפעולה למאפיינים הייחודיים של היריב, אך המסמך לא מפרט את העקרונות המבצעיים לתכנון מבצעי הרתעה אפקטיביים כנגד יריב שכזה (לשכת הרמטכ"ל, "אסטרטגית צה"ל", 2015). כך גם במסמך אסטרטגית צה"ל מ-2018, המציג היגיון של מבצעי הרתעה ל"פגיעה מתוחמת ביכולות האויב", שיקום ההרתעה וחזרה לעמדת רגיעה מתוך עמדת יתרון. המטרות הצבאיות לפעולה מכוונות לצמצום כושרו המבצעי של האויב, לריסונו ולהענשתו, תוך מניעת הסלמה מול זירות אחרות ("אסטרטגית צה"ל", 2018, עמ' 25).

הגדרות כלליות אלה לא סיפקו מצע מספק לפיתוח תפיסה מקיפה למבצעי הרתעה מול יריבים אסימטריים, וזו נותרה מדשדשת במקומה. על אף המודעות למגבלותיה של 'ההכרעה הצבאית' - מושג ה'הרתעה' נשאר מעורפל והדין החיוני להמשגתו המבצעית הקונקרטית בהקשר אסטרטגי נתון - לא באמת התקיים. ניכר כי הדוקטרינה הצה"לית הותירה את ההבחנה בין המושגים 'הרתעה', 'הכרעה' ו'ניצחון' בחוסר בהירות ובטשטוש רעיוני (אסטרטגית צה"ל, 2015, עמ' 15). בהיעדר בירור חיוני של מושגים אלו בהקשר הייחודי של הלחימה האסימטרית היה קושי לפתח תפיסת הרתעה אפקטיבית.

מה החמיצה גישת ההרתעה

ניתן לאפיין שתי בעיות מהותיות ביישום גישת ההרתעה: ראשית, **קובעי המדיניות הגדירו את המטרה באופן מצומצם** - הרתעת היריב מביצוע פעולות לחימה בפועל. כך, למשל, במבצע 'עופרת יצוקה' ב-2008. כשהיא חמושה בלקחים הטריים ממלחמת לבנון השנייה, הגדירה ממשלת ישראל את מטרות המבצע באופן צר: "לפגוע קשות בחמאס, לצמצם את הירי והפעילות החבלנית העוינת מרצועת עזה, כדי לחזק את ההרתעה וליצור תנאים לשיפור המצב הביטחוני בדרום ולמניעת גלישת העימות לזירות נוספות" (הראל, 2012, עמ' 21-22). שלוש שנים אחר כך, המניע העיקרי לפתיחת מבצע 'עמוד ענן' היה ההכרה בשחיקת ההרתעה שהושגה ב'עופרת יצוקה'. כל אותו הזמן המשיכו חמאס והג'יהאד האסלאמי בהתעצמות צבאית, שכללה הצטיידות ברקטות ארוכות טווח ובחפירת מערך המנהרות ההתקפיות וההגנתיות

ברצועה (גולן ופרל פינקל, 2021, עמ' 10-11). ישראל יצאה למבצע שיעדיו הוגדרו גם הפעם בצניעות רבה: "שיקום ההרתעה הישראלית, פגיעה קשה בחמאס והחזרת השקט לדרום." (איילנד, 2012, עמ' 11). גם ניסוח מטרות מבצע 'צוק איתן' על ידי הדרג המדיני היה כמעט זהה לנוסח מטרות המבצע שקדם לו ב-2012: "מבצע הרתעתי להשבת השקט וחידוש ההרתעה, תוך פגיעה קשה בחמאס, החלשתה וריסונה, אך שמירתה ככתובת ריבונית אחראית ואפקטיבית בסיום הלחימה" (יעלון, 2014). הקו המנחה היה "חזרה מהירה לשקט" ובכך זכה היריב בהיתר להמשיך בבניין כוח אינטנסיבי ליצירת איום אסטרטגי ממשי על ישראל, כבר בעתיד הקרוב. העדפת השקט הביטחוני המידי גברה על החשש מסיכון בטווח הרחוק יותר. העתיד כופף ראש מול ההווה, וההימנעות מיוזמה התקפית - מחשש לביקורת על חרחורי מלחמה מיותרת, נטולת לגיטימציה פנימית מספקת - הפכה למגמת פעולה ברורה.

מטוסי קרב של חיל האוויר, שפועל בעקביות במב"ם במטרה לפגוע ולשבש את קצב התעצמות האויב והיקפה (דובר צה"ל)

מה חסר היה בחשיבה האסטרטגית ובניסוח מטרות ההרתעה? אין דין הרתעת היריב מהפעלת פעילות טרור, כדין הרתעתו מקיום תהליכי בניין כוח מודרני והתעצמות באמל"ח מתקדם. כך גם לגבי החשיבה על הרתעת היריב ממאמץ מתמשך של הסתה לשנאת ישראל במערכות החינוך המוסדיות ובקרב הציבור הרחב. מטרות שכאלה היו עשויות להוביל לאסטרטגיית הרתעה שונה באופן מהותי. בהעדרן, ומול המשך מגמת ההתעצמות ההולכת ונבנית בצד השני - נוצר אתגר מבצעי מורכב לצה"ל ונפתחו פערים שאיימו לשבש את יתרונותיו הצבאיים.

שנית, המערכת הביטחונית ברמה הלאומית, קרי הממשלה, הקבינט המדיני-

ביטחוני והמל"ל, לא ערכה בירור שיטתי ומקיף לבחינת מאמצי ההרתעה הלא־צבאיים, ביניהם שימוש במנופים פוליטיים, כלכליים, משפטיים ותקשורתיים, לשם גיבוש גישת הרתעה אסטרטגית משולבת בין־תחומית. הסתמכות היתר על המאמץ הצבאי לבדו החמיצה את האפשרות לאגבור האפקטיביות של אסטרטגיית ההרתעה הלאומית ולשיפור תוצאה. זהו חלק מבעיה רחבה יותר, הקשורה למקומו ולמיצובו של הדרג המדיני בהתמודדות עם אתגריה האסטרטגיים של ישראל. מלחמת לבנון השנייה חשפה, לא בפעם הראשונה, את חולשת החשיבה האסטרטגית־מדינית. בעקבותיה חוקקו ב־2008 שינויים בחוק המל"ל, שכללו את הרחבת סמכותו ותחומי אחריותו. החוק החדש חייב את המל"ל לגבש ולרכז המלצות בנוגע למטרותיה ויעדיה של ישראל בזירות השונות ולהכין את שגרת הדיונים בקבינט. צוין כי אחריותו מחייבת ראייה מערכתית רחבה ברובד האסטרטגיה־רבתי והודגשה חובתו להציג לדרג המדיני חלופות שונות, נוסף להצעות שמציג צה"ל (המטה לביטחון לאומי, 2008).

אלא שבביקורת שערך מבקר המדינה לאחר מבצע 'צוק איתן' ב־2014 עלה כי מיום כינונה של הממשלה ה־33 ובמהלך כשנה, עד מרץ 2014, לא התקיימו בקבינט דיונים אסטרטגיים בנוגע לרצועת עזה. בדוח המבקר נכתב כי "נוכח יכולותיהם וחוקם של גופי התכנון הביטחוניים, ובעיקר אג"ת, גוברת ביתר שאת חשיבות קיומו של מטה חזק בנושאי ביטחון לאומי עבור ראש הממשלה וועדת השרים לענייני ביטחון לאומי... תוך מתן משקל ראוי לראייה כלל־מערכתית ובחינת שיקולים חוץ־ביטחוניים כלליים." המבקר התייחס לחובת המל"ל להתמקד בנושאים ברובד האסטרטגי ולהקשרי מדיניות ויחסי החוץ של ישראל (מבקר המדינה, 2017, עמ' 7-15).

עפר שלח, חבר ועדת החוץ וביטחון של הכנסת לשעבר מותח ביקורת חריפה עוד יותר על תפקוד הדרג המדיני, על איכות השיח הבין־מדרגי מול צה"ל ועל השלכותיו האסטרטגיות: "מאז 2006 ידעה ישראל יותר ממאה ימים של לחימה בצפון ובדרום, עתירי דיונים אסטרטגיים בדרג המדיני. תוצאות המערכה נקבעו בחדר הישיבות, הרבה יותר מאשר בשדה הקרב. אלא שביחס הפוך לכך, נדמה שאיכות השיח בין לובשי המדים לדרג הממונה הולכת ומידרדרת." (שלח, 2015, עמ' 250). בהתייחסות ללקונה בשיח הבין־מדרגי והכיוון הנדרש לטפל בה, קובע שר הביטחון, משה יעלון: "הקבינט אמור לעסוק בשאלות מדיניות... דיונים כאלה לא התקיימו בקבינט הנוכחי. המל"ל צריך לקיים דיונים בשאלת התכלית האסטרטגית, וצה"ל צריך להיות אחד המציעים בעניין זה. המציאות כיום היא שצה"ל מוביל את עבודת המטה הן בהיבטים אסטרטגיים הן בהיבטים המבצעיים" (מבקר המדינה, 2017, עמ' 53).

זאת ועוד, 'מצב הסיום' של מבצעי לחימה איננו יציב והישגיו מתקשים להתקיים לאורך זמן. כפי שניתן היה ללמוד מהלחימה ברצועת עזה ובלבנון בעשורים האחרונים, ל'**תקופה העוקבת**' שאחרי הלחימה יש חשיבות עליונה בהתגבשות הישגי המערכה ובייצוב המציאות האסטרטגית החדשה. בתקופה זאת מתעצבת תמונת

המציאות הביטחונית, תוך הפעלת מאמצים אסטרטגיים ומדיניים שונים, נוסף על זה הצבאי. היא עשויה להימשך זמן ארוך ומחייבת היערכות מתאימה ומתוכננת מראש. גישת ה'מערכה העוקבת' איננה מתממשקת רק לסיומם של 'מבצעי הרתעה'. גם מלחמות שהסתיימו בהכרעה צבאית ברורה לא פטרו מהצורך להיערך למערכה עוקבת אחריהן, לייצוב ושליטה על התהוות תוצאותיהן. דוגמה בולטת היא מלחמת ההתשה, שהתחילה זמן קצר בלבד לאחר הניצחון המוחץ במלחמת ששת הימים. בדיון שמקיים פרופ' הרכבי על הגדרת הניצחון בסיום מלחמה הוא מציין כי מטרת העל של מלחמה איננה הכרעה צבאית, אלא השגת הסדרה מדינית משופרת. הוא מצטט את קביעתו של קלאוזוביץ': "באסטרטגיה אין דבר כזה ניצחון". לשיטתו, את המלחמה יש לבחון משני היבטים: ראשית, בטווח הזמן המיידי, האם הושגו מטרותיה המוגדרות? שנית, האם שופר מצבה של המדינה לאחריה? (הרכבי, 1990, עמ' 593-594)

הגדרת 'מצב הסיום' של הלחימה אמורה להוות מצפן אסטרטגי לתכנון המערכה כולה, אך היא עתידה להיחשף בהמשך לשינויים ביציבות הביטחונית ולהשפעות הזמן. היא אמורה להיות מעוצבת בשיח משותף בין הדרג המדיני לגורמים המובילים את המאמצים האסטרטגיים הנוספים המופעלים במערכה. הגדרה בהירה של מצב הסיום מאפשרת להכווין את התכנון ואת הניהול באופן אפקטיבי ולשלב ביעילות בין המאמץ הצבאי, המאמץ המדיני, המאמץ האזרחי, המאמץ הכלכלי והמאמץ התקשורתי. לא פחות מכך היא מאפשרת לחבר כראוי בין ה'מערכה העוקבת' וה'מערכה הראשונה' תחת מסגרת הגיונית קוהרנטית. בהקשר למבצעי ההרתעה שנוהלו ברצועת עזה - ניתוח הזיקות בין ה'מאבק המתמשך' לבין מבצעי ההרתעה אמור היה לקשור את הגיונו האופרטיבי של המבצע ההרתעתי למצפן האסטרטגי של מאבק ההתשה המתמשך. יעדי ה'מבצע המוגבל' יונקים את משמעותם האסטרטגית מכוח ההיגיון של המאבק המתמשך, ומאפשרים לבחון את הערך האמיתי של סבבי הלחימה, מבלי להתפתות למיקוד צר בתוצאה הצבאית בלבד. המאבק המתמשך מספק למעשה מסגרת להגדרת התכלית והמטרות גם למבצע הבודד, ומייצר מסד עקרוני לתכנונו. האם גישת חשיבה זו מומשה בתהליכי התכנון האסטרטגי של מבצעי הלחימה בעזה? האם נותחו יחסי הגומלין בין 'מצב הסיום' במבצע הבודד לבין 'המערכה העוקבת' אחריו?

במבצעי ההרתעה שניהלה ישראל ברצועת עזה במהלך העשורים האחרונים ניתן היה לזהות כי זמן קצר לאחר סיומם התחיל תהליך כרסום הדרגתי בהבנות ובהסכמים שהושגו. ישראל הגיבה לחידוש פעולות טרור ולהתעצמות צבאית מואצת של היריב - באופן מאופק ונקודתי בלבד, על מנת להימנע מהסלמה. כאמור, גישת ה"שקט יענה בשקט" הוגדרה על ידי קובעי המדיניות האסטרטגית, אך מידת נכונותם של הצדדים השונים לפעול לשימור תוצאות המבצע איננה דומה. היא נובעת בעיקרה מחיוניות האינטרסים שלהם ומתפיסתם את מידת הלגיטימציה

הפנימית והבין-לאומית שתהיה למעשיהם (לוטוואק, 2002, עמ' 276-288). ישראל לא ראתה בחמאס ובחזבאללה איום אסטרטגי, ונכונותה להגיב מול הפרת ההבנות שהושגו במבצעים הייתה נמוכה. לעומת זאת, האינטרס של ארגוני הטרור להיערך להמשך המאבק ולבנות את כושרם המבצעי לאחר מבצעי הלחימה - נותר גבוה. פעילותם הנמרצת להמשך התעצמות חסרת תקדים לא פגשה 'אסטרטגיית מניעה', המיועדת לשבש ולבלום את בניין הכוח המתהווה ולהשאירו מתחת לסף מוגדר ומחושב.

תפיסת התכנון של 'המערכה העוקבת' כחלק אינהרנטי מתכנון ה'מערכה הראשונה' אמורה להישען על ניתוח מערכת רחב, ברובד האסטרטגיה-רבתית. חשוב להדגיש כי לא מדובר כאן על רעיון ה'מב"ם', שמסמך אסטרטגיית צה"ל הכתיב לו חמש מטרות מרכזיות: לצמצם איומים קיימים ומתהווים; להרחיק את המלחמה הבאה וליצור תנאים טובים יותר לניצחון בה; לשמר את ההרתעה ולחזק אותה; להגדיל את עוצמתה הנתפסת של מדינת ישראל וצה"ל בעיני בעלות בריתנו; לשמר את חופש הפעולה של צה"ל ולצמצם את זה של האויב (אסטרטגיית צה"ל, 2018, עמ' 23-24). מבחינת ישראל פעולות המב"ם פוגעות ומשבשות את קצב התעצמות האויב ואת היקפה, שואפות לשמר את פער העליונות הצבאית ומאריכות את זמן היציבות הביטחונית בין המבצעים. עיקרון מוביל בתכנון המב"ם הוא להימנע מהסלמה ולשמור את הפעולות מתחת לסף המלחמה. הגורם העיקרי בהערכת הסבירות להסלמה כתגובה לפעילות כוחותינו הינו הכרת היריב בתוצאותיה הקטלניות ובמחירים הגבוהים שהוא עלול לשלם (אלון ופרייזלר סווריק, 2019, עמ' 14-22). ליריב נשמר פתח להימנע מתגובה ועדיין לשמר את דימויו הלוחמני בעיני הציבור שלו. בראייתו, היקף הנזק והאבדות ניתן להכלה. הוא אמור להעדיף מציאות שכזו על פני הידרדרות למערכה רחבה (מילשטיין, 2019, עמ' 66-72).

ה'מערכה שאחרי המערכה' איננה יכולה להתנהל על פי תפיסת המב"ם. **המטרה האסטרטגית, המובילה את התכנון האופרטיבי שלה, היא הרתעת תהליך ההתעצמות של היריב ושמירתו מתחת לסף הנסבל.** זוהי מערכה בחתימה גבוהה, והיא בעלת חשיבות אסטרטגית לא פחותה מ'המערכה הראשונה'. היא מתוכננת כמערכה יזומה, סבלנית ומתמשכת, שנועדה למנוע הידרדרות למלחמה עתידית בתנאים קשים ובמחירים כבדים יותר. בתהליך התכנון נדרש להניח את שתי המסגרות המערכתיות יחד ולאפשר את עיצובן בראייה שלמה. נדמה כי במערכה המתנהלת בעזה, הדרישה ל'ניצחון מוחלט' ב'מערכה הראשונה' לא תוכל לפצות על העדר התכנון המקדים והחיוני של 'המערכה העוקבת', שם תתהווה ותיוצב התוצאה האסטרטגית.

סיכום

דוקטרינת ההרתעה הישראלית מול צבאות הטרור משקפת פערים וקיבעון תפיסתי. על אף נוכחותה המרכזית בהפעלת הכוח הצבאי בעשרות השנים האחרונות – כשליה לא תוחקרו ברמה האופרטיבית והאסטרטגית. על אף השכיחות הגבוהה של 'מבצעים מוגבלים' ו'סבבים' בהווייה הביטחונית הישראלית – לא פותחה תפיסה אסטרטגית הרתעתית רבת-חומית קוהרנטית, וצורת הביצוע הצבאית חסרה הגיון אופרטיבי מארגן. תכנון המבצעים חסר את פרספקטיבת הניתוח הרחבה של דפוס המאבק הארוך והמתמשך מול ארגוני ה"התנגדות", שבמהלכו מתפרצים מעת לעת סבבי לחימה אינטנסיביים (Adamski, 2017, P.167).

במחלקת עיצוב המערכה בח"א תיארו כבר לפני יותר מעשור את מגבלות תהליכי החשיבה והתכנון האופרטיבי בהעדר דוקטרינת ההרתעה רלוונטית להמשך התעצמות היריב בלבנון ובעזה. בצוותי החשיבה שעסקו בעיצוב התוכניות רווחה אומנם גישה שעדיפה אסטרטגיה להשגת 'ניצחון' על פני אסטרטגיה של 'הכרעה' (סא"ל ש', 2011, עמ' 5-13; לייש, 2010, עמ' 4-11). אך לצד זיהוי חסרונותיה של גישת ההכרעה מול היריב האסימטרי עדיין נשמר דפוס החשיבה המסורתי, מוטה דוקטרינת ההכרעה. הטיעון השכיח שיקף גישה בינארית, שלפיה אם גישת סבבי ההרתעה איננה עובדת – החלופה המתבקשת היא 'הכרעה'. ביטוי אופייני לכך הוא הסיכום של בכירים באגף המבצעים: "כל אלה (הכוונה לשיפורים בתפיסת ההרתעה) אין בכוחם לעשות יותר מלמתוח את פרדיגמת סבבי ההרתעה מעט יותר. בסיכומו של דבר, בהתחשב במעגל הלמידה של האויב, כדאי שלא נשקיע את זמננו בשיפור דוקטרינת ההרתעה שלנו, אלא במציאת חלופת הכרעה רלוונטית". (ידעי ואורטל, 2013, עמ' 21).

מול היריב האסימטרי כשלה תפיסת ההרתעה הישנה, עוד לפני אוקטובר 2023. במקומה לא פותחה גישה חלופית, שאמורה הייתה לספק תשתית הגיונית להפעלת הכוח. הניסיון הרב שנצבר במבצעי ההרתעה ברצועת עזה לא סייע לפריצת חומות התפיסה הישנה ולא הוביל לפיתוח דוקטרינת ההרתעה רלוונטית לסוג העימותים הנפוץ של ישראל. שאלות מהותיות שעשויות היו להנחות את פיתוח התפיסה החדשה, נותרו ללא בירור:

- מהם יעדי ההרתעה וכיצד הם אמורים להשפיע על הגישה האופרטיבית הצבאית?
- כיצד ניתן להרתיע אויב אסימטרי דל בנכסים, אך בעל עוצמה צבאית הולכת וגדלה?
- כיצד יש לשלב בין הפעולה הצבאית והמאמצים האסטרטגיים האחרים?
- כיצד מתווים את יחסי הגומלין בין 'המערכה הראשונה' לבין 'המערכה העוקבת'?
- מהם התנאים האסטרטגיים ושיטות הפעולה האופרטיבית למימוש מערכה עוקבת הרתעתית, שהגיונה מניעת התעצמות האויב?

בירור שאלות כבדות משקל אלו, הן בצה"ל והן מול הדרג המדיני, עשוי לסייע בגיבוש דוקטרינת הרתעה אסטרטגית-לאומית רלוונטית ולחלץ את התפיסה הקיימת מתקיעותה. ההרתעה הייתה, וחשוב שתישאר, בין היסודות המעצבים את אסטרטגיית הביטחון של מדינת ישראל. לא ניתן לוותר עליה. היא שמנעה מלחמה מתמשכת בלתי פוסקת נגד ישראל והיא שאחראית להשגת פרקי זמן שאפשרו את בניין הכוח וההתכוננות בין המלחמות (גת, 2024). דווקא לאור התפתחות המלחמה בעזה ומאמץ התמרון ההכרעתי המתבצע בה – רצוי לבחון ולעצב באופן רלוונטי את אסטרטגיית ההרתעה, כרכיב מהותי בתפיסת הביטחון הלאומי.

רשימת המקורות

- איילנד, גיורא (נובמבר 2012). "מבצע עמוד ענן - היבטים אסטרטגיים", בתוך: ברום, שלמה (עורך). **לאחר מבצע עמוד ענן**. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- אלון, ניצן וסווירי פרייזלר, דנה (אוקטובר 2019). "ריצת מרתון ותקיעת מקלות בגלגלי האויב, המערכות שבין המלחמות בצה"ל". **בין הקטבים**, גיליון 22-23.
- אשלי, לאונרד רוג'ר (1977). **על המלחמה - מדריך קצר לקלאוזוביץ**. מערכות.
- ביידץ, יוסי ואדמסקי, דימה (אוקטובר 2014). "התפתחות הגישה הישראלית להרתעה - דיון ביקורתי בהיבטיה התיאורטיים והפרקטיים", **עשתונות**, גיליון 8, המכללה לביטחון לאומי.
- בן-גוריון, דוד (1971). **יחוד ויעוד**. מערכות.
- ברום, שלמה (עורך) (נובמבר 2012). **לאחר מבצע עמוד ענן**. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- גולן, יאיר ופרל פינקל, גל (מאי 2021). "על התמרון והאימונים לקראתו". **מערכות**, גיליון 490, עמ' 10-15.
- גת, עזר, (פברואר 2024) "מטרות המלחמה בעזה והאסטרטגיה להשגתן". **המכון למחקרי ביטחון לאומי**.
- הלוי, הרצי (22 ביוני 2017). "הרצאת ראש אמ"ן". **כנס הרצליה**.
- המטה לביטחון לאומי (2008). "תפקידי המל"ל".
- הראל, דן (מאי 2012). "לחימה אסימטרית ברצועת עזה - מקרה בוחן". **צבא ואסטרטגיה**, כרך 4, גיליון 1, עמ' 21-22.
- הרכבי, יהושפט (1990). **מלחמה ואסטרטגיה**. מערכות.
- ידעי, תמיר, אורטל, ערן (ינואר 2013). "פרדיגמת סבבי ההרתעה - דפוס אסטרטגי ודוקטרינה במבוי סתום". **עשתונות**, גיליון 1.
- יעלון, משה, (ספטמבר 2014), הרצאת שר הביטחון. **מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים**.
- לידל הארט, ביזל (1956). **אסטרטגיה של גישה עקיפה**. מערכות.
- לוטוואק, אדוארד (2002). **אסטרטגיה של מלחמה ושלום**. מערכות.
- ליש, גור, (אפריל 2010), "לקראת תפיסת ביטחון חדשה - ניצחון ללא הכרעה". **מערכות**, גיליון 430, אפריל 2010, עמ' 4-11.
- לשכת הרמטכ"ל (2015). **אסטרטגית צה"ל**.
- מבקר המדינה, (2017), **תהליכי קבלת החלטות בקבינט בנוגע לרצועת עזה לפני מבצע "צוק איתן" ובתחילתו**.
- מילשטיין, מיכאל, (אוקטובר 2019) "תפיסת המב"ם בעיני האויב". **בין הקטבים**, גיליון 23-22, מרכז דדו.
- סא"ל ש', (פברואר 2011), "התשה - אסטרטגיה נוספת להשגת ניצחון". **מערכות**, גיליון 435, עמ' 5-13.
- קובר, אבי (1996). הכרעה צבאית במלחמות ישראל. **מערכות**.
- קובר, אבי (2003) "התשה במלחמות הפוסט מודרניות", בתוך: פנחס יחזקאלי (עורך). **בין הכרעה לניצחון**. המכללה לביטחון לאומי, עמ' 13-24.
- שלח, עפר (2015). **האומץ לנצח**. ידיעות ספרים.

- Adamski, Dmitri. (January 2017). "From Israel With Deterrence: Strategic Culture, Intra-War Coercion and Brute Force". *Security Studies* 26(1), Pp.157-184
- Howard, Michael E, Paret, Peter. (1984). *On War*. Princeton University Press
- Lebel, Udi. (October 2007). "Civil Society Versus Military Sovereignty". *Armed Forces & Society*. Vol. 34, No. 1.

הכלה - מרכיב מטריד בהתנהגות הביטחונית של ישראל

פרופ' אפרים ענבר ותא"ל (מיל') מנחם (מנה) בכרך¹

בשלושת העשורים האחרונים הפכה ההכלה למרכיב חשוב בהתנהגות הביטחונית של ישראל. הסיבות לנטייה להכלה הן מגוונות: שיקולים של מדיניות חוץ, שיקולי פנים ורצון להימנע משליטה על אוכלוסיה עוינת, לצד התפתחות של יכולות טכנולוגיות נגד אש תולת מסלול מול יכולות היריב לפגוע בעורף. גם שינויים בקצונה של צה"ל ובתפיסת המלחמה משפיעים על העדפת ההכלה. אבל ההכלה מאפשרת ליריב זמן להתחמש ומכרסמת בהרתעה. מדיניות האיפוק גם מנרמלת את השימוש בכוח על ידי יריביה של ישראל ומאפשרת הגדלת כמות של אלימות לאורך זמן.

מבוא

תפיסת הביטחון של ישראל מבוססת כידוע על שלושה מרכיבים: הרתעה, התרעה והכרעה. אלה נועדו בעיקר להתמודדות של מדינת ישראל עם איום קיומי מצד צבאות מדינות ערב. ישראל התמודדה עם תרחישי פלישה של הצבאות הסובבים אותה (מצרים, סוריה, ירדן, עיראק ולבנון) החל מקום המדינה, ובמקביל היא התמודדה עם דפוס של הסתננויות ופיגועים על ידי ארגונים שונים של מחבלים. ההכרעה הישראלית הייתה תמיד צבאית ולא מדינית. מובן היה שאין ביכולתה של ישראל להכריע את יריביה בדרך שבה הביסה ארה"ב את גרמניה ויפן בסוף מלחמת העולם השנייה, לאחר שכבשה אותן והנדסה את המערכת הפוליטית שלהן. לפי התפיסה הישראלית נועדה ההכרעה להשיג את השמדת כוחות היריב, את שיתוק יכולתו להזיק לישראל לתקופה ממושכת ואת חידוש ההרתעה. התנהגות כוחנית נחשבה תורמת לתיחזוק ההרתעה מול מדינות וארגוני מחבלים למיניהם.

¹ פרופ' אפרים ענבר הוא נשיא מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון (JISS) וראש התוכנית לאסטרטגיה, דיפלומטיה וביטחון במרכז שלם. תא"ל (מיל') מנחם (מנה) בכרך הוא תלמיד לתואר שלישי באוניברסיטת בר-אילן.

החל ממלחמת לבנון השנייה בשנת 2006, נוסף מרכיב רביעי – התגוננות, בעיקר מאש תלולת מסלול. אפשר לזהות גם מרכיב חמישי שדבק בו הכינוי "דוקטרינת בגין", והוא מניעה של איום אסטרטגי כגון חיסול הכורים הגרעיניים בעיראק ב־1981 ובסוריה ב־2007 (מתניה ובכרך, פברואר 2023). גם ההסתמכות על הקשרים עם ארה"ב ועל מרכיבי העליונות הטכנולוגית של ישראל ממלאים בין היתר תפקיד גובר במסמך "אסטרטגיית צה"ל" (אתר צה"ל, 2015). באופן כללי, ההתייחסויות הישראליות לסוגיות של ביטחון לאומי מדגישות יוזמה ושימוש בכוח צבאי. ואכן, ישראל לא היססה להסלים את העימות הצבאי כדי לדחות עד כמה שאפשר את סבב האלימות הבא או להביא לסיומו. ישראל הגיבה להתקפות על שטחה ואזרחיה בפעולות תגמול מעבר לגבול. בהתאם לתפיסת הביטחון שלה, היא אף יצאה למערכה כוללת במבצע סיני ב־1956 בעידודה של צרפת, בעלת בריתה אז, ובמלחמת ששת הימים ב־1967. בשנים האחרונות ניהלה ישראל "מערכה בין-מערכות" (מב"מ), המאופיינת ביוזמה התקפית של חיל האוויר בעיקר, ומנסה למנוע התבססות איראנית בסוריה והעברת טכנולוגיות שוברות שוויון לחזבאללה (Lifshitz & Sery-Levy, 2022). ב־2023, לאחר שחמאס פלש לעוטף עזה וביצע מעשי זוועה, יצאה ישראל למלחמת "חרבות ברזל" כדי לחסל את יכולותיו הצבאיות.

התנהגותה הביטחונית של ישראל לאורך העשורים האחרונים משקפת גם מרכיב שאינו מוזכר בדרך כלל בתפיסת הביטחון הלאומית. דווקא כשישראל הפכה למעצמה אזורית שאין בכוחה של שום מדינה שכנה להביסה תבוסה צבאית, היא הרבתה לנהוג באיפוק ולהכיל התגרויות כוחניות נגדה. "הכלה" פירושה איפוק, יכולת לספוג אלימות ולהימנע מהסלמה. מרכיב ה"הכלה" היה קיים תמיד בהתנהגות הביטחונית של ישראל. תגובה צבאית ישראלית להתגרויות אף פעם לא הייתה אוטומטית והייתה תלויה בהקשרים פוליטיים, בהתאם לאמרתו הידועה של ראש הממשלה לוי אשכול: "הפנקס פתוח והיד רושמת". עם זאת, הכלה הייתה פחות נפוצה בעבר.

מאמר זה מסביר את הסיבות המרכזיות להעדפת ההכלה בעשורים האחרונים על פני הסלמה ונסיונות להכרעה. חלקו הראשון של המאמר סוקר מספר אירועי הכלה של ישראל בתקופה זאת, והחלק השני מונה סיבות אפשריות להיגיון שמאחורי ההחלטות השונות להעדפת ההכלה על פני הנטייה הראשונית להסלמה ולהכרעה. התופעה דורשת הסבר כי היא נרחבת, ויש סימנים לכך שיש לה השפעה שלילית על כושר ההרתעה של מדינת ישראל. כשל ההרתעה האחרון לאחר תקופת הכלה ממושכת הוא התקפת חמאס בשבעה באוקטובר 2023. מלחמת "חרבות ברזל" בעזה היא אולי תחילת היפוך המגמה וחזרה ליסודות תפיסת הביטחון המקורית של צה"ל שלאחר קום המדינה.

אירועי הכלה בעבר

דוגמה נודעת להכלה ישראלית היא היעדר התגובה לירי הטילים מעיראק בחורף 1991. באותם חודשים שיגר צבא עיראק שלושים ותשעה טילי סקאד לעבר ישראל, ואלה גרמו לנזק ברכוש ולפגיעה בנפש. בעקבות לחץ אמריקני להימנע מתגובה צבאית (כדי לא לערער את הקואליציה, שהשתלבו בה גם כוחות צבא ממדינות ערב), ישראל הבליגה ולא תקפה מטרות בעיראק. הרמטכ"ל דאז, רא"ל דן שומרון, הציע איפוק (בניגוד לקולות אחרים בצה"ל ובממשלה), וזה הועיל לראש הממשלה דאז, יצחק שמיר, לאמץ מדיניות של הבלגה. עם זאת, שמיר הודה שהחלטה "לשמור על איפוק לנוכח הפרובוקציה העיראקית הבוטה והתוקפנית" הייתה מהמשימות הקשות ביותר שקיבל על עצמו בחייו (שמיר, 1994, עמ' 263).

גם שתי מלחמות לבנון, הראשונה ב-1982 והשנייה בשנת 2006, אירעו רק לאחר מספר רב של פיגועים נגד אזרחים, חטיפות חיילים וירי רקטות מלבנון לעבר מדינת ישראל. ממשלת ישראל החליטה בשישה ביוני 1982 לצאת למערכה נרחבת ולפלוש ללבנון כדי להרחיק את מקורות הירי (היו גם סיבות חשובות נוספות, כמו ניסיון להחליש את אש"ף ולשנות את המציאות הפוליטית בלבנון).

הזירה הלבנונית אכן מספקת אירועי הכלה ישראלית למכביר. בשנת אלפיים לדוגמה, לאחר ירי קטיושות על ישראל איים שר החוץ דאז, דוד לוי, ש"אדמת לבנון תבער בלהבות... אינטרסים חיוניים ללבנון יעלו בלהבות ותידרשנה שנים רבות לשקם את הנוזקים" (שירות גלובס, 2000). ידועה גם האמרה של ראש הממשלה ושר הביטחון דאז, אהוד ברק, מייד לאחר הנסיגה החד-צדדית מלבנון במאי 2000: "אם תיפול שערה משערות ראשם של מי מחיילינו, אדמת לבנון תבער". אבל באוקטובר באותה שנה חטפו אנשי חזבאללה שלושה חיילי צה"ל והרגו אותם, וצה"ל לא הגיב במתקפה כוללת אלא נקודתית. ברק סיכם בישיבת הממשלה מיום תשעה באוקטובר: "...אנו שומרים לעצמנו את זכות התגובה בעיתוי שנמצא לנכון..." (ועדת וינוגרד, 2008, עמ' 42).

נוסחה זאת, בתוספת איומים של ראשי המדינה, היו תדיר התגובה של ישראל להתגרריות של חזבאללה. לאחר ניסיון החטיפה, שסוכל, בע'ג'ר בנובמבר 2005, התקיימה התייעצות עם ראש הממשלה אריאל שרון ושר הביטחון שאול מופז, והיא שפכה אור על התפיסות שרווחו בנוגע להתמודדות מול חזבאללה. המלצת הרמטכ"ל רא"ל דן חלוץ, שהתקבלה על ידי הדרג המדיני, הייתה: "לעת הזאת, ההמלצה היא להכיל את האירוע" (שם, עמ' 60).

תגובות צה"ל היו מוגבלות ביותר במטרה ברורה למנוע הסלמה בגזרה. דו"ח וינוגרד מעיד: "חרף האיומים המפורשים והחד-משמעיים, הרי שמאז הנסיגה בשנת אלפיים הגיבה ישראל להתקפות חזבאללה תגובה מקומית ומדודה במטרה להכיל כל אירוע ולהביא לסיומו מהר ככל האפשר. היקף התגובה התרחב במשהו במהלך השנים, אך עקרון ההכלה נשמר בקפדנות" (שם, עמ' 45). מדיניות ההכלה לא שונתה

כאמור, גם לאחר ניסיון החטיפה הכושל בכפר ע'ג'ר בנובמבר 2005. מדיניות הכלה זו בגזרת לבנון המשיכה גם כאשר נורו פגזים ליישובי הצפון וגרמו לאבדות בנפש של אזרחים וילדים, וגם כאשר הלבנונים התחילו במיזם הטיה של נהר הוואזאני כדי למנוע זרימת מים אל נחל החצבאני (יובל של הירדן).

על פי דו"ח וינוגרד, למרות ביקורת של מפקדים בצה"ל על מדיניות ההכלה, לא היה "ניסיון ממשי של מפקדים בכירים בצבא לערער בפני הדרג המדיני על מדיניות ההכלה. גם לא נמצא מסמך מתכלל, המנתח באופן שיטתי ובראייה ארוכת טווח את היתרונות והחסרונות של מדיניות ההכלה לעומת חלופות אחרות והמציע לדרג המדיני לנהל דיון מסודר בסוגיה זו" (שם, עמ' 47). נראה שמדיניות ההכלה התקבעה כתפיסה הנכונה שיש לפעול על פיה, בשל העדפת הדרג המדיני ותוך הסתגלות של מפקדי צה"ל להלך מחשבה זה.

ב-12 ביולי 2006 פתחו עשרות מחבלים של חזבאללה בהתקפה מתואמת בחסות הפגזה ארטילרית כבדה על צפון הגליל. הם הרגו שלושה חיילים, פצעו שלושה נוספים באורח קשה וחטפו שני חיילי סיור. רק לאחר מכות כואבות אלו יצאה ישראל למבצע שֶׁכּוּנָה אחר כך "מלחמת לבנון השנייה". גם כאשר חזבאללה שיגר כלי טיס בלתי מאוישים לעבר אסדת הקידוח כריש (ביולי 2022) ולעבר צפון מדינת ישראל, הכילה ישראל התגרונות אלו. ממשלת ישראל בראשות יאיר לפיד אף חתמה על הסכם הגבול הימי עם לבנון ב-27 באוקטובר 2022 בצל איומי מלחמה של חזבאללה תוך ויתור על כל התביעות הטריטוריאליות הישראליות. ב-2023 התרבו ההתגרונות של חזבאללה: ירי טילי נ"ט (נגד-טנקים) על גדר הגבול, פירוק ציוד מהגדר, ירי טילים על ישראל, שיגור חריג של מטען רב-עוצמה על ציר תנועה אזרחי במרכז מדינת ישראל וסיורים של כוחות חזבאללה לאורך הגבול בניגוד להחלטה 1701 משנת 2006 של מועצת הביטחון. כל אלה לא הביאו לתגובה ישראלית ממשית. האמירה המפורסמת ביותר שמגבה את ההכלה הישראלית, נאמרה בהתייחסותו של שרון לביקורת על מדיניות ההבלגה של ישראל כלפי הפיגועים במסע הטרור הפלסטיני, שהחל בסתיו בשנת אלפיים (מסע המוכר כאינתיפדה השנייה וכלל לא היה התקוממות עממית). בדבריו בשלושה ביוני 2001 הדגיש שרון כי "גם איפוק הוא מרכיב של כוח" (וואלה, 2001).

מתחילת גל הטרור הזה ועד תחילת שנת 2002 היו כמעט שבעת אלפים פיגועים, ונהרגו בהם מאתיים ארבעים וארבעה ישראלים ומאות רבות נפצעו. ישראל נהגה באיפוק רב, משום שראתה ברשות הפלסטינית שותפה לשלום ובשל תגובתה האוטומטית של הקהילה הבינלאומית, שקראה לאיפוק. נדרש זמן לעבור ממצב של שיתוף פעולה ביטחוני עם הפלסטינים להכרה בכך שיש עימות אלים עימם.

הזרז לסיום מדיניות ההכלה היה סדרת פיגועים, שבה נהרגו 135 ישראלים תוך כשישה שבועות, וששיאה היה הרג של עוד שלושים ישראלים בפיגוע במלון פארק ב-27 במרץ 2002. בעקבות זאת יצא צה"ל למבצע "חומת מגן", ובמסגרתו פלש

למרבית הערים הגדולות שבשליטת הרשות הפלסטינית וניקה את השטח ממחבלים. מבצע הכרעה זה והעבודה הממושכת של צה"ל ושל השב"כ לאחרי יצרו מציאות ביטחונית חדשה, נסבלת יותר.

עזה היא זירה נוספת שבה גילתה ישראל הכלה למשך תקופה ארוכה. ירי רקטות ופצצות מרגמה, שיגור בלוני נפץ, עפיפוני תבערה ורחפני תקיפה וחפירה בלתי פוסקת של מנהרות תקיפה מרצועת עזה לכיוון ישראל ללא תגובה מיידית ורחבה, הם דוגמה להכלה על ידי ממשלות ישראל בהימנעותן מפתחה במערכה צבאית, שתכריע את חמאס בעזה ותשים קץ למצב הזה. זאת למרות הכרזה חגיגית של ראש הממשלה אריאל שרון ב־31 באוגוסט 2003: "אשקלון לא תהפוך לקו חזית, לא אשקלון ולא מקומות אחרים..." (ערוץ 7, 2003).

רק לאחר ירי טילים נרחב ופגיעה באזרחים ובשגרת החיים בישראל הורתה ממשלת ישראל לצה"ל לצאת לכמה מבצעים קרקעיים. אולם צה"ל לא יצא למלחמה כוללת על מנת לשים קץ לפעילויות העוינות מצד חמאס ולהביא לסיום שלטונו בעזה. במשך הזמן הגדיל חמאס את טווח הטילים וגם את גודל ראשי הנפץ שלהם, וישראלים רבים יותר נמצאו בסכנת חיים. הטילים מעזה איימו על מאות אלפי ישראלים וגם על מתקנים אסטרטגיים, אך ישראל הכילה את המציאות הזו. רק במקרים שבהם לא יכלה עוד ישראל להבליג על תקיפות נגדה, היא יצאה למערכות צבאיות נרחבות או מוגבלות. ראש הממשלה אהוד אולמרט ביטא בבירור את התחושה הציבורית, שגדשה הסאה ושכמות האירועים אכן הגיעה לרמה בלתי נסבלת, כשאמר ב־17 ביולי 2006 בנאומו בכנסת לאחר היציאה למלחמת לבנון השנייה: "יש רגעים בחייה של אומה שבהם היא חייבת להביט אל המציאות נכוחה ולומר 'עד כאן'. ואני אומר לכולם - עד כאן. ישראל לא תהיה בת ערובה. לא של כנופיות טרור, לא של רשות טרור, וגם לא של אף מדינה ריבונית" (מרסיאנו, 2006). כך קרה גם לאחר שבעה באוקטובר 2023. כיבוש יישובים יהודיים, שלא קרה כמותו מאז מלחמת העצמאות, כשהוא מלווה במעשי זוועה, ב־1200 הרוגים ובכ־230 חטופים ישראלים, לא הותיר ברירה לממשלת ישראל אלא לצאת למלחמה שתכליתה להרוס את התשתית הצבאית של חמאס.

הסיבות לאימוץ ההכלה על ידי ממשלות ישראל וצה"ל

מדוע הפכה ההכלה לחלופה מועדפת דווקא בעת עליונות צבאית ברורה של ישראל על אויביה? כאשר בוחנים את מכלול השיקולים המקומיים והגאו־פוליטיים אפשר להצביע על מספר סיבות המסבירות את הבחירה של ישראל במדיניות שמרכיב ההכלה בולט בה מאוד.

1. לישראל, כמדינות קטנות אחרות במערכת הבין־לאומית, אין תמיד החופש לפעול בגלוי בכל האמצעים הצבאיים העומדים לרשותה. התמיכה של בעלת הברית האמריקנית בשימוש בכוח חשובה לה במיוחד. ישראל לא יצאה למלחמה ב־1967 עד

שהגיעה למסקנה שארה"ב אינה מתנגדת למהלך ישראלי כזה. ב־1973 ישראל נמנעה ממכה אווירית מקדימה בגלל ההתנגדות האמריקנית. ההוראה לצאת למלחמת לבנון הראשונה ב־1982 התקבלה לאחר שמקבלי ההחלטות בירושלים הבינו שושינגטון נותנת להם "אור צהוב מהבהב" (כחלק מן המערכה שניהל אז ממשל רייגן באמצעות שליחים נגד גורמים פרו־סובייטיים בזירה העולמית והאזורית).

ניסיון של מהלך צבאי בעל אופי הכרעתי אף נמנע בעזה בעקבות התנגדות אמריקנית. שרון הודיע לאמריקנים באפריל 2001, שירי על שדרות הוא חציית כל הקווים האדומים, והורה לצה"ל לבתר את הרצועה לשלושה חלקים במטרה מוצהרת של "ביעור המרגמות" והרחקת טווח הרקטות. לחץ אמריקני הביא לנסיגת כוחות ישראל תוך 24 שעות, לאחר שמפקד אוגדת עזה, לימים האלוף יאיר נוה, הודיע שצה"ל יישאר בעזה גם חודשים אם יידרש לכך (זרחין ומועלם, 2011).

אפילו במבצעים קצרים מתגלית התלות בארה"ב. במבצע "שומר חומות" לדוגמה, שנערך במאי 2021 נגד חמאס בעזה, נעשה שימוש רב במערכת "כיפת ברזל" על מנת ליירט את הטילים והרקטות שירה חמאס. ההידלדלות הרבה במצבת הטילים המיירטים של מערכת זו אילצה את ישראל לפנות לארצות הברית בבקשה דחופה למלא את החסר (והיא נענתה לכך בסופו של דבר עם תמיכה רחבה מאוד בקונגרס).

במלחמת "חרבות ברזל" התגלתה לכול התלות הישראלית באספקת תחמושת ומערכות נשק לסוגיו מארה"ב. תלות זו שמשה את וושינגטון להשפיע על ניהול המלחמה ועל קביעת אופי הלחץ הצבאי. היקף הסיוע ההומניטרי לעזה ואספקת הדלק, שמגיעים ברובם לחמאס, הם תוצאה של לחץ אמריקני. מדינאים וגנרלים אמריקנים משתתפים בדיונים של הקבינט הישראלי וגם של הצבא - תופעה ללא תקדים.

קיום "שעון פוליטי" בעת שימוש בכוח, כלומר, הבנה בין־לאומית לפעילות צבאית ישראלית, אינו תופעה חדשה. ממשלות ישראל והצמרת הביטחונית בארץ חשבו שמדיניות הכלה, שבה ישראל סופגת אש ואבדות, היא כלי לבניית לגיטימציה בחו"ל ובארץ לפעילות צבאית ישראלית בשלב מאוחר יותר, והיא מאריכה את משך "השעון הפוליטי". חשיבותו של ממד הלגיטימציה גדלה במלחמות המשודרות בערוצי תקשורת רבים (יעלון, 2008, עמ' 2-141). כבעבר, יש לא אחת קשר בין הדם הישראלי שנשפך ומידת ההרס והמצוקה בתוך המדינה לבין ההבנה הנוצרת בחו"ל לתגובה צבאית ישראלית.

גם הקשב הבין־לאומי לנעשה בזירה הישראלית־ערבית משפיע במידה רבה על חופש הפעולה הישראלי. לסכסוך של הפלסטינים עם היהודים יש ככל הנראה תהודה רבה מאוד. אם תשומת הלב של התקשורת הבינלאומית מוסטת אל משבר מחוץ למזרח התיכון, יש לישראל חופש פעולה רחב יותר. בנסיבות כאלה היא יכולה לנצל את חלון ההזדמנויות לפעול צבאית בנחרצות, ולו זמנית.

2. ההחלטה ליזום מלחמה או מבצע צבאי נרחב אינה קלה עבור כל ממשלה ובייחוד במצבים של מתח פוליטי פנימי. חומרת האיום על העורף מעמיקה את הדילמות. צבירת משאבי לגיטימציה לשימוש בכוח היא הכרחית, כדי להצדיק את המחירים של המלחמה או של המבצע הצבאי, גם אם הם מסתיימים בהצלחה. תקופת הכלה משמשת גם לצורך זה של בניית תמיכה מבית לפעילות צבאית.

כמו כן, האפשרות לכישלון בפעילות צבאית יזומה מרחפת תמיד על מקבלי החלטות, והיא שיקול שמעלה את ערך ההכלה. אף מנהיג אינו רוצה להסתכן ולהיות מזוהה עם מלחמה שאינה מוצלחת. מלחמה כזו יוצרת בעיה פוליטית גדולה ועלולה להפיל ממשלה. גולדה מאיר נאלצה להתפטר ב־1974. התמיכה העממית בראש הממשלה אהוד אולמט ירדה מאוד, לאחר שהתגלו ליקויים משמעותיים בניהול הלחימה בלבנון ב־2006. גם הרתיעה רבת השנים של ראש הממשלה בנימין נתניהו משימוש בכוח צבאי מוכרת, ומקורה גם הוא בסיבות פוליטיות.

חווית "הבוץ הלבנוני" בעקבות הפלישה הישראלית ללבנון ב־1982 הייתה אחת הסיבות למדיניות ההכלה בלבנון לאחר הנסיגה החד־צדדית במאי של שנת אלפיים (ועדת וינוגרד, 2008, עמ' 45). ועדת וינוגרד ציינה, ש"לממשלה היה גם עניין מובהק שלא לחשוף את האוכלוסייה האזרחית בצפון לירי רקטות. מצב המיגון היה ידוע למקבלי ההחלטות, כמו גם ההיערכות החלקית, בלשון המעטה, של המערכות האזרחיות למיניהן, נוכח אפשרות של הסלמה ואש. יתר על כן, מנגד ניצב השגשוג הכלכלי של יישובי הצפון, שמצא גם ביטוי סמלי אך משכנע בדמות 'הצימרים המלאים' שבהם נפשו תושבי ישראל" (ועדת וינוגרד, 2008, עמ' 45).

גם החשש מנפגעים הפך לפן חשוב בשיקולי הדרג המדיני אם להכיל התגרריות או להיכנס לשטח האויב על מנת להסיר את האיומים. אומנם החברה הישראלית רגישה לאבדות פחות מכפי שהדרג המדיני והצבאי מעריכים (שוקר, 2022), אבל האמונה שהרגישות קיימת מדריכה את צעדיהם של מנהיגי המדינה והצבא. ראשיתו של חשש זה במחזה "מלכת האמבטיה", שהוצג בזמן מלחמת ההתשה, והמשכו לאחר פרוץ מלחמת לבנון הראשונה. בשנת 1983, לאחר שצה"ל שהה כבר כמעט שנה בלבנון וספג כחמש מאות אבדות עד אז, הוקמה תנועת "הורים נגד שתיקה" במטרה להחזיר את צה"ל מלבנון ארצה, בגלל הימשכות המלחמה ללא תוחלת נראית ובגלל האבדות המצטברות. תנועה זאת הייתה ההשראה לתנועה נוספת, שְקמה אחרי מספר שנים בעקבות אסון המסוקים בפברואר 1997 (ושנהרגו בו 73 חיילים עת התנגשו שני מסוקים באוויר בדרכם ללבנון), והיא "תנועת ארבע אימהות" (מדפיס־בן דור, 2021). הקושי להצדיק אבדות במלחמה שמטרותיה אינן בהסכמה לאומית רחבה או שאינן נראות בנות השגה נכון בישראל וגם במקומות אחרים (Gelpi, Feaver & Reifler, 2009).

הפעילות של "תנועת ארבע אימהות" סייעה לראש הממשלה דאז, אהוד ברק, להחליט על הוצאת צה"ל מרצועת הביטחון בלבנון במאי של שנת אלפיים. שתי

תנועות אלו, שסחפו רבים מהציבור במדינת ישראל, הגדילו ללא ספק את המודעות והרגישות לאבדות של צה"ל.

קובעי המדיניות בממשלת ישראל, ואף מפקדים בכירים בצה"ל, החלו לשקול ביתר שאת את רגישות הציבור לאבדות, בבואם לקבל החלטה הנוגעת לפעולה צבאית הכרוכה בכניסה קרקעית ליעדי אויב (סיבוני ובזק, 2021). רב אלוף משה (בוגי) יעלון מזכיר את ההיסוסים בצה"ל לקראת מבצע "חומת מגן" (אפריל 2002) לכיבוש השטחים הפלסטיניים המאוכלסים בגלל חששות לאבדות מרובות (יעלון, 2008, עמ' 135-136). לאחר המלחמה ב-2006 התלונן האלוף אלעזר שטרן על רגישות מוגזמת לאובדן חיים וחשף את העובדה, שאחד הקרבות הופסק בגלל כמה נפגעים (שרגאי, 2006). גם התגובות הישראליות המאופקות להתקפות הטילים השונות מעזה הושפעו משיקול זה.

אך מלחמת "חרבות ברזל" הוכיחה את הטעות שבהערכות הצמרת המדינית והצבאית. ההיענות של חיילי המילואים היתה גבוהה מאוד למרות הסכנות של אובדן חיים בלחימה. החברה האזרחית גילתה תושיה וחוסן חברתי מרשים. סקירה אקראית של ההספדים שהושמעו לזכר הנופלים מגלה רוח פטריוטית מעוררת התפעלות, וחלקים רבים בחברה הישראלית מוכנים להקרבה רבה כדי להגן על המולדת.

החשש מנפגעים בא לידי ביטוי, בין השאר, בהעדפת אסטרטגיה צבאית המבוססת על אש אווירית מדויקת מנגד. התפתחויות טכנולוגיות בתחום הדיקו והאש מרחוק אפשרו אימוץ אסטרטגיה שהקטינה את הצורך בשימוש בכוחות יבשה וחסכה נפגעים. אדוארד לוטוואק טבע את המונח "מלחמה פוסט-הרואית", והצביע על המעבר של המערב ממלחמה טיפוסית, שבה מצפים מהלוחם לגבורה תוך כדי נכונות להקרבה עצמית כדי לנצח בקרב, אל מלחמה שאחת ממטרותיה העיקריות היא להימנע מאבדות. לדעתו, אבדות כבדות בקרבות אינן קבילות כלל במדינות המערב (Lutwak, 1995). הערכות מסוג זה האדירו את המשיכה של השימוש בזרוע האווירית (Cohen, 1994). אסטרטגיה המבוססת על כוח אווירי יושמה בהצלחה במלחמת קוסובו בשנת 1999 על ידי נאט"ו, שהפעיל כלי טיס מסוגים שונים ללא הכנסת כוחות קרקעיים להכרעת צבא סרביה. למרות זאת הוכנה אופציה קרקעית, וייתכן שקיומה תרם להחלטתו של מנהיג סרביה, סלובודן מילוסביץ', לסגת. החשיבה הצבאית תוצרת ארה"ב השפיעה גם על צה"ל (Shamir, 2018).

3. באופן פרדוקסלי, הסכמי שלום עם מדינות ערב - שהושגו בעיקר בגלל העליונות הצבאית הישראלית והמפללות שספגו הערבים במלחמות נגד ישראל - הפכו למגבלה על חופש הפעולה הישראלי. בעבר, החשש היה מפני התערבות סובייטית, ואילו "מה יגידו בקהיר", כאשר מצרים הייתה אויב, היה שיקול משני. בימינו צריך להתחשב יותר בתגובה האפשרית של מצרים, ולעיתים יש צורך ליידיע אותה לגבי מהלכים צבאיים. מצרים נתפסת כיום כשחקן שרצוי לתאם עימו עמדות

בנושא עזה, ואכן, כוונתה של ישראל לכבוש את "ציר פילדלפי" ב-2024 הייתה נושא לדיון עם המצרים. גם ירדן רגישה למהלכים ישראליים ביו"ש ובייחוד בירושלים. ליחסים עם ירדן, המדינה עם הגבול הארוך ביותר עם ישראל והמשמשת כאזור חיץ במזרח, יש חשיבות רבה.

ההתגרריות ומעשי הטרור של הפלסטינים המשיכו לאחר חתימת הסכמי אוסלו והעברת הערים הגדולות ביו"ש לרשות הפלסטינית. האיפוק שגילה צה"ל כלפיהם נבע בעיקר מהרצון והתקווה של הדרג המדיני במדיניות החוץ והביטחון הישראליים והאמריקניים שתהליך אוסלו יצליח. לדעתו של יעלון, אלו סירבו לראות ביאסר עראפאת אויב המשתמש בתהליך השלום על מנת להגיע ליעד ההיסטורי - חיסול מדינת ישראל (יעלון, 2008, עמ' 11-26).

4. סיבה נוספת להימנעות מהכרעה ולניהול מדיניות הכלה היא הירידה הניכרת בתפיסת האיום. בעקבות חוזה השלום עם מצרים והאביב הערבי נעלמו איומים קיומיים מקובלים מפלישה לארץ. אי לכך צמצם צה"ל את הסד"כ (סדר-כוחות) העומד לרשותו (גם בגלל שינוי בתפיסת המלחמה הבאה ובשל אילוצים כלכליים). החשש שסדרת אירועים ביטחוניים תביא להסלמה בפלישה למדינה נעלם.

הירידה ברמת האיום משקפת את אופיים המשתנה של האויבים. במאה ה-21, הפעילים ביותר באלימות נגד ישראל (חזבאללה, חמאס ומיליציות אחרות) הוגדרו כארגוני טרור, שכוחם לאיים על שלמותה הטריטוריאלית של המדינה מוגבל. ההצטיידות שלהם באמל"ח (אמצעי לחימה) המאפשרים להמטיר אש תולדת מסלול גדלה במידה רבה, וכך גם היכולת לגבות מחירים מישראל, אך לא הייתה הערכה שארגוני הטרור הם סכנה קיומית. הסבירות לאפשרות שחזבאללה יפלוש לגליל לא הייתה גבוהה, ואירועים כמו שבעה באוקטובר לא נצפו כאפשריים. לכן היה נראה שהצורך בתגובה חריפה מיידית קטן יותר, ושהכלה של התגרריות והמתנה למועד נוח להיפרע מהאויב הן חלופה סבירה. עליונות צבאית ברורה מאפשרת הכלה, שמחירה בטווח הקצר לפחות הוא כרסום בהרתעה.

בצה"ל גם התקבעה התפיסה שהטיפול בארגוני הטרור, שאינם מייצרים איום קיומי על המדינה, הוא במסגרת "כיסוח הדשא" (ענבר ושמיר, 2013). עיקרה של תפיסה זאת הוא הכלה של תקיפות והבלגה לצורך צבירת לגיטימציה. התגובה הצבאית, על פי תפיסה זאת, אינה מיועדת להשפיע על כוונות היריב ולהשיג הכרעה, אלא לפגוע ביכולותיו כדי למנוע ממנו יכולות מבצעיות לתקופת זמן מוגבלת, עד שישראל שוב תתבקש להגיב צבאית. הדרג הצבאי "הפסיק להאמין בניצחון על גורמים שאינם מדינתיים כמו חמאס וחזבאללה... ומעדיף הכלה על פני הכרעה" (מיכאל, רגב וקמחי, 2020, עמ' 21). ההכרעה קשה גם כשחושבים שליריב אין מרכז כובד ברור, מצב שמאפיין במידה רבה ארגונים תת-ממשלתיים. אך ההסתכלות על חזבאללה וחמאס כעל ארגוני טרור בעייתית, מכיוון שארגונים אלו השתלטו על שטח, ויש להם במידה מסוימת גם אחריות לאוכלוסייה אזרחית. כמו כן, עומדים

לרשותם צבאות מאומנים המצוידים בטילים רבים יותר משל רוב צבאות העולם. פיתוח מערכות נשק הגנתיות נגד אש תלולת מסלול כמו "כיפת ברזל" ו"שרביט קסמים" הפיג במידה מסוימת את החששות הישראליים מפני הטילים שמעבר לגבול. מזעור הנזק מפני חמאס והג'יהאד האסלאמי בעזה, ובעיקר מזעור האבדות בנפש, העניקו לדרג המדיני אורך נשימה והקטינו את הלחץ הציבורי לפעול נגד היורים. ההכלה הפכה לחלופה סבירה.

כוח צה"ל במהלך התמרון הקרקעי ברצועת עזה במלחמת "חרבות ברזל" (דובר צה"ל)

איום אחד רציני יותר הוליד גם הוא את ישראל להכלה: ירי מסיבי של טילים לטווחים שונים על העורף הישראלי הן מצד חזבאללה בצפון והן מצד חמאס ברצועת עזה, והמשמעות הקשות של ירי כזה על הכלכלה הישראלית ועל חיי האזרחים. למרות התגריות רבות מצד ארגונים אלו, החשש מהסלמה בתגובות הצבאיות הישראליות לצורכי הכרעה, ולו זמנית, טמון ביכולת היריב לשגר אלפי טילים על העורף הישראלי. כלומר, היכולת להמטיר טילים רבים על האוכלוסייה האזרחית בישראל ועל מתקנים בעלי חשיבות אסטרטגית (תחנות חשמל, נמלים, שדות תעופה) יצרה משוואת הרתעה שישראל התחשבה בה. הפגנות הגדר בעזה לדוגמה, טופלו בעיקר באמצעים הגנתיים. "השאיפה בצה"ל היא לסיים את הטיפול בהפגנות הללו עם מינימום נפגעים בצד השני, כדי לא להתסיס את השטח או לגרום להלוויות שיולידו את מפגעי הגבול או המסיתים המרכזיים הבאים... מאירוע לאירוע נראה שההרתעה הצה"לית נשחקת... הגם שהיגיון מבצעי עומד מאחורי מדיניות ההכלה הזו" (זיתון, 2018).

5. הרתיעה משימוש בכוח יבשתי רחב היקף שקשה להשיג בלעדיו הכרעה, נובעת מהאמונה של חלק ניכר מהקצונה הבכירה של צה"ל, שבלוחמה מודרנית אין חשיבות יתרה לכוחות הקרקע. החשיבה הדומיננטית הייתה שמלחמות גדולות המתנהלות באמצעות שיטות תמרון של כוחות טנקים וחי"ר, הן נחלת העבר. צה"ל ראה בחיל האוויר ובמודיעין מדויק חזות הכול בלוחמה בת זמננו (מיכאל, רגב וקמחי, 2020). הוא אכן דילל את זרוע היבשה, ויחידות שריון וחי"ר (חיל הרגלים) במילואים פורקו בגלל האמונה הרווחת שיש חלופות (בעיקר טכנולוגיות) טובות יותר.

הערכת הדרג המדיני שיש להעדיף הכלה נפוצה גם משום, שבשנים האחרונות זרוע היבשה של צה"ל אינה ערוכה ומוכנה לכניסה קרקעית רחבת היקף הדרושה להכרעה. נוצרה ספקנות מרובה לגבי הכשירות והמוכנות של צה"ל למהלך יבשתי, ו"התמרון הקרקעי הפך למוצא אחרון לצורך השגת הכרעה מוגבלת" (מיכאל, רגב וקמחי 2020). גם החתירה של הרמטכ"ל לשעבר, אביב כוכבי, לעיצוב "תפישת ההפעלה לניצחון" באמצעות טכנולוגיות חדשות מעידה על הניסיון להתמודד עם חשש זה (כוכבי, 2020). ואכן, מטרת תוכנית "תנופה" שהתפרסמה על ידו ב־2009 הייתה להביא את צה"ל למוכנות זו. יש להניח שמאחר שלהערכת הרמטכ"ל ומפקדים בכירים אחרים (אורטל, 2021), צה"ל עדיין לא הכין את עצמו מיטיבית אל מול האיומים הללו, ומכיוון שלדעת מומחים נוספים, הוא אף סובל משיתוק שנובע מחולשת החשיבה הצבאית, העדיף צה"ל בעת הזאת לנקוט באסטרטגיה של הכלה על פני מבצעים מלחמתיים יבשתיים שהצלחתם נתונה בספק (סיבוני, בזק ופרל פינקל, אפריל 2018, עמ' 8).

לא פלא שבמקרה של החלטה על תגובה צבאית, ביצעה ישראל תקיפות כירורגיות מהאוויר וצמצמה עד למזער את השימוש בצבא היבשה. נראה שהעדפת הכלה על פני מבצעים צבאיים רחבי היקף הייתה רווחת עד שבעה באוקטובר. המחסור בתחמושת ובאמצעי לחימה במלחמת "חרבות ברזל" מוכיח שצה"ל לא הכין עצמו למלחמה גדולה. עם זאת ראוי לציין, שמלחמת "חרבות ברזל" הזימה את החשש מיכולותיו של צבא היבשה וממוכנותו להתמודד פנים אל פנים עם אויב בכל דרך. שיתוף הפעולה הבין-זרועי בלט לטובה. החקירות על ביצועי צה"ל בוודאי יעלו ליקויים שונים ויילמדו לקחים, אך על רוח הקרב של יחידותיו של צה"ל אין עוררין.

6. סיבה נוספת, המשתלבת היטב עם הסיבות דלעיל, היא החשש שכניסה קרקעית עלולה לגרום למתארי לחימה מסובכים, שיש בהם גם חיכוכים עם האוכלוסייה המקומית העוינת, וקבלת אחריות לרווחת האוכלוסייה שנכבשה. הנסיגה מלבנון ומעזה והנכונות לסגת משטחים בגדה המערבית נובעים מהרתיעה הישראלית לשלוט באוכלוסייה זרה. גם במלחמת "חרבות ברזל" הודיעה ישראל, שהיא אינה מתכננת להישאר בעזה לאחר השגת היעד של חיסול התשתית הצבאית של חמאס. החיכוך עם האוכלוסייה המקומית העוינת יכול כמובן להביא לאובדן בקרב חיילי צה"ל, ובכך לביקורת מבית, ואילו הרוגים מקרב האוכלוסייה האזרחית ("בלתי

מעורבים" בעגה הצבאית) מובילים לביקורת בינלאומית. כך אירע ב"מבצע ענבי זעם", שבמהלכו ירתה סוללת תותחים צה"לית אש לחילוץ כוח שהיה בפעילות באזור כפר קנא בדרום לבנון ב-18 באפריל 1996. ארבעה פגזים סטו אז ופגעו בריכוז של פליטים ובכוח האו"ם ששהה בבסיס הסמוך. לפי מקורות לבנוניים, נהרגו מההפגזה 102 אזרחים, ביניהם ילדים רבים, ומאה נפצעו (מספרים שנבדקו אחר כך ונתגלו כמוגזמים). באותו יום הותקפו גם מטרות אחרות, ובהן נהרגו 11 אזרחים נוספים, ביניהם אישה ושבעת ילדיה. למרות הבעת הצער על ידי ראש ממשלת ישראל, שמעון פרס, עורר ההרג תגובות נזעמות בעולם והחל לחץ בין-לאומי להפסקת המבצע. ואכן ב-25 באפריל החליטה מועצת הביטחון של האו"ם לגנות את ישראל (בחשד שישראל פגעה בכוונה בבסיס האו"ם), תוך דרישה מיידית להפסיק את המבצע (שבראשיתו דווקא נהנה מתמיכה בין-לאומית ניכרת, שהתבטאה גם בפסגת ה-G8 בסנט-פטרסבורג). יומיים לאחר מכן הכריזה מדינת ישראל על סיום המבצע. התקשורת ודעת הקהל המקומית והעולמית רגישות לאבדות של אזרחים. רעש תקשורתי מסוג זה, המניע ביקורת בין-לאומית, גורם לאובדן משאבי לגיטימציה. בכל הסבבים בעזה התגלתה הלגיטימציה הבין-לאומית כמשאב מתכלה במהירות, בגלל התמונות שיצאו מהרצועה. הכלה פוטרת את ישראל מסיכונים אלו, הנובעים מנקיטת יוזמה צבאית למיגור חזבאללה או חמאס (ענבר ושמיר, 2013, עמ' 12-13).

7. ההכלה בזירה הלבנונית והפלסטינית היא גם תוצאה של סדר עדיפויות אסטרטגי. האיום הקיומי הוא התוכנית הגרעינית האיראנית, לכן ישראל מעדיפה להתכונן לאפשרות של מניעה אסטרטגית באיראן ואינה רוצה לסטות ממיקוד זה על ידי יוזמות צבאיות בזירות אחרות, שעלולות להסתבך ולדרוש משאבים שראוי שיהיו פנויים למאמץ העיקרי - איראן. מניעת התחמשותה של איראן בנשק גרעיני היא העניין הראשון במעלה של ישראל. באופן כללי, ישראל חוששת מעימות צבאי רב-זירתי. ההכלה בלבנון לאחר הנסיגה בשנת אלפיים הייתה גם בשל הצורך להתמקד בזירה הפלסטינית (ועדת וינוגרד, 2008, עמ' 46). לאחר מבצע "שומר חומות" של פעילות אווירית בעזה במאי 2021, שבו התפרעו ערביי ישראל ופגעו ביהודים, התחדד החשש לאפשרות של חזית נוספת - זירת הפנים - שאליה לא הייתה ערוכה המדינה. אפשרות זאת חיזקה את הנטייה להכלה בעזה.

ישראל הייתה מעוניינת גם לשמר את הבידול שנוצר בין הרשות הפלסטינית ביהודה ושומרון לבין חמאס בעזה, לאחר שחמאס השתלט על הרצועה ביוני 2007. הבידול החליש את התנועה הלאומית הפלסטינית האויבת של ישראל והדגיש את קיצוניותה. לכן חשבה ישראל ש"חמאס חלש" הוא יעד רצוי וההכלה שירתה מטרה זאת. ישראל המשיכה לספק מים וחשמל לעזה והתירה ייצוא וייבוא של סחורות מתוכה. יתר על כן, ישראל הסכימה להעברת מיליני דולרים לחמאס מקטר כדי לחזק את אחיזת הארגון האסלאמיסטי ברצועה.

בהתאם לתפיסת "כיסוח הדשא", יזמה ישראל שתי פלישות קרקעיות מוגבלות

(מבצע עופרת יצוקה מדצמבר 2008 עד ינואר 2009 ומבצע צוק איתן מ-17 ביולי עד ארבעה באוגוסט 2014). יעדי המבצעים היו לפגוע ביכולות הצבאיות של חמאס וליצור הרתעה לצורך רגיעה זמנית ולא כיבוש הרצועה או מיטוט שלטון חמאס. מבצעים אלה והתקיפות מהאוויר במהלך השנים לא מנעו את ההתחמשות ואת בנין הכוח העקבי של חמאס. ישראל נכשלה בהשגת "חמאס חלש" ו"חמאס מורתע" כפי שהתברר בשבעה באוקטובר. נראה שישראל לא היטיבה מספיק ב"כיסוח הדשא".

8. נראה שגם שינוי האופי של הקצונה בצה"ל הוא גורם שהשפיע על ההיסוסים לצאת להכרעה ולהעדיף הכלה. בניגוד לרוב הצבאות, לצה"ל יש שורשים מיליציוניים (הגנה ופלמ"ח). צה"ל היה בראשיתו צעיר מאוד. התרבות הארגונית הייתה לא פורמלית ותוססת, והדגישה את היוזמה, התחבולנות וההתקפה. ידועה אמרתו של רא"ל משה דיין על העדפתו לסוסים דוהרים על פני שוורים עצלים. לאחר מלחמת יום הכיפורים באוקטובר 1973, גדל צה"ל במידה ניכרת בעקבות לקחי המלחמה וההתחמשות המואצת של צבאות ערב (Inbar, 1983).

במקביל להתרחבות צה"ל, הוא עבר תהליכי בירוקרטיזציה והתמקצעות, בדומה לצבאות גדולים אחרים (ספראי ובן-ארי, 2021, עמ' 151-164; בן-שלום ושרב, 2012, עמ' 28-36). בו בזמן, מרכיב הטכנולוגיה הפך לחשוב יותר בלוחמה מודרנית. גם תהליך המשפטיזציה בצה"ל (כמו ביתר צבאות המערב) מהווה בלם ליוזמה התקפית. צבא מסוג זה דורש מנהיגות שונה. הקצין שצבא כזה מצמיח כבר אינו "הגיבור הלוחם" המוכן ליטול סיכונים ולחרף את נפשו, אלא "המנהל" המפעיל מסגרות גדולות ומצליח לשלב מרכיבים שונים של עוצמה צבאית (Janowitz, 1960, pp. 21-75). בכל צבא מודרני קיים האתגר לשמר את רוח הגבורה והלוחמנות. לאחר מלחמת לבנון השנייה ב-2006 רבו הביקורות על מפקדי צה"ל, שניהלו את המלחמה מאחורי מסכי פלזמה במקום בראש כוחותיהם. גם הקצינים בצה"ל שצוברים ניסיון קרבי, נחשפים להלך מחשבה הרואה בהכלה את החלופה המיטבית בניגוד לעבר. האופי המשתנה של הקצונה בצה"ל ושל עמדות הצבא מגביר את הנטייה של הדרג המדיני, שברוך כלל מאמץ את המלצות הצבא לפעולה או לאי-פעולה, להכלה.

סיכום

בשלושת העשורים האחרונים השתמשה ישראל בתכיפות רבה יותר בחלופת ההכלה תוך דחיקת ההכרעה. תפיסה זו הפכה למרכיב חשוב בתפיסת הביטחון של ישראל, אף על פי שלא הוכר כמרכיב כזה. הסיבות לנטייה להכלה הן מגוונות. כל אחת מהסיבות שנמנו בלמה יוזמה התקפית וניסיון להכרעה, ולעיתים חלקן או כולן פעלו כמכלול בשיקול לבחירת תגובה מתאימה. משקלן של הסיבות במערכת קבלת ההחלטות משתנה מעת לעת. שיקולים של מדיניות חוץ, שיקולי פנים, הרצון להימנע משלטון מתמשך באוכלוסיות עוינות גדולות לצד התפתחות של יכולות טכנולוגיות כגון האש מנגד, הדיוק הרב יותר של אמצעי האש ומודיעין מדויק. מנגד נשקלו

יכולות היריב לפגוע בעורף, אך גם היכולות ההגנתיות נגד אש תלולת מסלול - כל אלה שירתו את העדפת ההכלה בעשורים האחרונים על פני הכרעה. גם שינויים בתוך צה"ל ותפיסת המלחמה המודרנית השפיעו על הכיוון של העדפת ההכלה. ההכלה היא חלופה שיש בה היגיון והיא משרתת אינטרסים פוליטיים ואסטרטגיים, כפי שהוסבר לעיל.

במבחן התוצאה, כפי שהוכח בשבעה באוקטובר 2023, חסרונה הגדול של ההכלה הוא הפגיעה בהרתעה הישראלית. להוותנו, הכלה לאורך זמן רב משדרת רתיעה מעימות צבאי וחולשה באזור שהתרבות הפוליטית שלו היא כוחנית מאוד. במזרח התיכון השימוש בכוח הוא חלק מארגז הכלים של ישויות מדיניות ואינו נעדר לגיטימיות.

נוסף על כך, מדיניות הכלה ממושכת מאפשרת ליריב זמן להתעצמות ללא הפרעה. ההכלה וההתעצמות שבעקבותיה יוצרות סיכון עתידי גדול יותר לישראל. התברר שהטילים שבידי חזבאללה לא החלידו, והם גרמו לאבדות ולנזק עצום למדינת ישראל ב־2006. ההתעצמות בטילים המרשימה של חזבאללה לאורך השנים יצרה משוואה שמשמעותה היא, שישראל מורתעת מפעולה נגדו.

גם מול עזה קיבלה ישראל את הנוסחה של "שקט תמורת שקט", שהעניקה לחמאס זמן לבניית התשתית הצבאית שלו. המודיעין הישראלי הופתע מהיקף המערך התת־קרקעי וממרכיבים נוספים של הסד"כ של חמאס. בשבעה באוקטובר שילמה ישראל מחיר עצום עבור הריסון של שימוש בכוח צבאי כלפי חמאס. הפרדוקס הוא שהכלה, שנראית כמוצלחת לאורך זמן, גורמת גם לשאננות ולתנאים המובילים לכשלי הרתעה ולהפתעות אסטרטגיות מכאיבות. מתקפת חמאס בשמחת תורה היא הדוגמה לכך. יתרה מכך, מדיניות האיפוק מנרמלת את השימוש בכוח של יריבי ישראל. העולם התרגל לירי טילים על האוכלוסייה הישראלית כשהתופעה הזו הפכה לשכיחה. ירי טילים על אוכלוסייה אזרחית התחיל להיראות כשגרה וזעזע פחות את הקהילה הבין־לאומית. ההכלה המתמשכת כרסמה בהצטברות משאבי לגיטימציה בניגוד ליעדה המקורי. האיפוק והיעדר התגובה החריפה אף מאפשרים את הגדלת המינון של האלימות נגד ישראל לאורך זמן. חמאס הרחיב בהדרגה את טווח הטילים שלו והגדיל את כושר ההרס של ראשי החץ. הגידול שהתרחש לאורך זמן, אמלל את חייהם של יותר ויותר ישראלים, ולא נתפס כשינוי בכללי המשחק.

מדיניות ההכלה יצרה תסכול רב בקרב הציבור הישראלי, במיוחד של אלו שהיו בטווח הטילים במשך שנים רבות. הציפייה הייתה שצה"ל יכה אחת אפיים את אלו המאתגרים אותו, כפי שעשה בעבר, וכך יחסל את האיום. ממשלת ישראל השתמשה בצה"ל במשורה, וגרמה לתחושה לא נוחה שחיי החיילים חשובים יותר מחיי האזרחים בעורף. האזרחים ציפו מהמדינה לקיים את האמנה החברתית המחייבת את המדינה לספק להם ביטחון. יתרה מזאת, היעדר ניסיונות להכרעה (סיכול איומים ודחיית התעצמות נוספת) משפיע על הלכי המחשבה של הקצונה

הישראלית, וזו מתנסה פחות ביוזמות התקפיות למיגור האויב. לעומת זאת, למכה מקדימה ולהכרעה צבאית יש היגיון אסטרטגי לא מבוטל. מובן שצריך להבין את המגבלות המדיניות (בעיקר) על חופש הפעולה הישראלי ולמצוא את הדרך להתמודד עימן. חשיבה כזאת שירתה היטב את ישראל בעבר. החלטה לבחור בכיוון הזה היא תמיד הימור, אבל גם ההכלה אינה מתכון בטוח, כפי שראינו בשבעה באוקטובר. המחיר שהכלה גובה במטבע ההרתעה הוא בעייתי מאוד. ישראל אינה יכולה לשרוד באזור אם יש כרסום משמעותי בהרתעתה, ולכן אין לוותר על המכה המקדימה והמונעת, שהייתה חלק מתפיסת הביטחון הישראלית המקורית, כחלופה שיש לשקול אותה ברצינות. דחיית הקץ אינה נבונה תמיד, והכלה עלולה להתברר כהימור מסוכן ביותר, כפי שהסתבר לאסוננו בבוקר שבעה באוקטובר 2023. להכלה לאורך זמן יש ככל הנראה מחירים גבוהים מאלה של נקיטת יוזמה, אך הם אינם נלקחים בחשבון בגלל העדפה של שקט לאורך הגבולות.²

² עיקר המאמר נכתב לפני שבעה באוקטובר 2023 ועודכן לאחר פרוץ מלחמת "חרבות הברזל". המחברים מודים לפרופ' איל בן-ארי, אל"ם (מיל') ד"ר ערן לרמן, פרופ' אביתר מתניה, אל"ם (מיל') פרופ' גבי סיבוני, פרופ' שמואל סנדלר, אלוף (מיל') יעקב עמידרור, פרופ' הלל פריש, ד"ר עוזי רובין, פרופ' איתן שמיר ושני קוראים עלומים של כתב העת על הערותיהם המועילות.

רשימת המקורות

- איזנקוט, גדי (2015). "אסטרטגיית צה"ל". **לשכת הרמטכ"ל**.
- בן-שלום, עוזי ושרב, גדעון (פברואר 2012). "תמורות בהכשרת המקצוע הצבאי בישראל". **מערכות**, גיליון 441, עמ' 28-36.
- הועדה לבדיקת אירועי המערכה בלבנון 2006 - ועדת וינוגרד (ינואר 2008). **מלחמת לבנון השנייה: דין וחשבון סופי כרך א'**.
- זיתון, יואב (29 במרץ 2018). "בין מדיניות ההכלה לשחיקת ההרתעה: דילמת הגדר בעזה". **Ynet**.
- זרחין, תומר ומועלם, מזל (2 בפברואר 2011). "הרמטכ"ל הזמני יאיר נווה: הקצין הדתי הבכיר ביותר בצה"ל". **וואלה!**.
- יעלון, משה (2008). **דרך ארוכה קצרה**. ידיעות ספרים.
- כוכבי, אביב (אוקטובר 2020). "תפישת ההפעלה לניצחון". **בין הקטבים**, גיליון 28-30, עמ' 7-10.
- בן דור, רחל (2011). **אמא, יצאתי מלבנון! 'ארבע אמהות' - סיפורה של מחאה שהצליחה**. ספרי חמד.
- מיכאל, קובי, רגב, לימור וקמחי, דודי (אוקטובר 2020). "הכלה במקום הכרעה: הפנמת גבולות המיליטריזם הפוליטי בישראל". **עדכן אסטרטגי**, כרך 23, גיליון 4, עמ' 14-27.
- מרסיאנו, אילן (17 ביולי 2006). "אולמרט: ניאבק על הזכות לחיים נורמליים". **Ynet**.
- מתניה, אביתר ובכרך, מנחם (פברואר 2023). "מניעה אסטרטגית כ'רגל חמישית' בתפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל - מסמך יסוד". **עדכן אסטרטגי**.
- מערכת וואלה! (3 ביוני 2001). "שרון: איפוק הוא כח". **וואלה!**.
- מערכת ערוץ 7 (31 באוגוסט 2003). "אשקלון לא תהפוך לקו חזית". **ערוץ 7**.
- מערכת גלובס (10 בפברואר 2000). "דוד לוי: אם יפלו קטיושות - אדמת לבנון תבער בלהבות". **גלובס**.
- מערכת ערוץ 7 (31 באוגוסט 2003). "אשקלון לא תהפוך לקו חזית". ערוץ 7.
- סיבוני, גבי ובזק, יובל (1 ביוני 2021). "תפיסת הניצחון: הצורך בתפיסת לחימה מעודכנת". **מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון**.
- סיבוני, גבי, בזק, יובל ופרל פינקל, גל (אפריל 2018). "פיתוח חשיבה ביטחונית-צבאית בצה"ל". **עדכן אסטרטגי**, כרך 21, גיליון 1, עמ' 13-3.
- ספראי, מוטי ובן-ארי, איל (פברואר 2021). "מאחורי הקלעים' של הגידול בכוח האדם בעקבות מלחמת יום הכיפורים - ניתוח המנגנונים הארגוניים". **בין הקטבים**, גיליון 26-27, עמ' 151-164.
- ענבר אפרים ושמיר, איתן (דצמבר 2013). "כיסוח הדשא: האסטרטגיה של ישראל להתמודדות עם סכסוכים מתמשכים בלתי פתירים". **עיונים בביטחון המזרח התיכון** 105.
- שוקר, פנינה (4 בפברואר 2022). "רגישות החברה הישראלית לנפגעים והשפעתה על קבלת החלטות בסוגיות צבאיות". **מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון**.
- שמיר, יצחק (1994). **סיכומו של דבר**. ידיעות אחרונות.
- שרגאי, נדב (2 בנובמבר 2006). "ראש אכ"א שטרן: יש לנו עודף רגישות לחיי אדם". **הארץ**.

- Cohen, Eliot A (January-February 1994). "The Mystique of U.S. Air Power". *Foreign Affairs* 73 No. 1, pp. 109-124.
- Gelpi, Christopher, Feaver, Peter D. & Reifler, Jason (2009). *Paying the Human Costs of War*. Princeton University Press.
- Inbar, Efraim (March 1983). "Israeli Strategic Thinking After 1973". *Journal of Strategic Studies* 6, pp. 36-59.
- Janowitz, Morris (1960). *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. Glencoe: The Free Press.
- Lifshitz Itamar, & Seri-Levy, Erez (August 2022). "Israel's inter-war campaigns doctrine: From opportunism to principle". *Journal of Strategic Studies*, pp. 293-318.
- Luttwak, Edward (May-June 1995). "Toward Post-Heroic Warfare". *Foreign Affairs*, Vol. 74, No 3.
- Shamir, Eitan (June 2018). "Israel's post-heroic wars: exploring the influence of American military concepts on Israel's adaptation of post-heroic warfare". *Israel Affairs*, vol. 24, pp. 686-706.

תחושת השליטה במציאות כמרכיב בתרבות הארגונית של צה"ל

ההשפעות של הפעילות במב"ם וב"סבבים" בעזה
ושל ההתפתחויות במודיעין, באש, בשו"ב, בהגנ"א ובהגנת הגבולות
על תחושת השליטה במציאות והעליונות בדרגי הפיקוד והמודיעין
הבכירים בצה"ל, ערב מלחמת "חרבות ברזל"

תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל¹

מאמר זה יציע כי במפקדות הבכירות בצה"ל התפתחה תחושת שליטה גבוהה במציאות. התחושה התפתחה מתוך עשייה מבצעית בעיקר במב"ם ובסבבים בעזה, עשייה שהתבססה על התפתחות של יכולות טכנולוגיות בעיקר במודיעין (ובו - בעיקר בסייבר), בתקיפה מדויקת, במערכות שליטה ובקרה, במערכות הגנ"א ובמערכות הגנה בגבולות. תחושת השליטה במציאות נסמכה על עליונות מודיעינית, מבצעית וטכנולוגית בהקשרי תקיפת מטרות, סיכול פח"ע ותיחום הסלמה שהוכיחה עצמה פעם אחר פעם. תחושה זו נמתחה, בטעות, גם לכדי תחושת עליונות באשר להבנת המניעים היסודיים, האינטרסים הייחודיים והשיקולים בהפעלת הכוח של מנהיגי האויב. התפתחות תחושת השליטה במציאות יכולה להסביר היבטים בהפתעת שבעה באוקטובר ובקשיים לתת לה מענה מידי.

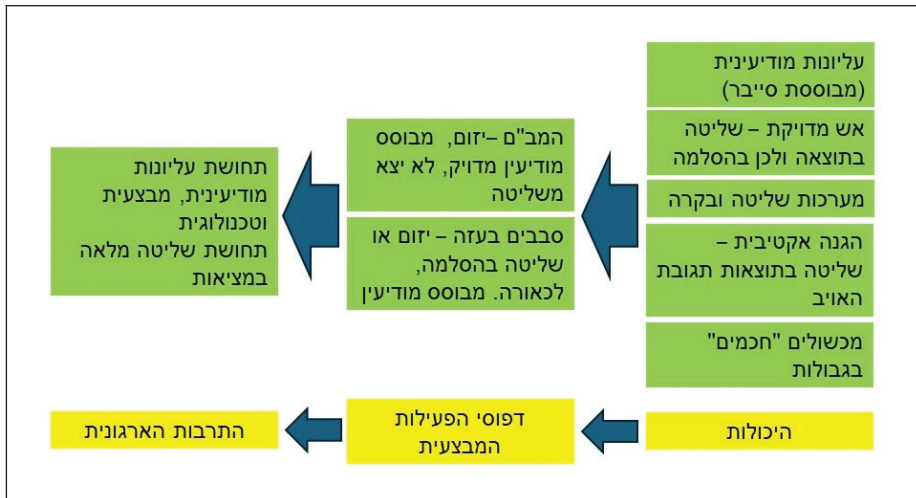
מבוא

תחושת השליטה האישית במציאות היא מרכיב חשוב בפסיכולוגיה האנושית, ויסודה באמונה כי פעולות הפרט משפיעות משמעותית על מציאות חייו. היעדרה של תחושת שליטה מביאה לרוב ללחץ וחרדה. בעולם המערבי המודרני, הפרט שולט על חיי היום-יום שלו ברמה גבוהה מאוד יחסית להיסטוריה האנושית. השליטה הזו מתאפשרת לו ממגוון סיבות, ביניהן: תכנון מראש של לוח זמנים יומי, שבועי וחודשי, ואפשרות לממש את לוח הזמנים המתוכנן בעזרת יכולת תקשורת מפותחת

¹ תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל הוא ראש תחום מחקר במרכז דדו.

לתיאום הפעילות ובעזרת אמצעי תחבורה יעילים; מיעוט יחסי של סכנת פגיעה מאלימות בחיי היום-יום; רפואה מפותחת, שביטלה כמעט לחלוטין מוות פתאומי מגורמי מחלה ופציעה קלים ועוד. המקריות או הבלתי צפוי, הצטמצמו מאוד בעולם המודרני, אם כי לא נעלמו.

תופעת המלחמה ידועה מסיבות שונות כ"ממלכת אי-הוודאות". ביטוי זה נטבע על הרובד הטקטי בלוחמת היבשה, שבו אי-הוודאות רבה, אך הוא נכון גם לרובד האופרטיבי והאסטרטגי, בעיקר בכל הקשור ליכולת לחזות השפעה ישירה של פעולות הלחימה על העמידה בהישגים האסטרטגיים והמדיניים הרצויים. צבאות שונים, ובכללם צה"ל, ניסו לצמצם את אי-הוודאות בשדה הקרב באמצעות תכנון פרטני, שיפור המודיעין על האויב, מערכות שליטה ובקרה על כוחותינו, פעולות באש מנגד או פעולות מיוחדות המאפשרות לצמצם אי-וודאות, תיאום מיטבי בין דרגים ועוד ועוד.

תרשים 1: מרכיבי התפתחות השליטה במציאות: שני דפוסי הפעולה המרכזיים שהן מאפשרות יתוארו תחילה, וחמש היכולות המרכזיות יתוארו בהמשך

מאז 1982 ועד למלחמת "חרבות ברזל" לא נלחם צה"ל במלחמה רחבת היקף, ומאז 1973 הוא לא נלחם במלחמה שנפתחה ביוזמת האויב. המאמר יציע הסבר למרכיב שהתפתח בתרבות הארגונית של צה"ל בשנים האחרונות, והשפיע, ככל הנראה, על העשייה המבצעית והמודיעינית לפני שבעה באוקטובר, במהלך יום זה ואולי גם תוך כדי הלחימה. המאמר יציע כי במפקדות הבכירות בצה"ל התפתחה תחושת שליטה במציאות בהקשר לפעילות הצבאית מול אויבנו, בדומה לתחושת השליטה בחיים האישיים. התחושה התפתחה מתוך עשייה מבצעית בעיקר במב"ם (מערכה בין-מלחמות) אבל גם בסבבים בעזה. שני דפוסי לחימה נפרדים אלו התבססו על התפתחות של יכולות טכנולוגיות, בעיקר במודיעין (ובו - בעיקר

בסייבר), בתקיפה מדויקת, במערכות שליטה ובקרה, במערכות הגנ"א, ובמערכות הגנה בגבולות (תרשים 1).

ההשפעה ההדדית המתמשכת בין אלו הביאה להתפתחות של תחושת עליונות מודיעינית, מבצעית וטכנולוגית, שהיתרגמה בתורה להישענות גוברת על מודיעין (הכולל התרעה), על תהליכי פו"ש ריכוזיים, על התפיסה של ישראל יש שליטה בהסלמה בהתבסס על הרתעה ועוד. התפתחות זו יצרה בצה"ל כארגון, תחושה מוגזמת של שליטה במציאות. תחושה מנוגדת ביסודה להבנה ששדה הקרב הוא עדיין ממלכת אי-הוודאות בכל רמות המלחמה ובוודאי במלחמה רב-זירתית עם שחקנים רבים.

לנוחות הקריאה, תוצג תחילה רמת השליטה במציאות בפעילות מבצעית, ואחריה יציגו היכולות המאפשרות אותה.

כהקדמה חשוב לציין שלוש הערות חשובות: ראשית - אינני טוען שלא היה נכון לעשות או לפתח את כל הדברים שיוצגו, אלא שעשייה ענפה ומוצלחת זו עודדה לאורך כעשור וחצי תחושה הולכת וגוברת של שליטה במציאות. שנית - יש להדגיש שהמאמר אינו עוסק בסוגייה הוותיקה, שעליה נכתב רבות, של שליטה ריכוזית בכוחות אל מול השליטה המבוזרת הקרויה פיקוד משימה, אלא בתחושת שליטה במציאות והבנתה על כלל רבדיה. שלישית - המאמר אינו עוסק בהשפעת המב"ם על חלוקת הקשב במטכ"ל, באמ"ן ובחיל האוויר - בין צורכי המב"ם ובין צרכים של הכנות למלחמה עתידית או בהשפעת המב"ם על התפתחות דפוסי שליטה ריכוזיים, שאולי יקשו על מעבר של צה"ל לדפוס לחימה מבוזר יותר במלחמה (שלח וולנסי, 2023, עמ' 43-45). הוא עוסק בהשפעת ההצלחות במב"ם על תחושת השליטה במציאות.

תחושת השליטה במציאות בפעילות מבצעית

הרובד המדיני

תחושת השליטה במציאות התפתחה בתוך התפיסה המדינית של ישראל כשחקן "סטטוס קוו" (ענבר, 2012), הרוצה לשמר את המצב בכל הזירות, למעט אולי, בזירות רחוקות כמו איראן ומדינות המפרץ. המצב המדיני הבסיסי הזה נולד בעיקר מניסיונות עבר כושלים לעצב את המציאות, כמו: המלחמה בלבנון ב-1982 והניסיון לעצב בה משטר שיהיה נוח לישראל; השליטה ארוכת השנים בעזה לפני הנסיגה ממנה ב-2005; הבעיות של הרשות הפלסטינית במניעת טרור מתוך השטחים שתחת אחריותה ועוד. ישראל אינה מעוניינת במלחמה, אלא אם היא נכפית עליה, ומצד שני היא נמנעת מקידום תהליכים הסדריים בזירה הפלסטינית. זו הסיבה לכך, שלמרות שרוב הפעולות בעזה ובאיו"ש נעשות מתוך יוזמה מבצעית או טקטית, כולן מתבצעות כחלק מאסטרטגיה שמרנית, שמטרתה הבסיסית היא החזרת השקט לפרקי זמן ארוכים ככל הניתן.

עיקר הפעולות במב"ם התרחשו בסוריה, והחשש להסלמה בהן היה נמוך. פעולות מול חזבאללה בלבנון, כמו מבצע "מגן צפוני", התאפיינו במזעור סכנת החיכוך וההסלמה ובהפעלה של כוחות יבשה מיוחדים. כוחות אלה היו התפתחות נוספת בצה"ל, שאפשרה פעולה נשלטת תוך מזעור סיכונים. גם החומות, הגדרות ומערכות החישה בגבולות אפשרו למזער סיכונים ולהגדיל את הוודאות. התיחום האסטרטגי הזה, על מאפייניו השונים בכל הזירות, אפשר לדרג הצבאי לבצע פעולות מתוחמות, ולהניח שיש לו שליטה גבוהה בפעילות. לאמיתו של דבר, כמעט כל התיאורים מטה בוצעו במתכונת של "מבצע מיוחד", במובן של הבטחת ההצלחה באמצעות צמצום גורמי אי-וודאות.

המערכות שבין המלחמות - המב"ם

כפי שצוין, הדיון כאן אינו בהשפעת המב"ם על חלוקת קשב ארגונית הקשורה בהכנות למלחמה, וגם אינו על הקושי להתאים דפוסי שליטה של מב"ם למצב מלחמה. נושא הדיון כאן הוא תחושת השליטה במציאות, שנוצרה על ידי שנים של פעולות במב"ם. כל פעולה במב"ם מבוססת ביסודה על מודיעין מדויק ועל יכולת פעולה כירורגית. כפי שכתבו ראש אמ"ץ ניצן אלון, ודנה פרייזלר: "עליונות ויכולת מודיעינית מיוחדת - לישראל יש עליונות מודיעינית בגזרות השונות ובחזיתות השונות. זהו תנאי הכרחי לקיום מב"ם אפקטיבית המשפיעה על כל רמות הפעולה: מהיכולת לקבל החלטות אסטרטגיות ברמת הדרג המדיני, המחייבת מודיעין ברמה הלאומית על אויביו ויריביו, ועד למודיעין מבצעי, טקטי וקונקרטי. מודיעין הכולל לעיתים גם מידע על הרעיונות המערכתיים של הצד השני, שאם חושפים אותם אפשר לבנות דרכי פעולה להכשלתם" (אלון ופרייזלר-סוויירי, 2019, עמ' 20). או בהמשך דבריהם: "לדוגמה, בתחום מניעת ההתעצמות ישראל פועלת קינטית על בסיס מודיעין מדויק ומוכיחה לאויב עד כמה הוא חדיר" (שם, עמ' 20). רווה גלילי כתב: "המענה המבצעי שהתפתח במב"ם מול איראן ו'צבאות הטרור' מאפשר לפעול בעליונות מודיעינית-מבצעית בכמה חזיתות במקביל, תוך ניהול סיכונים מחושב ומדויק המונע הסלמה" (גלילי, 2021, עמ' 169).

המב"ם מבוצע רובו ככולו באש מדויקת מנגד, לרוב באש אווירית ולעיתים באש יבשתית או ימית, וזו מאפשרת למזער את אי-הוודאות בהפעלת הכוח. הפעלת האש, בוצעה בעיקרה דרך מפקדות חיל האוויר וחיל הים, גופים בהם השליטה הריכוזית היא דפוס הפו"ש הבסיסי. כאשר אש מנגד לא התאימה לפעולה, כמו במבצע "מגן צפוני" נגד מנהרות חזבאללה, בוצעה הפעולה על ידי כוחות מיוחדים, בעיקר חטיבת הקומנדו ויחידת יהל"ם (יחידה הנדסית למשימות מיוחדות), כפעולה כירורגית יבשתית. תקיפות המב"ם מנוהלות על ידי קומץ של ממלאי תפקידים באגפי המטכ"ל, בזרועות ובפיקוד המרחביים, הנמצאים בשליטה ישירה על הפעולה הטקטית, שהיא לרוב תקיפה אווירית ולעיתים תקיפה באש יבשתית. שלח וולנסי

כתבו, כי "[...] ניכרה התרגלות לסטנדרטים של שליטה מודיעינית מוחלטת, יכולת לפעול כירורגית, הסתמכות על פעולה מנגד שאין בה הסתכנות בלחימה החותרת למגע קרוב (Stand in) ודגש על אפס נפגעים לכוחות צה"ל [...]" (שלח וולנסקי, 2023, עמ' 43).

תרשים 2: מבצע "בית הקלפים", 10 במאי 2018. במהלך המבצע נתקפו למעלה מ-70 מטרות שונות על אדמת סוריה. מדובר במבצע הרחב ביותר שנערך בשטח סוריה מאז 1974 (דובר צה"ל)

לחלק גדול מהתקיפות במב"ם, שכמעט כולן התרחשו בסוריה, הגיבו הסורים בניסיון לייטר מטוסים או חימושים, אך לא בפעולה התקפית נגדית. התחושה כי צה"ל שולט בהסלמה אוששה פעם אחר פעם גם מול חזבאללה, מכיוון שמנהיגו, חסן נסראללה, הגדיר את ה"משוואות" שלפיהן הוא פועל. בדרך זו הוא הקל על צה"ל לחזות את פעולות התגובה שלו, שהיו לרוב ירי נ"ט על כוחות צה"ל בגבול. יש לציין כי צה"ל ניסה לשלוט בתוצאת התגובה של חזבאללה באמצעות שליטה

ריכוזית וקפדנית בצמצום היחשפות הכוחות במרחב הגבול, אך לא תמיד הצליח בכך. דוגמאות למקרים כאלו הם שני אירועים, שבהם חזבאללה הגיב לפעולות שצה"ל יזם במסגרת המב"ם: חיסול ג'יהאד מורניה ב-15 בינואר 2015, ותגובת חזבאללה בירי טילי נ"ט על כוח למרגלות הר דוב; תקיפה בסוריה ב-20 ביולי 2020, שיוחסה לישראל ושנהרג בה איש חזבאללה, ותגובת חזבאללה בספטמבר, בירי טילי נ"ט על אמבולנס של צה"ל, שנע בשטח גלוי לאויב. חוסר ההצלחה היה תמיד בכוחות היבשה, שפגעו ביכולת לשלוט באירועים שליטה מלאה.

המאמר עוסק בהשפעת ההצלחות במב"ם על תחושת השליטה במציאות, ולא בהשפעת המב"ם על חלוקת הקשב בין צורכי המב"ם ובין צרכים של הכנות למלחמה עתידית או בהשפעת המב"ם על התפתחות דפוסי שליטה ריכוזיים, שאולי יקשו על מעבר של צה"ל לדפוס לחימה מבוזר יותר במלחמה.

הסבבים בעזה

המכנה המשותף לחמשת הסבבים האחרונים בעזה, שקדמו למלחמת "חרבות ברזל", הוא יוזמה ישראלית ברמה האסטרטגית או האופרטיבית, והיא החלה בפעולה אווירית המבוססת על מודיעין מדויק. כך החלו המבצעים: מבצע "עופרת יצוקה" החל בתקיפה אווירית מפתיעה ב-27 בדצמבר 2008; מבצע "עמוד ענן" החל בסיכול ממוקד של מפקד הזרוע הצבאית של חמאס אחמד ג'עברי ב-14 בנובמבר 2012. במבצע זה הופעלה לראשונה מערכת כיפת ברזל, שהייתה מאז מרכיב מרכזי בפעולת צה"ל. כזה הנותן לדרג המדיני ולצה"ל חופש פעולה יחסי בקבלת החלטות בתחום ההתקפי, ומאפשר שליטה גבוהה יחסית בנוק של תגובת האויב לישראל; מבצע "צוק איתן" לא החל בהפתעה, אבל הפעולה בעזה ביולי-אוגוסט 2014 הייתה תגובת חמאס לפעילות ישראלית יזומה ורחבת היקף באיו"ש במסגרת מבצע "שובו אחים", בו נעצרו ארבע מאות פעילים באיו"ש. השליטה בהסלמה במבצע "צוק איתן" התערערה, והוא התארך יותר מהמתוכנן; מבצע "חגורה שחורה" היה תקיפת פתע על הג'יהאד האסלאמי ב-12 בנובמבר 2018; מבצע "שומר החומות" החל לאחר הסלמה,

אך הפעולה של תקיפת המנהרות ב-11 במאי 2022 התבססה על מודיעין מדויק. המשותף לכל המבצעים הוא רמת השליטה הגבוהה של ישראל במצב, בין אם באמצעות פתיחה במתקפת פתע ובין אם בשליטה על ההסלמה באש. כלל המבצעים היו מבוססים על מודיעין מדויק, עליונות אווירית ושליטה מטכ"לית ריכוזית. כאשר הופעלו כוחות יבשה, הם הופעלו ברמות מדודות ובמסגרת מוגבלת ככל האפשר, כדי למזער אירודאות. טענתי היא, כי דפוס חוזר ונשנה של מבצעים אלה חיוק בצה"ל את תחושת השליטה במציאות. יש לציין שגם המבצעים באיו"ש, הנשענים לאורך שנים על מודיעין מדויק ועל כוחות ייעודיים (יחידות מיוחדות של צה"ל ושל מג"ב), תרמו לתחושת השליטה במציאות. תחושת השליטה במציאות החלה בהם, מוקדם הרבה יותר מאשר בלבנון ועזה.

המשותף לכל האמור מעלה הוא מהלכים יזומים, שהתבטאו בשליטה גבוהה במציאות ובתחושת שליטה בהסלמה (המבוססת על ניהול סיכונים קפדני). תחושה זו תרמה כנראה, להתבססות הנחה סמויה אצל מפקדים, שגם אם תהיה מלחמה, היא לא תפרוץ במפתיע מתוך מצב של שגרה, אלא מהידרדרות והסלמה לא מתוכננת. מלחמה יזומה בידי האויב נתפסה כעניין לא רלוונטי וארכאי (גם בלי השאלה אם המודיעין יוכל להתריע מפניה). בין יתר הסיבות לכך הייתה האמונה, שגם האויב משוכנע שהוא לא יוכל להפתיע אותנו, שהרי הוא רואה את עשייתנו במב"ם ובסבבים בעזה, ומבין שאין לו סיכוי מול העליונות המודיעינית, המבצעית והטכנולוגית שלנו. מידע התרעתי איכותי אודות פעולות אויב, שנאסף על ידי צה"ל וגורמי מודיעין אחרים, הורד לדרגי האוגדה והחטיבה, ואפשר להם למקד בהצלחה את ההכנות בשטח כדי לסכל פח"ע בגבולות. לאורך הזמן החלו דרגים אלו לסמוך יותר ויותר על המידע מלמעלה, ולהישען פחות על מקורות האיסוף של יחידותיהם. עם זאת, היו לא מעט סדקים בתמונה הוודאית הזו של המצב ושל יכולת ההתרעה. דוגמה לכך מהחודשים שקדמו למלחמה היא חזירתו של מפגע מגבול לבנון, שהטמין מטען בצומת מגידו ונהרג רק בעת שניסה לחזור לשטח לבנון.

אנשי המודיעין, הפכו למעורבים יותר ויותר בפעולות הסיכול של צה"ל, ואולי גם הם התקשו לדמיין, שפעולת אויב תצליח מול העליונות שלנו, שהוכחה לאורך שנים. נראה כי העליונות המוכחת בתחום המודיעין המבצעי לצורכי תקיפות וסיכול פח"ע, העצימה בטעות תחושת עליונות שגויה, גם באשר להבנת המניעים היסודיים, האינטרסים הייחודיים והשיקולים בהפעלת הכוח של מנהיגי האויב. כאשר התנהלות כזו של סינואר בתחילת מבצע "שומר החומות" ולאחריו חרגה ממרחב דרכי הפעולה שניתח המודיעין, היא הוחרגה כ"שיגעון", ולא נבחנה לעומק.

תחושת השליטה עקב התפתחויות בבניין הכוח

תחומי התפתחות בבניין הכוח ברורים ומוכרים, והם יפורטו בקצרה.

התפתחות באיסוף מודיעין בסייבר ובעיבוד מידע, שבבסיס ההתפתחות של עליונות מודיעינית
ההתפתחות בסייבר החלה באמ"ן עוד בעשור האחרון של המאה העשרים, אך התעצמה משמעותית החל מתחילת העשור השני של המאה העשרים ואחת, עד כדי הגדרת ישראל בעולם כמעצמת סייבר. חשיבות הנושא עלתה במסמכי אסטרטגיית צה"ל ב-2015 ובמחשבה להקים בצה"ל זרוע סייבר שתשלב תפקודים של איסוף מודיעין, הגנה והתקפה. יחד עם עליה מתמשכת בשימוש במחשבים ובתקשורת נתונים בעולם, נאסף בסייבר מרכיב הולך וגדל מהמודיעין. יש לציין כי התקפה בסייבר נהנית ממרחב הכחשה ויש בה מימד חשאי. קרי - נוסף על כך שזו פעולה שלא ידוע מי ביצע אותה, גם לא ידוע לעיתים שהיא בוצעה. כך האויב אינו מחויב לתגובה, והשליטה בהסלמה גוברת.

תחום עיבוד המידע התפתח בעקבות עליית כמות המידע, שאפשר האיסוף בסייבר. סגן מפקד יחידה 8200, אמר ב-2022 על השינוי בתחום הדיגיטל: "[...] מתרחש היתוך של הרבה מאוד סוגי מידע. נעשה שינוי באמ"ן לפני שלוש שנים, בחיבור מערכות ומאגרי מידע ויכולת לייצר אלגוריתמיקה חכמה שמסתכלת על כל הסנסורים ממקורות מידע שונים. זה מאפשר לנו לייצר מודיעין יותר מדויק ואיכותי ומביא לסיכול לא מעט פיגועים" (הראל, 2022). ב-2022 אמר ראש אמ"ן תמיר היימן כי "הדיגיטל הפך לליבת העשייה של אגף המודיעין" (הטוני, 2022). העלייה באיכות המידע ובהיקפו, תרמה לתחושת ביטחון שלאויב קשה מאוד להסתיר מידע מצה"ל. אמ"ן גם הפך בתקופה המדוברת ל"אופרטור" המבצע פעולות בעצמו, ולא רק לגוף המספק מידע לצורכי פעולה של גופים אחרים. יתכן שתהליך זה הגביר את תחושת השליטה במציאות באמ"ן.

התפתחות ביכולת תקיפה מדויקת

לצה"ל יש יכולת תקיפה מדויקת מכטמ"ם (כלי טיס מאויש מרחוק) זיק כבר מסוף שנות התשעים. היכולת לתקיפה מדויקת של מטרות באמצעות חימושי אוויר כבדים קיבלה תאוצה אחרי מלחמת לבנון השנייה ב-2006, שבה היכולת הייתה מוגבלת. היכולת כוללת: השתכללות בלתי פוסקת בתחום מגוון החימושים האוויריים ויכולת הדיוק שלהם (בהתבסס על מידע מודיעיני על המטרות לתקיפה); זמינות גבוהה מאוד - הפרשי זמן קצרים מקבלת מודיעין למוכנות ולביצוע; יכולת מזעור הנזק האגבי, שחשיבותו גדולה בקבלת לגיטימציה בין-לאומית ובצמצום הצורך של האויב להגיב לתקיפות צה"ל במב"ם. צה"ל מפגין יכולות מרשימות ביותר בתחום זה לאורך שנים וגם תוך כדי מלחמת "חרבות ברזל". יכולת זו מקנה לו שליטה גבוהה מאוד בתוצאות.

התפתחות בתחום השליטה והבקרה

ההתפתחות בתחום זה אפשרה למפקדים וקציני מטה במפקדות אוגדה ופיקודים מרחביים ובזרועות האוויר והים, ולקציני מטה בכירים באמ"ן ובאמ"ן לעקוב ישירות אחרי פעילות במב"ם, תוך אפשרות של התערבות בזמן אמת. התפתחות זו מאפשרת לדוגמה, לעצור תקיפה אם מתברר שהיא כרוכה בנזק אגבי גדול מזה שתוכנן; לתת התרעה ממוקדת יותר ויותר להגנה מפני תמ"ס (תלול מסלול), ובכך לצמצם את הפגיעה בשגרה בעורף; לשלוט בכוחות היבשה, ולבקר את התנהלותם.

התפתחות ההגנ"א

ההפעלה המבצעית הראשונה של כיפת ברזל הייתה במבצע "עמוד ענן" ב-2011. הֶחָל ממבצע זה ועד היום, שימוש בכיפת ברזל מאפשר לצה"ל לתחם את פעילותו ההתקפית ביחס דומה לנזק שנגרם בעורף הישראלי. כאשר צה"ל יוזם, כמו במב"ם

או בסבבים בעזה, היוזמה שלו היא לרוב אסטרטגית או אופרטיבית, ומאפשרת לו להקדים בפריסת כוחות הגנ"א, להסלים ולהכיל את תגובת האויב. בהתאם לאמור, גם כניסת מרכיב זה העלתה את תחושת השליטה בהסלמה בצה"ל.

ביבשה - חומות, גבולות "חכמים" ויחידות מיוחדות

מרכיב חמישי ביכולות הוא התפתחות המענים להגנה בגבולות ישראל. מענים המבוססים על חומות ביטחון על-קרקעיות ותת-קרקעיות ועל מערכי חיישנים מסוגים שונים וטכנולוגיות להיתוך מידע, שצמצמו את אפשרות החדירה מהיבשה, והעלו את הביטחון בסיכולה. מרכיב שישי הוא הרחבת היחידות המיוחדות ביבשה. הפעלתן מזערה סיכונים, שכן הדרגים הגבוהים סומכים על יחידות אלו יותר מאשר על יחידות יבשה רגילות. כך לדוגמה, יחידות שנבנו או הוגדלו, כמו חטיבת הקומנדו ויהל"ם, היו אלה שביצעו את פעולת חשיפת המנהרות ונטרולן במבצע "מגן צפוני" בחורף 2018.

התפתחות תחושת העליונות, התעצמות דפוס הפו"ש הריכוזי וחיזוק ייחוס פעולת האויב להתרעה

עקב היכולות שבהן פיתח צה"ל עדיפות על האויב, ולאור הוכחתן לאורך עשור וחצי במב"ם ובמבצעים בעזה, התפתחה בצה"ל תחושת עליונות צבאית כמעט בכל התחומים, מלבד חוסר האמון בתמרון היבשתי. היו לכך כמה ביטויים בכתב ובדפוס התנהלות הצבא:

עליונות בדגש על עליונות מודיעינית

מסמך אסטרטגיית צה"ל 2015 כלל עיסוק בעליונות מודיעינית, עליונות ימית, עליונות אווירית, עליונות יבשתית ועליונות בספקטרום, ונכתב על הצורך ב"עליונות צבאית בכל ממדי הלחימה" (אסטרטגיית צה"ל 2015, וגם 2018). חלקו השני של גיליון בין הקטבים "עליונות צבאית ותר"ש תנופה" של הרמטכ"ל כוכבי, שיצא לאור באוקטובר 2020, התמקד בנושא העליונות, וכלל חמישה מאמרים על עליונות אווירית, עליונות ימית, עליונות בספקטרום, עליונות בסייבר ועליונות מודיעינית. נראה שעליונות בפועל בתחומי מודיעין ואוויר, כפי שהופגנה שוב ושוב במב"ם ובמבצעים בעזה, דחפה לחשיבה שעליונות אפשרית בכל התחומים. יש לציין כי למעט הדרישה ארוכת השנים לעליונות אווירית, במובן של חופש פעולה, לצרכי פעולה אפקטיבית באוויר וביבשה, העיסוק בעליונות מודיעינית התחיל להתפתח באמ"ן מעט לפני מלחמת לבנון השנייה. ההמשגה של עליונות בספקטרום ובסייבר, התפתחה מאוחר יותר.

רח"ט מחקר באמ"ן בשנים 2016-2020 תא"ל דרור שלום, כתב ב-2022 כי "בראייה כוללת, ישראל היא מעצמה אזורית חזקה הנהנית מעליונות אופרטיבית ברורה מול אויביה, בעיקר לנוכח עוצמתה בתחומי המודיעין, האוויר וההגנה

האקטיבית. זו באה לידי ביטוי גם בשנת 2021 במבצע 'שומר החומות' (תקיפת התת-קרקע של חמאס וההגנה האקטיבית), במב"ם (צמצום ההתבססות האיראנית בסוריה) ובביטחון השוטף לאורך הגבולות וביהודה ושומרון (שלום, 2022). למרות שבהמשך הוא כתב כי עליונות זו מאותגרת עקב מספר סיבות, משפט זה מתמצת את התפיסה השלטת בצה"ל נכון לעת כתיבתו.

נראה כי לאור העלייה במודיעין האיכותי והצלחת השימוש בו, בעיקר במב"ם, אבל גם באיו"ש ובזירות נוספות, התפתחה אצל קציני המודיעין אמונה קיצונית ביכולת המידע לתת תשובה לשאלות מהסוג הנדרש לצורכי תקיפה או סיכול. בעולם של סיכולים ומבצעים מיוחדים, הצטמצמה הדרישה מהם לפרש את המציאות כמרכיב בעשייה המודיעינית, וייתכן שאצל קציני המודיעין התפתחה תחושה שמודיעין הוא בעיקר מידע, ואינו השילוב של מידע ופרשנותו.

תרשים 3: הגדרת עליונות מודיעינית משנת 2020

התעצמות דפוס הפו"ש הריכוזי והקטנת מעמד "גורמי הקצה" בהיעדר חיכוך של כוחות יבשה בגבולות דפוס פו"ש זה נדרש כדי לנהל פעילות טקטית כמו תקיפת אמל"ח במב"ם בסוריה, היכולה ליצור הסלמה מול חזבאללה או איראן, או כמו סיכול בכיר בחמאס או בג'יהאד הפלסטיני, העלול להביא לירי על ערי ישראל. בפעילות כזו נדרש לתאם לא רק את התקיפה, אלא גם את הפריסה והכוננות של מערך ההגנה"א ואת הערכות הכוחות בגבול כדי "לצמצם מטרות", כשהאויב ינסה לירות נ"ט כתגובה (ולמרות זאת הוא הצליח בסופו של דבר. ראו שני האירועים שצוינו מעלה בהקשר למב"ם), ולעיתים גם צריך לעדכן את הרוסים או את האמריקאים תוך כדי ביצוע הפעילות ועוד. פעולות סיכול כאלה מחייבות אישורי רמטכ"ל ודרג מדיני בזמן אמת או קרוב

לזמן אמת ממגוון סיבות. העליונות המודיעינית עמדה בבסיס החשיבה שתמיד תהיה התרעה, ולכן המטכ"ל יכול לשלוט ריכוזית באמצעים שונים ולהקצות אותם לפיקוד המרחבי כאשר תתקבל התרעה. כל אלה התמסדו והפכו לדפוס חשיבה דומיננטי בדרגי הצבא הבכירים.

יציאת צה"ל מלבנון ומעזה צמצמה את חיכוך הכוחות עם האויב במרחבים אלה. הקמת חומות וגדרות צמצמה עוד יותר את החיכוך של מפקדי היבשה בדרגים הטקטיים עם האויב. נראה שמצב זה צמצם את משקל הידע שהתפתח באותם דרגים, והעצים את מעמד הידע שהתפתח במטכ"ל ושהתבסס על העליונות המודיעינית שתוארה.

יכולת התקיפה הכירורגית אפשרה שליטה בתוצאות ובנזק האגבי ולכן גם שליטה בתגובת האויב ובהסלמה שעלולה להתפתח (דובר צה"ל)

הרתעה

נושא ההרתעה הישראלית נדון לעייפה. בעשור וחצי שמאז מלחמת לבנון השנייה מושג ההרתעה שלט ברמה בפרשנות הישראלית של דפוסי הפעולה של האויב או של אי-פעולתו ביחס לפעולות צה"ל. זהו מושג מרכזי בשיח הצבאי-ביטחוני, אך כנראה שהוא פוּכַש דרך "משקפי עליונות", וקיבל חשיבות יתר ביחס למציאות, שבה היו השיקולים של אויבי ישראל רחבים יותר ממידת מורתעותם. שיקולים אלה כללו עניינים פוליטיים פנימיים, מהלכים אזוריים, תהליכי בניין כוח שלא הבשילו ועוד. להבנת, ייחוס חשיבות יתר להרתעת חזבאללה החל כבר אחרי מלחמת לבנון השנייה (פינקל, 2016), והוא הורחב לחמאס, לסורים ולנוכחות האיראנית בסוריה. יתכן שהדבקות של נסראללה במשוואות הרתעה והאמירות על "מורתעות הדדית" הובילו אותנו להעתיק את היגיון הפעולה שלנו מול חזבאללה גם אל מול חמאס, נוסף על השאלה, אם בכלל הרתענו את חזבאללה כפי שחשבנו.

ביטויים תפיסתיים לתחושת השליטה במציאות

משפט מאסטרטגיית צה"ל 2015 מבטא את תחושת השליטה שהתפתחה לטענתו. הוא עוסק בגישת ה"מניעה וההשפעה" (שניהם מושגים המבטאים יכולת שליטה במציאות), המשלימה לגישת ההכרעה: "מאפייני הפעלת הכוח בגישה זו נעים מפעילות ביטחון שוטף, פעולות הגנתיות והתקפיות מתמשכות במסגרת המב"ם ועד מבצעים מוגבלים [בעזה] המבקשים להחזיר את הרגיעה מתוך עמדת יתרון. לפי גישה זו יופעלו גם מבצעים להשבת גמול לאויבים, המתאפיינים בפעולה התקפית גלויה וממוקדת שמיועדת לפגוע בנכסים, ביכולות או באינטרסים של האויב מתחת לסף המלחמה, ובהעברת מסרים של חזרה לרגיעה לצד מוכנות להסלמה" (אסטרטגיית צה"ל, 2015, עמ' 20).

רעיונות ומושגים נוספים שהתפתחו בצה"ל בעשור האחרון, חלקם משותפים עם הדרג המדיני, יכולים להעיד על תחושת השליטה במציאות, והם: "קיצור משך המלחמה" - רעיון שֶקָדַר לתפיסות מטכ"ליות לסוגיהן, ומעיד על תפיסת שליטה במציאות; "בידול בין זירות" כרעיון מרכזי במסגרת מענה לאיום בתרחיש רב-זירתי (בנג'ו ועמיתיו, 2023); המשגת דפוס פעולה של "ימי קרב" מול חזבאללה (דבורי, 2021) - גם הוא מרמז על יכולת שליטה במציאות; הרמטכ"ל כ"מפקד המערכה", גם בזמן שמתקיימות במקביל מספר מערכות (אסטרטגיית צה"ל, 2015 וגם 2018); יצירת "בהירות אסטרטגית" המניחה שאנחנו מבינים את הצד השני (שבתאי, 2023). יש לציין שסדקים בתפיסה זו, המבוססת על עליונות והרתעה, הלכו והתעצמו ככל שצה"ל עסק יותר באתגר המלחמה הרב-זירתי, בסכנת ההתגרענות של איראן ובבעיות נוספות (ראו שלום, 2022). בדיונים בצה"ל הלכה והתחדדה ההכרה באתגרים שבמענה בֶרֶזֶמְנִי בכמה זירות. אתגרים כמו הקצאת משאבים, הפיקוד והשליטה ועוד. ידעי ואורטל הציעו, כי המענה הוא בחיזוק כוחות היבשה כדי לפנות את המטכ"ל, את חיל האוויר ואת אמ"ן להתמקד באיראן (ידעי ואורטל, 2023). בנג'ו ועמיתיו כינו את המצב המתפתח "סוף עידן תור הזהב הביטחוני" (בנג'ו ועמיתיו, 2023). לאחר עשור וחצי של "עליונות" ו"הרתעה מוכחת", היה קשה לתבונה הזו לחלחל טרם פרוץ המלחמה, בעיקר בהקשר לחמאס.

סיכום והמלצות לתחקור "חרבות ברזל" בראייה לעתיד

מלחמת לבנון השנייה הייתה הפתעה עצמית לצה"ל, מכיוון שהדרג המדיני עבר באחת ממדיניות הכלה להנחיה לצאת למלחמה. התחושה בצה"ל הייתה, שמלחמה מול חזבאללה הייתה החלטה ישראלית, ושאפשר היה לעוצרה לאחר התקיפה בדאחיה לדוגמה. תחושת מפקדי צה"ל, שלצה"ל יש יכולת גבוהה לשלוט במציאות הביטחונית מול אויבי ישראל, התחזקה יותר ויותר לאחר עשור וחצי של מבצעים בעזה ומבצעי מב"ם (וגם מבצעים באיו"ש), שנשענו על יכולת מודיעין מתקדמת הולכת וגוברת (מודיעין שהלך והתבסס על סייבר), על יכולת תקיפה אווירית כירורגית הממזערת

אי־וודאות, על כך שיכולות אלה נשלטות גם בזמן אמת תוך כדי פעולה, על פעולת כוחות ייעודיים בלית ברירה ועל הגנה אווירית מול חמאס, שאפשרה חופש גדול יותר בקבלת החלטות ושליטה גבוהה בנוק שייגרם בעורף. תמרון רחב היקף נתפס, לא רק ככלי שתכליתו אינה ברורה ושיתרחש רק במצב קיצוני אם ישראל תחליט על הפעלתו בסיוע הסלמה שבשליטתה, אלא גם ככלי קשה לשליטה, שלמפקדי צה"ל לא הייתה בו כמעט התנסות בעשורים האחרונים. כוחות יבשה נתפסו כאלה שגורמים לתקלות, בכך שהם נפגעים מנ"ט למרות הנחיות ברורות להימנע מחשיפה לאויב, המנסה לפגוע בצה"ל בתגובה לתקיפות מנגד במב"ם.

הטענה כאן אינה נגד דפוסי הפעולה, שפותחו והופעלו בהצלחה יחסית לאורך שנים, וגם לא נגד יכולות מצוינות, שצה"ל נשען עליהן כעת. גם אין כאן טענה ל"הירות" של ממלאי תפקידים אלא לתחושה שהלכה והתבססה, ובאופן מובן, על סמך ניסיון מודיעיני־מבצעי מוצלח. הטענה היא, כי ייתכן שבזכות ההצטיינות בפעולות אלה, יצרו ההתפתחויות וההצלחות המבצעיות האלו שינוי בתרבות הארגונית במפקדות הבכירות. תרבות זו נתנה לתחושת השליטה במציאות חשיבות רבה מדי, הפחיתה את האפשרות להפתעות מול העליונות המודיעינית וקידמה ממלאי תפקידים, שהצטיינו בניהול ושליטה ריכוזיים בפעולות המבוססות על מודיעין מדויק, על אש מנגד ועל כוחות מיוחדים. מפקדים שהם "טכנאים" מצטיינים, כלשונו של אלוף גרשון הכהן (הכהן, 2010). למפקדים אפשר להוסיף גם קציני מודיעין, שהצטיינו בתכלול מקורות איסוף, ב"קימבו"ץ" מידע מודיעיני לצורכי פעולה (לרוב באש) וביצירת תמונת מודיעין מדויקת ברמה הטקטית לצורכי סיכול פח"ע. הם נמדדו בעיקר על סמך יכולות אלה ופחות על סמך חשיבה פרשנית של המציאות שאתגרה את המפקדים או את הערכות אחרים.

תשתית עיונית ללמידה מהמלחמה

אם אכן כך הדבר, ייתכן שמאמר זה יסייע להבין כמה דברים מהתקופה שלפני מלחמת "חרבות ברזל" ובמהלכה:

1. **לפני המלחמה** - באיזו מידה הסתמכו המפקדים הבכירים בפד"ם על התרעה שהגיעה מלמעלה (עליונות מודיעינית), ובאיזו מידה הסתמכו על מידע שהגיע מלמטה, מהשטח, בתקופה שלפני שבעה באוקטובר? ובעיקר, מה הייתה הפרשנות של מפקדים אלה לשני המקורות והאם היה ניסיון לעמת ביניהם "עיומת" מקצועי וענייני. כאן ראוי להזכיר את הימים שלפני מלחמת יום הכיפורים, כאשר עוזר ראש אמ"ן למחקר (רח"ט מחקר של ימינו) נזף בקמ"ן פצ"ן על שהוא "מקפיץ את הפיקוד" עקב מידע שהצטבר בפיקוד על היערכות הצבא הסורי ברמת הגולן.

2. **בבוקר שבעה באוקטובר** - איך תפקדו מפקדים וקציני מודיעין כאשר התנפצה תחושת השליטה הגבוהה במציאות? האם התהליכים המבצעיים

הריכוזיים שבשגרה הפריעו למתן מענה מהיר יותר למצב שהתפתח, שתמונת המצב בו הייתה עמומה ביותר? האם בגלל אותם תהליכים אבדה לזמן מה יכולת התפקוד להתמודד עם המציאות במצב של הפתעה בסיסית עבור אותם מפקדים?

3. **עם תחילת התמרון** - בוצע מעבר מהיר משליטה ריכוזית בבט"ש לפו"ש מבוזר המתחייב מפעולת תמרון רחב היקף. המעבר המהיר, לאחר שנים של שליטה ריכוזית, מעלה את השאלה, האם הצליח הפיקוד הבכיר למצוא נקודת איזון נכונה בין דפוס הפיקוד הפרטני של הבט"ש לבין הצורך לבור שליטה לכוחות הרבים באמצעות פיקוד־משימה? לדוגמה, האם הפיקוד הבכיר הצליח ליצור הבנה בין־מדרגית (מטכ"ל-פיקוד-אוגדה-חטיבה) של המציאות, המטרות וההישגים המבצעיים הנדרשים בתמרון, כשהלחימה הציבה מתחים מובנים בין כיבוש שטח והשמדת אויב על פני הקרקע, לבין מענה לאתגר המנהרות (זיהוי, חקירה והשמדה)?

המלצות - מעבר לתשתית ללמידה מהמלחמה

קשה להמליץ על דרך להתמודד עם תופעה שהפכה לחלק מהתרבות הארגונית של צה"ל, בעיקר בתקופה שמאז מלחמת לבנון השנייה. אמירה כללית היא, כי אחד מלקחי המלחמה יהיה מציאת איזון חדש בין ההסתמכות על היכולות שצוינו מעלה לבין דפוסי פיקוד שיישענו פחות על הניסיון לשליטה מיטבית במציאות, וידעו להכיל ולאפשר אי־וודאות. לעניין זה יש היבטים ארגוניים ותהליכיים של חלוקת סמכויות בין הדרגים השונים בסוגיות כמו: מי מוסמך לקבוע את תרחיש הייחוס, שיהיה בסיס למענה המבצעי אל מול האויב שבתחום אחריותו? מי מוסמך להפעיל אמצעים שונים, אילו אישורים הוא צריך לכך וממי? אילו נושאים חייבים להיות מתואמים על ידי מפקדות בכירות, ובאילו נושאים ניתן לספוג טעויות של פעולה מהירה, שאינה מתואמת במלואה, שיתכן שתתברר כשגיאה וכדומה.

בספרי על מפקדות היבשה טענתו, כי "מיקוד האוגדות המרחביות, במיוחד 91 ועזה, במשימות הגנתיות במקום המיקוד בלחימה התקפית שהיה עד סוף העשור הראשון של המאה ה־21 (ראו אוגדה 91 לפני מלחמת לבנון השנייה ואוגדת עזה לפני "עופרת יצוקה"), [...] הביא לכך שהגורם המומחה בעל הידע הטקטי הרב ביותר לזירה אינו אחראי יותר בראיית צה"ל לפיתוח ידע לפעולות התקפיות בזירה זו" (פינקל, 2023, עמ' 46). הצעתי היא לחשוב שוב על היתרונות והחסרונות של החלוקה הזו, החדשה יחסית, בהקשר לשאלה איזה דרג נכון שיוגדר כמומחה הצה"לי לאויבים שבמרחבי הגבול. המלצה בבניין הכוח היא, לחזק את עצמאות כוחות היבשה ביכולות מודיעין ואש, כך שיצטרכו להישען פחות על יכולות מטכ"ליות, המצויות לעיתים במחסור, ולכן דוחפות לשליטה ריכוזית (ידעי ואורטל, 2023). בפיתוח וקידום מפקדים וקציני מודיעין, יש להפחית את הדגש על הצטיינות ביכולות "קימבו"ץ", מודיעין ואש,

ולגביר את הדגש על יכולת חשיבה ביקורתית ויכולת הבעת עמדות, שאינן תואמות בהכרח את עמדת הדרג הממונה. המלצה אחרונה היא "צניעות", שבמקרה זה היא ההפך מהפגנת תחושת עליונות כלפי חוץ. בשנים האחרונות צה"ל הציג בפומבי את הישגיו ויכולותיו, לא רק באמצעות דברים שפרסמו בכירים, אלא גם בהצגה רבה של העשייה של גופי מטה, יחידות, שיטות פעולה ואמצעי לחימה. רצוי יהיה לצמצם זאת.²

² תודה למעירים: אל"ם (מיל') ד"ר אסף חזני, אל"ם (מיל') דביר פלג, סא"ל עדי שולדברג, סא"ל ד"ר איתי חימיניס, גברת דנה פרייזר, סא"ל (מיל') ד"ר דותן דרוק, תא"ל (מיל') איתי ברוך, תא"ל (מיל') ערן אורטל, מר גור צלליבין.

רשימת המקורות

- אלון, ניצן ופרייזלר-סוויירי, דנה (מרץ 2019). "ריצת מרתון ותקיעת מקלות בגלגלי האויב" - המערכות שבין המלחמות בצה"ל (המב"ם)". **בין הקטבים**, גיליון 22-23, עמ' 14-31.
- אסטרטגיית צה"ל (2015). **לשכת הרמטכ"ל**.
- בנג'ו, יעקב, ינאי, ניר ונבו יונתן (ינואר 2023). "תור הזהב הבטחוני ותהליך שקיעתו". **מערכות**, גיליון 496, עמ' 8-16.
- גלילי, רווה (אוקטובר 2021). "אנחנו במלחמה?! המב"ם כמלחמת מנע בינו לבין איראן וצבאות הטרור". **בין הקטבים**, גיליון 35, עמ' 169-190.
- דבורי, ניר (18 בפברואר 2021). "גנץ עונה לנסראללה: אם יהיו 'ימי קרב' בצפון - לבנון תרעד". *N12*.
- הטוני, יוסי (20 ביולי 2022). "הדיגיטל הפך לליבת העשייה של אגף המודיעין בצה"ל". **אנשים ומחשבים**.
- הכהן, גרשון (נובמבר 2010). "על יצירת מענה רלוונטי לאיום: בין מענה טכני למענה הסתגלותי". **עיונים בביטחון לאומי** 12.
- הראל, עמוס (25 בספטמבר 2022). "המעז מפצח: מפקדי יחידות הסייבר ל'הארץ': לעימות שלנו עם איראן אין מקביל בעולם". **הארץ**.
- ידעי, תמיר ואורטל, ערן (אוקטובר 2022). "תנו למטכ"ל לנצח: המפתח להתמודדות עם איראן נמצא בפיתוח הכוח הטרטוריאלי". **בין הקטבים**, גיליון 39, עמ' 1-15.
- ענבר, אפרים (אפריל 2012). "התהפוכות בעולם הערבי וביטחונה הלאומי של ישראל". **עיונים בביטחון המזרח התיכון**.
- פינקל, מאיר (ספטמבר 2016). "מלחמת לבנון השנייה - כישלון צבאי והצלחה מדינית-ביטחונית - ראייה בדיעבד". **מערכות**, גיליון 467-466, עמ' 42-48.
- פינקל, מאיר (2023). **מפקדות היבשה - מפקדת זרוע היבשה ומפקדות הפיקודים המרחביים**. מודן ומרכז דדו.
- שבתאי, שי (ינואר 2023). "חרבות ברזל: מיסקולקולציה יסודית של שני הצדדים שחייבת להוביל להכרעת חמאס". **מרכז בגין-סאדאת**. מב"ט מבס"א 2,217.
- שלום, דרור (ינואר 2022). "הסביבה האופרטיבית: עליונות מאתגרת 3 - יותר זירות פעולה, יותר אמצעי לחימה ויותר שחקנים". בתוך: דרור שלום וענת קורץ (עורכים): **הערכה אסטרטגית לישראל 2022**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 60-55.
- שלח, עפר וולנסי, כרמית (יולי 2023). **המב"ם על פרשת דרכים: המערכה בין המלחמות 2023-2013 - מה הלאה?**. המכון למחקרי ביטחון לאומי.

שער שני

על המלחמה

מניעה באמצעות ורסטיליות אופרטיבית כמענה לאיום צבאות הטרור הדתיים של איראן

אל"ם (מיל) ד"ר עופר גוטרמן, ד"ר חיים אסא,
אל"ם (מיל) רן אייזנברג, אל"ם (מיל) דב"ד¹

מלחמת השבעה באוקטובר חושפת את פער הרלוונטיות של תפיסת הביטחון הישראלית מול האיום של רשת צבאות הטרור הדתיים של איראן. המאמר מציג מענה בגישה של מניעת יכולות, אשר בשונה מהמב"ם, אינה מחויבת להישארות מתחת לרף המלחמה, אלא להסרת האיום אל מתחת לרף נסבל. המניעה תמומש באמצעות ורסטיליות אופרטיבית - מערכה תחבולנית המיועדת למנוע הסתנכרנות של האויבים ולצמצם אילוצים על חופש הפעולה הישראלי. במעגל הקרוב, הגישה תתבטא באסטרטגיית "כיסוח דשא" (ובמלחמת־מנע במידת הצורך), ובמעגלים רחוקים תיושם בפעולות מודיעין, אוויר ומיוחדים, תוך הכרח לפעול במסגרת בריתות אזוריות ובין־לאומיות. גישה זו מחייבת שינויים בדפוסי קבלת ההחלטות המדינית והצבאית ועדכונים במאפייני המוכנות ובניין הכוח.

המשבר הפרדיגמטי של תפיסת הביטחון

מתקפת חמאס בשבעה באוקטובר והמלחמה הרב־זירתית שפרצה לאחריה מבטאות כישלון של תפיסת הביטחון הישראלית, על כלל רכיביה: מדינת ישראל כשלה ביצירת הרתעה מול חמאס ובהרתעת השלוחים האיראניים מהצטרפות ללחימה (הגם שחזבאללה הגביל את עוצמת פעולותיו); המודיעין כשל במתן התרעה על כוונות חמאס ועל יכולותיו (ההחלטה לצאת למתקפת הפתע, פרטי תוכנית המתקפה של חמאס, היקפי המנהור ברצועת עזה); צה"ל נכשל בשבעה באוקטובר בהגנה על תושבי הנגב המערבי, ולאורך חודשים של לחימה, הגנה על תושבי הצפון והדרום

¹ אל"ם (מיל) ד"ר עופר גוטרמן הוא עמית מחקר בכיר במכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין; ד"ר חיים אסא, בעבר ראש הצוות לביטחון לאומי (צוב"ל) לראש הממשלה יצחק רבין; אל"ם (מיל) רן אייזנברג, רמ"ח מבצעים בחיל האוויר לשעבר; אל"ם (מיל) דב"ד הוא מנהל מעבדות המחקר בתחום רשתות נירונים מלאכותיות בחברת מטריקס.

מתאפשרת רק בזכות פינוי חסר תקדים בהיקפו ובמשכו, של האוכלוסייה מאזור הגבול; הצבא לא הצליח להשיג הכרעה וניצחון צבאי מהיר בחזית הראשית ברצועת עזה, או בחזית המשנית בלבנון; והלחימה במיליציות התוקפות ממעגלים רחוקים יותר מתבצעת בעיקר בידי ארצות-הברית או קואליציה בהובלתה - בהעדר מענה התקפי ישראלי מספק.

לא מדובר בבעיה מסדר שני, קרי יישום לא נכון של תפיסה נכונה, אלא בבעיה מסדר ראשון - תפיסת הביטחון של ישראל נמצאת במשבר פרדיגמטי. בהתאם לכך, כתיבה עדכנית על המשבר מתייחסת לצורך בעדכוני של תפיסת הביטחון (שבתאי, 2024), ובכלל זה כוללת הצעות לבניית אורך הנשימה של הצבא למלחמה ממושכת (פינקל, 2024; אורטל, 2024), ולשילוב אקטיביזם מדיני שיחתור להסדר של הסכסוך הישראלי-ערבי (בר-יוסף, 2024). הגם שתפיסות אלו נכונות כשלעצמן, הן לא מציבות מענה מספק לאופי האיום הצבאי הניצב על ישראל מצידה של איראן, ואשר אחראי לפער הרלוונטיות הגדול של תפיסת הביטחון הקיימת.

איראן פיתחה לאורך השנים עוצמה צבאית שהבשילה לכדי איום אסטרטגי חריף על מדינת ישראל. עוצמה זו פותחה בשל השילוב בין תחושת איום קיומי לבין שאיפות מעצמתיות והגמוניות, מתוך מיזוג בין מניעים לאומניים ודתיים, ועל רקע מחויבות דוגמטית למאבק עם ארצות-הברית ועם ישראל. רכיבי העוצמה הצבאית האיראנית בנויים על מערכים צבאיים אסטרטגיים בעלי טווח אפקטיבי מול ישראל, פרי פיתוחן של התעשיות המקומיות; על תוכנית גרעין שנועדה לפתח בהדרגה יכולת צבאית או לפחות יכולת סף שתשמש כאמצעי להקרנת כוח והרתעה אסטרטגית; ועל רשת מיליציות הפרוסות ברחבי המזרח התיכון (צימט, 2024). התייחסות לכל קשת האיומים האיראנית חורגת ממסגרת הניתוח הנוכחי, ומחייבת תפיסה רחבה, שתשלב בין עדכון רכיבי ביטחון קיימים (דוגמת עדכון תפיסת ההרתעה מול מדינת סף גרעיני), לצד פיתוחם של רכיבים חדשים. במאמר הנוכחי אנו מבקשים להתמקד בתפיסת מענה אסטרטגי לרכיב אחד מבין השלושה - המיליציות החברות ברשת האיראנית.

אנו מציעים להבין ולהמשיג את האיום הצבאי שמציבות המיליציות האיראניות על מדינת ישראל כיום, בתור **רשת של צבאות-טרור דתיים**: ברמה הפוליטית, הן משלבות חזון ג'יהאדיסטי בלתי מתפשר מול ישראל, עם רגישות נמוכה לאילוצים מדינתיים על הפעלת הכוח הצבאי; ברמה האופרטיבית, הן נהנות מיכולות צבאיות מאסיביות ומתקדמות הודות למשענת המעצמתית של איראן, ובה בעת מפעילות את היכולות הללו בדפוסי טרור וגרילה. כך שבניגוד לצבאות מסורתיים, עובדה זו מצמצמת את נקודות התורפה שלהן ואת פגיעותן מיכולות התמרון והאש של צה"ל (ברון וולנסי, 2010; הכהן, 2016). העובדה כי רשת המיליציות פועלת כאיום רב-זירתי, במעגלים רחוקים וקרובים, מחייבת את ישראל לבחון את מאזן העוצמה שלה נגד הרשת כולה, ואת יכולתה לפעול בו-זמנית במספר חזיתות, לרבות אתגר

של פעולה אפקטיבית ומתמשכת בטווחים רחוקים. החיבור בין מגמה זו לבין התפתחויות בטכנולוגיה הצבאית, מוביל בניתוח מפוכח גם לצורך להכיר בשחיקת היתרון הכמותי והאיכותי של צה"ל על פני אויבים אלו.

העמדת תפיסת הביטחון הוותיקה לניתוח בהקשר של צבאות הטרור הדתיים של הציר האיראני, חושפת את פערי הרלוונטיות שלה:

- **הרתעה** - מושג ההרתעה מאבד רלוונטיות, גם אם לא באופן מלא. כיוון שישויות אלו מחזיקות באידאולוגיה דוגמטית של השמדת ישראל, ומכיוון שמחויבותן לאילוצים מדינתיים רופפת וחלקית, קשה ליצור עליהן תחושת איום פוליטי, מדיני, כלכלי או אחר. הדבר נכון גם בהתייחסות להרתעה מפני יוזמה התקפית ספציפית, אך גם לרובד העמוק של תפיסת קיר הברזל שעומדת בבסיסו של רכיב ההרתעה (הנקין, 2016) - לא נכון להניח כי אויבים אלו יתייחסו בשל הפסדים בשדה הקרב, וינטשו את הרצון להשמיד את מדינת ישראל.

- **הרתעה** - ברובד הכוונות, יש קושי בסיסי להבין את הגיון של ישויות אלו, שתפיסת עולמן הדתית-פוליטית שונה מזו שלנו. ברובד היכולות, תפיסת ההפעלה של המיליציות כוללת: בתחום הקרקעי - מסגרות קטנות בהרבה מאלו של צבא סדיר, כך שמעגל יודעי הסוד קטן וקשה יותר לחדירה; במאמץ האש - תפיסת ההפעלה הביזורית והמוכנות המבצעית של מערכי השיגור מספיקים לביצוע מהלומות פתיחה של האויב באופן שמותר למודיעין מרחב הרתעה מצומצם מאוד. נוסף על כך, גם ללא קשר לזהותו של האויב, ההיסטוריה המודרנית שבה ומוכיחה כי לא ניתן למנוע לחלוטין הפתעות צבאיות אסטרטגיות (קס, 1990). **מנגד, חשיבותה של ההרתעה למלחמה בהקשר הישראלי המקורי, כטריגר לגיוס מילואים נרחב ומהיר, אינה חיונית כבעבר** מול מתאר האיום שמתכנן האויב והיקפו: מהלומות אוויריות ופשיטות של אלפי פעילים ניתנות לבלימה באמצעות מערכים סדירים מוגדלים של הגנה אווירית וקרקעית, שאותם ניתן לתחזק בעלויות נסבלות לכלכלה הישראלית.

- **הכרעה** - הכרעה בהקשר הישראלי נוגעת להשגת ניצחון צבאי מהיר ומוחץ (אייזנקוט וסיבוני, 2019), שיכול לכלול תפיסת שטחים ושחיקה של יכולות האויב (טל, 1998). המיליציות, לעומת זאת, אינן מחזיקות במרכזי כובד מדינתיים ואופרטיביים ברורים, מה שהופך את היכולת של ישראל להשיג הכרעה צבאית מהירה לבעייתית במיוחד, כפי שהוכח במלחמת לבנון השנייה, במלחמת השבעה באוקטובר, ובכל סבבי הלחימה ברצועת עזה, מאז השתלטות חמאס עליה. לא רק זאת, קיים גם קושי אינהרנטי של ישראל להכריע את המיליציות הפועלות נגדה במעגלים רחוקים, וזאת הן מטעמים מבצעיים של איכות המודיעין ויכולת הפעולה בטווחים רחוקים, והן מטעמים של אילוצים מדיניים.

• **הגנה** - מאחר שהאויב בנה, והמחיש בשבעה באוקטובר, יכולת מערכתית של פשיטות לשטחוננו, לצד יכולות אש מאסיביות - צה"ל ומדינת ישראל אינם יכולים להמשיך ולהסתפק בבנייה של רכיבי התגוננות נפרדים, אלא נדרשת תפיסה מערכתית ושלמה של הגנה בממדים השונים. בתוך כך, ברי כי תפיסת ההגנה הקרקעית חייבת לעבור רביזיה כדי לתת מענה לאיום הפשיטה המערכתית והרב־ממדית, וליצור הגנה חזקה על יישובי מרחב הגבול ומוצביו (אורטל, 2004). כמו כן, ברור כי בהיבטי ההגנה האווירית, התפיסה והיכולות הנוכחיים אינם הולמים את האיומים חסרי התקדים של הציר האיראני, הן בהיקפים והן בדיוק (ברון, 2023).

מתוך עמידה על פערי הרלוונטיות של התפיסה הקיימת ועל מאפייני האיום שהתחוררו באופן מוחשי וקשה במלחמת עזה, אנו מציעים עדכון לתפיסת הביטחון, שמבקש להוסיף רכיבים חדשים לתפיסה הקיימת ולעורר, בהקשר שלהם, פרשנות חדשה לחלק מהרכיבים המסורתיים. התפיסה המוצגת כאן ממוקדת, כאמור, במענה לאיום הספציפי של רשת צבאות הטרור הדתיים המשתייכים לציר האיראני, עם נגיעה חלקית בלבד באיום המדינתי האיראני, וללא כוונה לעסוק באיומים מדינתיים אחרים.

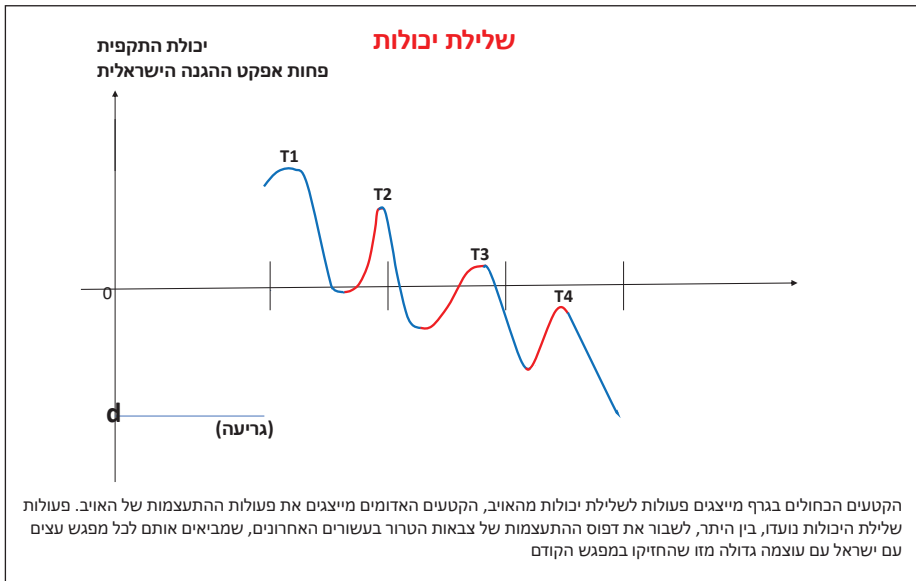
מניעה כ"רגל" בתפיסת הביטחון, ויישומה באמצעות ורסטיליות אופרטיבית

להבנתנו, התמודדות עם צבאות הטרור הדתיים של הרשת האיראנית מחייבת להעמיד במרכז את עיקרון המניעה. לפי עיקרון זה, **מדינת ישראל צריכה לפעול, באופן יזום ורצוף, לגרוע יכולות של האויב, כל אימת שהיא מזהה כי יכולות אלו מתפתחות לכדי איום אסטרטגי על המדינה ועל תושביה**. איום אסטרטגי מוגדר כאן כיכולות אויב שעוצמת הנזק הקיימת או המתהווה שלהן, בניכוי יכולות ההגנה הישראליות, הופכות אותן לאיום בלתי נסבל; בהקשר הישראלי הנוכחי, האיום האסטרטגי נובע מהיכולות המצרפיות של רשת צבאות הטרור בזירות השונות. בהתאם לכך, המניעה צריכה להוריד את האיום לפחות אל מתחת לאותו רף בלתי נסבל. מתניה ובכרך (2023) המליצו ליישם את גישת המניעה כאשר המחירים והעלויות של שלילת היכולות קטנים מעוצמת האיום המתהווה או הקיים ומהסתברות התממשותו. עמידור (2023) הוסיף כי קבלת ההחלטות על מניעה צריכה לשקלל גם את הערכת ההישג, קרי מידת היכולת לפגוע ביכולות ולהסיר את האיום ברמה שמצדיקה את מחירי הפעולה. גם לפי מודל זה של קבלת החלטות, האיום של צבאות הטרור הדתיים של הציר האיראני מחייב ומאפשר להבנתנו טיפול בגישה זו.

בדומה לתפיסת הביטחון המסורתית של ישראל, מניעת היכולות מבטאת היגיון של התקפיות ברמה האופרטיבית, מתוך מצב יסוד של מגננה ברמה האסטרטגית. אולם בשונה מעיקרון ההכרעה בתפיסת הביטחון המסורתית, גם בגרסתה המורחבת כ"הכרעה מצטברת" שתביא ל"הרתעה מצטברת" (בן-ישראל, 2013; דקל

ועינב, 2017; עמידרור, 2020) - מניעת היכולות אינה פעולה נקודתית בזמן, של הכרעה בעימות צבאי המתרחש אחת למספר שנים, אלא פעולה רצופה ומתמשכת של שחיקת יכולות האויב, לאורך שנים. בכך, מניעת היכולות אמורה לצמצם את ההישענות על הרכיבים המועדים לפורענות של הרתעה והתרעה, ומתמודדת עם הקושי להשיג ניצחון מהיר במלחמה נגד צבאות הטרור. היא גם מיועדת לשבור ולהפוך את הדפוס הקיים, שבו צבאות אלו מגיעים בכל פעם לעימות הבא עם ישראל מנקודת עוצמה גדולה יותר.

מניעת היכולות דורשת ניהול באמצעות **קווים אדומים** ביחס ליכולות האויב, שהתקרבות לחצייתם תחייב פעולה לשחיקת היכולות והשבת המצב לרמה נסבלת. חציית הקווים האדומים אינה מורכבת רק מעלייה ביכולות האויב, אלא נגזרת משקלול מאזן היכולות ההתקפיות וההגנתיות של שני הצדדים, בכל אחד מממדי הלחימה ומסוגי האיומים. "ברגע האמת", כל הנהגה מדינית וצבאית תתקשה לקבל החלטות עקרוניות בנוגע ליוזמה התקפית על מחיריה הצפויים ועל הנעלמים בנוגע להישג. כמו כן, היא תימצא בדילמה קונקרטית בנוגע לנקודת הזמן האחרונה לקבלת ההחלטה, כזו שלא תהיה מוקדמת מדי, אך גם לא מאוחרת מדי (עמידרור, 2023). זו אכן נקודת תורפה אפשרית ביישום של גישת המניעה, אך אנו יוצאים מנקודת ההנחה שלעיתים המציאות מזמנת צמתי קבלת החלטות היסטוריים, המחייבים את ההנהגה להכרעות בין חלופות קשות, מתוך ראייה כוללת וצופה פני עתיד.

באופן מעשי, ישראל יישמה לאורך שנות קיומה פעולות ואסטרטגיות שהביאו לידי ביטוי את עיקרון המניעה. מקרים מובהקים בעבר הרחוק יותר כוללים את מלחמת סיני (טל, 1998, עמ' 132-135), ואת "דוקטרינת בגין" למניעת התגרענות צבאית של

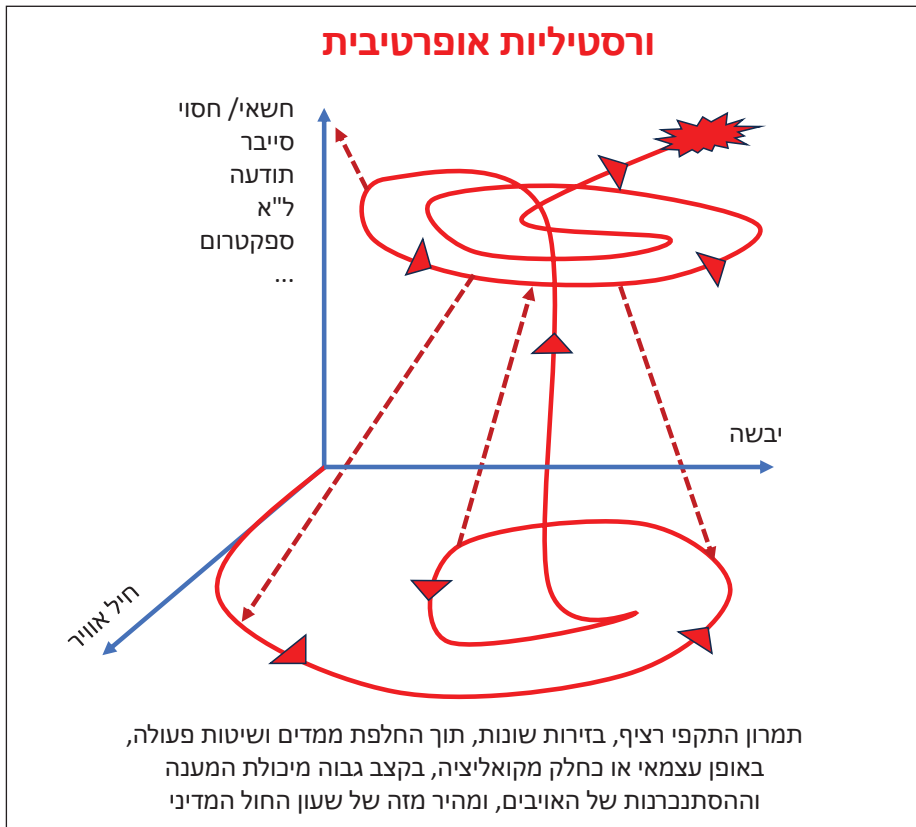
אויבי ישראל במזרח התיכון, שיושמה בעיראק, בסוריה ולאחריה באופן שונה (בשל אופי היכולות השונה) באיראן (מתניה ובכרך, 2023). בשני העשורים האחרונים יישמה ישראל את עיקרון המניעה ביהודה ובשומרון – בעקבות האנתפאדה השנייה, בסוריה – במסגרת המאבק למנוע את ההתבססות האיראנית (ענבר ושמיר, 2013; שמיר, 2017), ברצועת עזה – בעקבות אירועי השבעה באוקטובר; בלבנון – במבצע "מגן צפוני" (2018–2019) להשמדת המנהרות חוצות הגבול של חזבאללה. עם זאת, יישום התפיסה בעשורים האחרונים נעשה באופן תגובתי ובתחושת חוסר ברירה (ביה"ש וברצועת עזה), או באופן יזום אך רק בזירה נוחה לפעולה (בסוריה – שבה משטר אסד חושש מעימות עם ישראל, וכוחות הציר האיראני מוגבלים בתגובה משטח סוריה מחשש לקרע עם משטר אסד, ובלבנון – שם המבצע להשמדת המנהרות התבצע בתוך שטח מדינת ישראל). בתפיסה המוצעת, מניעת היכולות צריכה להתבצע באופן יזום בכל זירה שבה ניצבים או מתפתחים איומים בלתי נסבלים, וגם אם מחירי המניעה משמעותיים.

באופן רשמי, בשנים האחרונות לכאורה קיבל מושג המניעה ביטוי באסטרטגיית צה"ל כ"גישת המניעה וההשפעה", לפיה "יופעל הכוח הצבאי במגוון צורות כדי לעצב את שיקולי הפעולה של האויבים או המרחבים הרלוונטיים, או בכדי למנוע פעולות מהאויב ולשלול את יכולותיו. במסגרת זו יחוזקו מכלולי שיתוף הפעולה והמאמצים המאפשרים, כמו סב"ר, תודעה ומאמצים אחרים" (אסטרטגיית צה"ל, 2018, עמ' 18–19). למעשה, אסטרטגיית צה"ל מתייחסת בגישת המניעה למב"ם, שאופן הפעולה שלו "התקפי ויזום, מתחת לסף המלחמה" (שם, עמ' 19, ההדגשה שלנו). גישת מניעת היכולות שאנו מציעים שונה מהמב"ם. הגבלת המב"ם מתחת לסף המלחמה מגבילה בהכרח את שיטות הפעולה, את עוצמתן, את תדירותן, ואת סוג המטרות. לפיכך, המב"ם מביאה בחשבון אחרון לעיכוב, לצמצום או לדחייה של איומים, אך אינה מונעת אותם, תוך שהיא שוחקת את ההרתעה, מובילה לשקט בלתי יציב, ופוגעת במוכנות למלחמה (ליש, 2019; אורטל, 2021; סימן טוב וטרנברג, 2022; שלח וולנסי, 2023). ניהול הסיכונים במב"ם מבכר הימנעות מהסלמה על פני גריעת היכולות. לעומת זאת, גישת מניעת היכולות שאנו מציעים הינה שאפתנית יותר במטרותיה, רחבה יותר בשיטות הפעולה הכלולות בה, ונועזת יותר בניהול הסיכונים שלה. גישה זו מחויבת בראש ובראשונה להורדת האיום מתחת לקו אדום מוגדר, וזאת אף תוך נכונות להסתכן במערכה צבאית גלויה.

בהמשך לכך, אנו מצטרפים להמלצה של מתניה ובכרך (2023) לשלב את המניעה כ"רגל" נוספת, חמישית, בתפיסת הביטחון הישראלית, אותה אנו רואים כחיונית בהקשר של המציאות האסטרטגית הנוכחית. אנו מבקשים לתרום לפיתוח התאורטי והמעשי של רכיב זה באמצעות דיון בדרכי יישומו האפשריות. במסגרת זאת אנו מציעים גישה של ורסטיליות אופרטיבית, כשיטה הכללית ליישום שלילת היכולות. זוהי גישה תחבולנית שעיקרה – תנועתיות מתמדת ומנוהלת בין שיטות לוחמה

שונות, בממדי לחימה שונים, בזירות גאוגרפיות שונות ובסיפי פעולה שונים (חשאי/ חסוי/ גלוי).

הפעלת כוח מגוונת תיצור יתירות ביכולות, מכיוון שתאפשר להמשיך ולהחזיק ביכולות פגיעה באויב, גם כאשר יכולות מסוימות הופכות לבלתי זמינות ליישום, ותוכל "להתאים חימוש למטרה" מול נקודות תורפה שונות של האויב, כדי להשיג פגיעה רב-מערכתית. התנועה המתמדת בין שיטות הפעולה השונות תממש עקרונות של הפתעה, של רציפות ושל התקפיות, כדי להעסיק את האויב באבטחה ובהגנה, להגביר אצלו את אי-הוודאות, ולהפחית סיכוני הרגל ושחיקת כלים. נוסף על כך, המעבר מסוג פעולה אחד למשנהו אמור גם לסייע להפחית לחצים מדיניים ולצמצם פגיעה בלגיטימיות הפעולה הישראלית - הזמניות של כל אחת מצורות הפעולה שתיישם ישראל תוריד מתחושת הצורך של הקהילה הבין-לאומית לפעול נגדה ולהציב לה מגבלות, במיוחד ככל שיישמו כלים מתחת לסף של עימות צבאי עצים וגלוי.

המלחמה שגזרה מדינת ישראל על חמאס בעקבות אירועי השבעה באוקטובר עשויה, ככל שתפתח ככזו, להדגים הפעלה של גישת הוורסטיליות האופרטיבית. לאחר ששלב התמרון הכבד מוצה מטעמים שונים הקשורים במגבלות הכוח, ישראל

עוברת בהדרגה להפעלת כוח שונה ברצועת עזה, הכוללת פשיטות ומבצעי סיכול בהיגיון של "כיסוח דשא" (גת, 2024). במקביל, ישראל מכבידה ידה על תשתיות ועל פעילי חמאס ביהודה ובשומרון, ופועלת לסכל את אנשי התנועה מחוץ לזירה הפלסטינית. כמו כן, נכון שישראל תפעיל מאמצים גוברים ללוחמה כלכלית, משפטית ומדינית נגד חמאס, לקעקוע הלגיטימציה של התנועה ושל תשתיותיה בזירות השונות. במקביל לכל אלה, ישראל משלבת התנקשויות באנשי התנועה, מבצעי סייבר ותודעה (לפי אמצעי תקשורת זרים) גם מחוץ לגבולות הרצועה. כל אלו יחדיו מהווים בסיס למערכה קוהרנטית, ארוכת שנים, תוך שימוש במעברים מהירים בין שיטות וממדים, ככל שנדרש - כדי למנוע מצב שבו אילוצים חיצוניים יאלצו את ישראל להפסיק את המערכה. אופן ניהול זה מהווה גם רצף התקפי של מבצעים - בממדים שונים ובשיטות שונות - ובכך, הוא מחזיר את היוזמה לצד הישראלי.

באמצעות הוורסטיליות האופרטיבית, שלילת יכולות של כל אחד מצבאות הטרור הדתיים של הציר האיראני עשויה להשיג גם תועלת מצרפית, של **שבירת היכולת שלהם להסתנכרן יחדיו למערכה משותפת ורב־ממדית**, ובכך תצמצם ישראל את הפוטנציאל המסוכן של התלכדות הזירות.

יישום שלילת היכולות בזירות קרובות ורחוקות

שיקול נוסף בעד הרלוונטיות של גישת שלילת היכולות הוא התאמתו למבנה הכוח וליכולות האופרטיביות של ישראל. אומנם, מלחמת השבעה באוקטובר הכניסה או חשפה את ישראל למציאות ביטחונית בעייתית, שבמובנים מסוימים אף מבטאת נחיתות צבאית - לפחות בכל הקשור ליכולת העמידה העצמאית מול כל קשת האיומים הצבאיים המופעלים נגדה מהזירות השונות. עם זאת, באופן בסיסי, צה"ל מחזיק ביכולות משמעותיות של תמרון ואש במדינות הטבעת, והמערכת הביטחונית הישראלית מחזיקה ביכולות משמעותיות של מודיעין, של אוויר ושל כוחות מיוחדים, לפעולה בטווחים רחוקים יותר. להבנתנו, מיכולות אלו יש לגזור אסטרטגיות שונות בטווחי הפעולה השונים, ותהליכי מוכנות ובניין כוח שיוכלו להשיב לידי ישראל את היכולת לשקם את מאזן העוצמה הצבאית, ולהסיר את רמת האיום האסטרטגי שמציבות כלפיה כיום חלק מהיכולות של הציר האיראני.

במעגל הראשון ("מדינות הטבעת") - שלילת היכולות צריכה לבוא לידי ביטוי באסטרטגיית "כיסוח הדשא". עניינה, פעילות מתמשכת ורציפה של כוחות הביטחון בהובלת צה"ל, לפגיעה ביכולות האויב. הפעילות אינה מכוונת (לפחות לא באופן ישיר) להשגת יעדים מדיניים, אלא למנוע מהאויבים לפתח יכולות שיציבו איום חמור על מדינת ישראל ועל תושביה. עם זאת, אסטרטגיה זו עשויה לא להספיק, במקרים שבהם האיום החמור כבר התהווה, או אף התממש. במקרים אלו, תידרש גישת ההכרעה, באמצעות מערכה עצימה בהיגיון של מתקפת־נגד או מלחמת־מנע.

המלחמה, האינטנסיבית בעוצמתה והדחוסה במשכה, תוביל להפחתה חדה ומהירה של יכולות האויב, ותיצור בכך את חופש הפעולה המבצעי להתחלה בפעילות של כיסוח הדשא (גולן ופרל פינקל, 2021; סיבוני ובזק, 2021).

ניתן לראות את היישום השונה של תפיסה זו בזירות ה"טבעת" השונות. ביהודה ובשומרון - פריצתה של אנתפאצ'ת אלאקצא וגל פיגועי הטרור הקשים הגיעו לרף איום שחייב יציאה למבצע חומת מגן כמתקפת-נגד, ולאחריו נדרשו מספר שנים של כיסוח דשא (המתמשך עד היום), כדי להוריד את הטרור לרמה נסבלת. הפעילות כוללת בעיקר מבצעים לסיכול או לתפיסה של פעילי טרור, אך לצדה גם פעילות לסגירת עמותות המשרתות את ארגוני הטרור, סיכול כספי, מניעת הברחות לזירה, ועוד. השבעה באוקטובר הוביל למתקפת-נגד מתמשכת של ישראל ברצועת עזה, אשר בהדרגה הולכת והופכת בימים אלו לפעולה בהיגיון של כיסוח דשא, שסביר כי יימשך שנים גם הוא. בסוריה, זיהתה ישראל כבר משלב מוקדם את תהליך ההתבססות של איראן כפוטנציאל של איום בלתי נסבל, ותוך ניצול חופש הפעולה שלה בזירה זו, פועלת באופן מתמשך באסטרטגיית כיסוח דשא נגד מטרות של הציר האיראני שהיא מזהה במרחב; בה בעת, מול המשטר הסורי פועלת ישראל בהתאם לתפיסת הביטחון המסורתית, בהיגיון של הרתעה. בלבנון, ארגון חזבאללה מחזיק ביכולות בהיקפים וביכויות המציבים איומים בלתי נסבלים. בעקבות לקחי השבעה באוקטובר, ועל רקע תפיסת האיום כפי שאנו מבינים אותו (צבא טרור דתי שלעולם לא ינטוש את אתוס המאבק בישראל), גישת שלילת היכולות שאנו מציעים דוחפת למלחמת-מנע נגד חזבאללה (לאו דווקא בעיתוי המיידית), כדי להביא לפגיעה קשה ביכולותיו, ולאחריה המשך פעילות רציפה לפגיעה ביכולות.

אפשר להתרשם כי רכיב שלילת היכולות מכניס את רכיב ההכרעה להקשר חדש, כך שיישומו אינו מתרחש כאירוע של מלחמה העומדת בפני עצמה, אלא כנקודה (נקודת-שיא) בתוך רצף של פגיעה באויבים. כמו כן, ההכרעה הופכת לרכיב אפשרי, ולא תמיד הכרחי, בתוך התפיסה הכוללת. בה בעת, גישת שלילת היכולות מגבירה גם את פוטנציאל הכניסה למערכה עצמה, כהידרדרות אפשרית מתוך מהלכי שלילת היכולות.

במעגלים הרחוקים יותר של האיום, וקונקרטי - אלו שמציבים צבאות הטרור בעיראק ובתימן - היכולות ההתקפיות הקונבנציונליות של צה"ל הופכות פחות רלוונטיות, והדומיננטיות צריכה לעבור לידי קהילת המודיעין, הכוחות המיוחדים וזרוע האוויר. מערכה מתמשכת ישראלית נגדם צריכה לכלול מגוון של פעולות חשאיות וחסויות, מסונכרנות ומגוונות, לרבות בממדי הסייבר, לוחמת מידע ותודעה, לצד פעולות קינטיות דוגמת התנקשויות ופגיעה באמצעים ובתשתיות.

עם זאת, טווחי הפעולה הרחוקים מגבילים את חופש הפעולה המבצעי והמדיני של ישראל, מה שמחייב להוסיף לוורסטיליות האופרטיבית העצמאית, אסטרטגיה של בריתות. בעוד הציר האיראני מפנה כלפי ישראל איום קואליציוני,

ישראל מתמודדת בשגרה עם האיום באופן עצמאי ברובו, שכולל שיתופי פעולה צבאיים חלקיים בלבד עם מדינות Like-Minded באזור ובקהילה הבינ-לאומית, שרחוקים ממיצוי הפוטנציאל שלהם. סדיקת הבידוד המדיני של ישראל במזרח התיכון, בעקבות הסכמי אברהם, מאפשרת לנו לבנות היום קיר מגן חדש, שיורכב מקואליציה של מדינות בעלות אינטרס משותף של מאבק באויב האיראני ושל שותפות אסטרטגית עם ארצות-הברית (חימיניס, 2023). הברית האזורית, בגיבוי מעצמתי מערבי-אמריקאי, תעניק לישראל יתרונות רבים בהיבטי הרתעה, שלילת יכולות והגנה. בהיבטי ההתמודדות עם האיומים במעגלים הרחוקים, הצורך בבריתות ובקואליציות הוא הכרח (Must) ולא רצוי (Nice to have). ישראל צריכה להיות שחקן פעיל ומרכזי בבריתות אלו, ואף חייבת אותן כדי לייצר מספיקות הגנתית בראייה של כלל רכיבי ההגנה הנדרשת. ברי כי במציאות המדינית המורכבת שהתפתחה לאחר השבעה באוקטובר, על ישראל לבחון מהם הדרכים למימוש הבריתות והקואליציות האזוריות, ואלו חובות ואילוצים משית עליה הכורח בשותפויות אלו.

מימוש יכולות "כחול לבן" מגוונות לשלילת יכולות מגורמי הצי, בשילוב גישה קואליציונית ופעולה דרך בריתות אזוריות ובינ-לאומיות, יאפשרו להרחיב את מסגרת הפגיעה באיומים הנשקפים לישראל לא רק באמצעות פגיעה בכל אחת מחברות הצי האיראני, אלא גם באמצעות פגיעה בציר כמערכת. עקרונית לניהול המערכה האנטי-קואליציונית נגד הצי האיראני על צבאות הטרור השונים שלו במעגלים השונים, ותוך שילוב פעולה נגד איראן עצמה – אינם יכולים לכלול רק פגיעה פיזית לגריעת יכולות, וצריכים לשלב ניתוח מודיעיני של "מפת הכאב" של כל אחת מחברות הקואליציה, ונקודות תורפה שלהן, של הזיקות בינן לבין עצמן, ושל הקואליציה בכללותה. "מפת הכאב" (חורב, 2015, עמ' 39-41) תדריך את המערכה ליצירה של טריזים בין חברות הקואליציה האיראנית והחלשת הזיקות ביניהן. למשל, קטיעת צירי העברות כספים, ידע ואמל"ח; יצירת מנופים עקיפים על חברות הקואליציה באמצעות גביית מחיר על פעילותן של חברות אחרות; העמקת מתחים אפשריים, למשל על רקע הבדלים דתיים (שיעה/ סונה); ועוד. גם כאן, יישומה של גישה זו מחייב דפוס פעולה קואליציוני מצידה של ישראל, ופעולה משותפת עם בנות ברית באזור. זאת, הן כגשר פיסי לפעולה במעגלים רחוקים, והן כגשר תרבותי להבנת "האחר" וניתוח הגיונות הצד השני כבסיס להפעלה אפקטיבית של כלים "רכים" נגדו.

בפועל, ישנם תחומים שבהם כבר נוסד שיתוף פעולה רב-צדדי, אשר הוכיח את עצמו במלחמת השבעה באוקטובר. כך, בנוגע לברית ההגנה האווירית האזורית ובחסות אמריקאית, אשר משתפת בין ישראל ומדינות נוספות מערכי גילוי ויירוט של איומים אוויריים. דוגמה בולטת נוספת היא הקמתה של קואליציה ימית בין-לאומית בהובלה אמריקאית למאבק בחות'ים תוך כדי המלחמה. ברית ההגנ"א והקואליציה הימית סייעו באופן ניכר ליירוט איומים אוויריים ולאבטחת

נתיבי השיט והסחר הימי. באופן דומה, ניתן לחשוב על הפוטנציאל לבריתות הגנה נוספות – הרחבת ברית ההגנה האווירית בהיבטי היירוט (ולא רק הגילוי), הרחבת הקואליציה הימית לטיפול גם באיומים איראניים באזור מיצרי הורמוז והמפרץ הערבי, יצירת ברית מודיעינית, ותכנונים אופרטיביים משותפים נגד איראן וגרורותיה במסגרת גישת המניעה (מקמפיינים של תודעה, דרך סיכול כלכלי ועד מבצעים חשאיים ופעולות קינטיות).

השלכות למוכנות ולבניין הכוח

הגישה המוצעת כאן כוללת קריאה לעדכון תפיסת הביטחון באמצעות הוספה של רכיב חדש של מניעה ושליטת יכולות כרגל נוספת בתפיסת הביטחון, ומימוש שלה באמצעות גישת הוורסטיליות האופרטיבית, שאותה יש ליישם בשתי אסטרטגיות שונות – האחת לפעולה של צה"ל במעגל הפעולה הראשון ("מדינות הטבעת"), והשני במעגלי הפעולה הרחוקים יותר. על רקע השינויים הנגזרים מתפיסה זו, יש חשיבות לתת סימנים גם בשינויים הדרושים בתפיסת בניין הכוח של צה"ל ויתר זרועות הביטחון:

א. **אורך נשימה צה"לי למלחמה עצימה וממושכת:** הציווי המסורתי בתפיסת

הביטחון של ישראל לנהל מלחמה קצרה ככל הניתן, המשיך לקבל ביטוי בחשיבה האסטרטגית הישראלית גם בשנים האחרונות (שלח, 2015, עמ' 97-100; אסטרטגיית צה"ל, 2018; כוכבי, 2020). עם זאת, הבחינה ההיסטורית מלמדת כי משך המלחמות והמבצעים העצימים של ישראל נמצא במגמה של התארכות, והמלחמה בעקבות השבעה באוקטובר ממחישה זאת באופן עדכני ובולט מבעבר. נסיבות אלו מלמדות על הצורך בפיתוח אורך נשימה של הכוח הצבאי למלחמה ממושכת, לרבות סד"כ, פלטפורמות ומערכות, חימושים ומיירטים (פינקל, 2024). גישת שליטת היכולות מעלה את הצורך של היערכות למלחמה עצימה וממושכת, הן בשל ההידרשות האפשרית למלחמת-מנע (וקונקרטית נגד חזבאללה), והן בשל האפשרות שפעולות במסגרת שליטת היכולות יובילו להסלמה ולהידרדרות לעימותים צבאים (שם; אורטל, 2024). נוסף על כך, בניית אורך הנשימה של צה"ל למלחמה ארוכה תסייע למימוש גישת שליטת היכולות, בשל השפעתה החיובית על ניהול הסיכונים בתנאים של חשש פוחת מהידרדרות להסלמה (אורטל, 2021).

ב. **פוט"ש מסונכרן והדוק בין כל מפעילי הכוח הישראליים:** מימוש הוורסטיליות

האופרטיבית, במיוחד במעגלי פעולה רחוקים, מחייב שילוביות עמוקה בין כלל גורמי הפעלת הכוח. אומנם שילוביות זו כבר חושלה במהלך שנות המב"ם, אך ההידרשות לרציפות בהפעלת הכוח, והצורך בתנועתיות רבה בין סוגי פעולה שונים, שכל אחד מהם יהיה בהובלה של גורמים שונים, כמו גם ניהול הסיכונים הנועז יותר של גישה זו לעומת המב"ם – מחייבים כולם רמה גבוהה הרבה יותר של תיאום ושל סנכרון של כלל המאמצים בין כל מפעילי הכוח.

ג. **ניהול אסטרטגיה של בריתות וקואליציות:** יכולת פעולה אפקטיבית ומתמשכת במעגלים רחוקים מישראל מחייבת הסתמכות על ארצות-הברית ועל שיתופי פעולה עמוקים עם בעלי ברית באזור. אלו נחוצים הן בעבור חופש פעולה מבצעי ומדיני של ישראל, והן לאגבור הפעולות הישראליות כחלק ממערכה רחבה יותר שכוללת הפעלת כוח גם מצד שחקנים נוספים. ברי כי אסטרטגיה שכזו מגיעה עם מחירים ואילוצים, הקשורים בצורך להתחשב באינטרסים מדיניים, כלכליים וצבאיים של יתר חברות הקואליציה, לצד אלו של ישראל.

ד. **מאמץ לפיתוח אמל"ח "בלתי מתכלה" ולא תלוי טווח (בהתקפה ובהגנה)** - בהמשך לצורך באורך נשימה ובאסטרטגיית הצטיידות במאסות של אמל"ח, יש לרכז מאמצי מו"פ ורכש בהבשלה ובהצטיידות של יכולות "בלתי מתכלות", דוגמת נשקי אנרגיה, ובמערכות התקפה והגנה שאינן תלויות טווח (לדוגמה, בממד הסייבר).

ה. **חיזוק החוסן של שרשרת הייצור והאספקה** - כלכלת החימושים שעלתה במלוא עוזה במהלך המלחמה האחרונה, פרי חוסר המוכנות למלחמה ממושכת, לצד השלכות "המצור הימי" שהטילו החות'ים במיצרי באב אלמנדב, מעידים על הצורך בחיזוק העצמאות של יכולת הייצור של תעשיות הביטחון המקומיות. עקרונות המענה לאתגר צריכים לכלול הרחבה של התעשיות המקומיות, גיוון וקירוב ספקיות, וחיזוק שיתופי פעולה אזוריים ובין-לאומיים עם מדינות ידידותיות.

סיכום

רשת צבאות הטרור הדתיים שאיראן הקימה או "אימצה" לאורך העשורים האחרונים, הבשילו לכדי **איום אסטרטגי** על מדינת ישראל, הבא לידי ביטוי בשחיקת היתרון הכמותי והאיכותי של ישראל, ובקשייה להשיג את יעדיה הצבאיים והמדיניים על בסיס תפיסת הביטחון הקיימת. חומרת האיום התחורה והתחדדה באופן טרגי בעקבות מלחמת השבעה באוקטובר. בהינתן המשך המגמות הנוכחיות, עוצמת האיום צפויה להמשיך ולהתרחב בשנים הקרובות, כנגזרת מהנחישות האיראנית להגדיל את ההיקף ואת האיכות של אמצעי הלחימה שבידי צבאות אלו. לכן, **אנו רואים הכרח לשלב בתפיסת המענה מול איום זה את עיקרון המניעה האסטרטגית - גישה יוזמת, שיטתית ומתמשכת לשלילת יכולות האויבים אל מתחת לרף האיום הנסבל.** גישה זו שונה מהמב"ם, היות שהיא מחויבת להסרת האיום ולא להישארות מתחת לסף המלחמה.

את שלילת היכולות יש לממש באמצעות **ורסטיליות אופרטיבית** - גישה תחבולנית שעיקרה תנועתיות מתמדת ומנוהלת בין שיטות לוחמה, ממדים, זירות וסיפי פעולה שונים, כדי למנוע מרשת האויבים להסתנכרן ביניהם ומול ישראל,

ולצמצם את האילוצים המדיניים על חופש הפעולה. הוורסטיליות האופרטיבית תתבטא במעגל הקרוב באמצעות אסטרטגיית "כיסוח דשא", ובמקרה הצורך תקדם לה מלחמת-מנע. במעגלים רחוקים, הגישה תיושם בהובלת זרוע האוויר, הכוחות המיוחדים וקהילת המודיעין, ותתאפיין בפעולות מניעה ישראליות, לצד פעולה במסגרת קואליציות.

גישת המניעה ויישומה באמצעות הוורסטיליות האופרטיבית מקיימת **זיקות מורכבות לרכיבי תפיסת הביטחון הקיימים**. בהקשר של ההתמודדות עם צבאות הטרור (ובשונה מהתמודדות עם איומים מדינתיים ובהם איראן), היא אמורה ליתר או לפחות לצמצם את ההישענות על רכיבי ההרתעה וההרתעה, ששבה ומוכחת כבעייתית; ההרתעה בשירות גישת המניעה תתמקד בהרתעה על יכולות, המתפתחות לכדי איום אסטרטגי. ההידרשות ליישום המניעה ייקבע גם כנגזרת מרמת ההגנה הישראלית מול האיומים השונים, ומידת ההצלחה של המניעה תחושב גם לפי רמת האיומים השוירים, ובה תשוקלל יכולת ההגנה מפניהם. גישת המניעה מקיימת גם זיקה מורכבת להכרעה – יישום מוצלח של המניעה יסייע להימנע מהצורך במערכה הכרעתית, אך מנגד, המניעה עשויה לחייב מלחמת-מנע כמהלך מקדים, והפעלתה מגלמת סיכון של הידרדרות למערכה רחבה.

גישת המניעה מציבה אתגר גדול למנהיגות המדינית והצבאית. ראשית, היא כרוכה בקבלת החלטות על יוזמות התקפיות מול חצייה של קווים אדומים, על העלויות והמחירים הצפויים של הפעולה, ועל הנעלמים בנוגע להשיגיה. אלו דפוסי קבלת החלטות פרו-אקטיביים ומוטי-תוחלת, בשונה מדפוסי קבלת החלטות המגלמים תפיסה שונאת-סיכון הנוטה להימנעות. נוסף על כך, זוהי גישה המחייבת חוסן לאומי, והירתמות של המנהיגות הפוליטית לבנייתו, כדי לגייס את התמיכה הציבורית הנדרשת במערכה שניתן גם להציגה כמלחמת ברירה.

גישה זו מחייבת **עדכונים גם בדפוסי המוכנות ובניין הכוח**, ובכלל זה: בניית **אורך נשימה למלחמה ארוכה**, לרבות חיזוק יכולות עצמאיות בשרשרת האספקה והייצור; **פו"ש שילובי הדוק בין מפעילי הכוח השונים** בישראל (שיסודותיו הונחו בניהול המב"ס); **ואסטרטגיה קואליציונית**, המחויבת לשיתופי פעולה עמוקים עם מדינות ערב והמערב, תוך הפנמת הצורך להתחשב גם באינטרסים הרחבים שלהם. אנו רואים צורך בפיתוח נוסף של גישת המניעה ושל אופן יישומה בתפיסת הביטחון הישראלית בכלל, ומול האיום של רשת צבאות הטרור הדתיים של איראן בפרט. זאת במיוחד נוכח עוצמת האיומים הניצבים כיום בפני מדינת ישראל, האתגרים והסיכונים הכרוכים ביישום גישת המניעה, אך גם ההכרח שאנו רואים בשילובה בתפיסת המענה מול האיומים, והמיעוט היחסי של כתיבה אודותיה.²

² המחברים מבקשים להודות לתא"ל (מיל') שיר עוז על סיועו, וכן לאלוף (מיל') ידידיה יערי, לתא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל, לתא"ל (מיל') איתי ברון ולתא"ל (מיל') יוסי קופרווסר על הערותיהם.

רשימת המקורות

- איזנקוט, גדי וסיבוני, גבי (2019). **קווים מנחים לתפיסת ביטחון לישראל**. מזכר 196, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- אורטל, ערן (2021). "הזוב על גב הפיל: מקומה של המערכה בין המלחמות בתפיסת הביטחון של ישראל". **עדכן אסטרטגי**, כרך 24, גיליון 2, עמ' 86-91.
- אורטל, ערן (2024). "מלחמת עזה 2023, והמלחמה שאחריה". **עיונים בביטחון המזרח התיכון** 204, מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן.
- לשכת הרמטכ"ל (2018). **אסטרטגיית צה"ל**.
- בן ישראל, יצחק (2013). **תפיסת הביטחון של ישראל**. הוצאת משרד הביטחון.
- בר יוסף, אורי (פברואר 2024). "קיר הברזל שאבד: השיבה מחדש על תפיסת ביטחון שהייתה". **עדכן אסטרטגי**, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- ברון, איתי וולנסי, כרמית (אוגוסט 2010). "המהפכה בעניינים צבאיים של הציר הרדיקלי". **מערכות**, גיליון 432, עמ' 40-53.
- ברון, איתי (מאי 2023). "מ'נשק חכם' ל'צבא חכם': ההשלכות התפיסתיות של הכניסה האיראנית ל'מועדון הדיקו'". **בין הקטבים**, גיליון 39, עמ' 97-118.
- גולן, יאיר ופרל פינקל, גל (מאי 2021). "על התמרון והאימונים לקראתו". **מערכות**, גיליון 490, עמ' 30-35.
- גת, עזר (15 בפברואר 2024). "מטרות המלחמה בעזה - והאסטרטגיה להשגתן". פרסום מיוחד, **המכון למחקרי ביטחון לאומי**.
- דקל, אודי ועיניב, עומר (2017). **תפיסת ביטחון לאומי מעודכנת לישראל**, מזכר מיוחד, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- הכהן, גרשון (2016). "המשבר בצבא היבשה". בתוך: מאיר אלרון, גבי סיבוני, קובי מיכאל (עורכים). **אסטרטגיית צה"ל בראי הביטחון הלאומי**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 99-108.
- הנקין, יגיל (דצמבר 2016). "מה יבטיח את קיומנו?". **השילוח**, גיליון 2, עמ' 47-79.
- חורב, מוני (אוקטובר 2015). "מבצעי הרתעה: מה ניתן ללמוד מהניסיון הצה"לי ברצועת עזה?". **עיונים בביטחון המזרח התיכון** 115, מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן.
- חימיניס, איתי (מאי 2023). "מלנכוליה צבאית - על עלייתה ודעיכתה של האסטרטגיה הצבאית של ישראל להתמודדות עם איראן". **בין הקטבים**, גיליון 39, עמ' 79-95.
- טל, ישראל (1998). **ביטחון לאומי: מעטים מול רבים**. הוצאת דביר.
- כוכבי, אביב (אוקטובר 2020). "הקדמת הרמטכ"ל". **בין הקטבים**, גיליון 28-30, עמ' 7-10.
- ליש, גור (פברואר 2019). "תפיסת הביטחון בשגרה". **בין הקטבים**, גיליון 19, עמ' 119-132.
- מתניה, אביתר ובכר, מנחם (פברואר 2023). "מניעה אסטרטגית כ"רגל חמישית" בתפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל - מסמך יסוד". **עדכן אסטרטגי - מזכר מיוחד**, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- סיבוני, גבי ובזק, יובל (1 ביוני 2021). "תפיסת הניצחון: הצורך בתפיסת לחימה מעודכנת". **מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון**.
- סימן טוב, דודי ושטרנברג, דוד (מאי 2022). "המב"מ והשתנות 'דרך המלחמה' של צה"ל". **בין הקטבים**, גיליון 37.
- פינקל, מאיר (2024). "לאור מלחמת חרבות ברזל - הרובד הצבאי של תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל". **בין הקטבים**, גיליון 41.

- עמידור, יעקב (אוקטובר 2020). "תפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל". **בין הקטבים**, גיליון 28-30, עמ' 19-34.
- עמידור, יעקב (4 מאי, 2023). הרצאה בכנס "מניעה אסטרטגית כעקרון יסוד בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל". **התוכנית ללימודי ביטחון באוניברסיטת תל-אביב והמכון למחקרי ביטחון לאומי**, תל-אביב.
- ענבר, אפרים ושמיר, איתן (2013). "כיסוח הדשא" – האסטרטגיה של ישראל להתמודדות עם סכסוכים מתמשכים בלתי פתירים". **עיונים בביטחון המזרח התיכון 105**, מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן.
- צימט, רוז (פברואר 2024). **מעורבותה של איראן במרחב הערבי: הגיונות, יעדים ומאפיינים**. מזכר 232, המכון למחקרי ביטחון לאומי ומרכז אליאנס ללימודים איראניים.
- קס, אפרים (1990). **מתקפת פתע**. מערכות.
- שבתאי, שי (9 בינואר 2024). "חרבות ברזל: מה עושים עם אסטרטגיית הביטחון הלאומי ותורת הביטחון הלאומי – כיווני חשיבה ראשוניים". **מבט מבס"א 252**, חלק 2. מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן.
- שלח, עפר (2015). **האומץ לנצח**. ידיעות ספרים.
- שלח, עפר וולנסי, כרמית (יולי 2023). **המב"מ על פרשת דרכים: המערכה בין המלחמות 2013-2023 – מה הלאה?**. מזכר 225, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- שמיר, איתן (פברואר 2017). "שינוי מול המשכיות בתפיסת הביטחון הישראלית: בחינה מושגית אל מול סביבה משתנה". בתוך: אפרים ענבר (עורך). **המלחמות הקטנות של צה"ל**. עיונים בביטחון המזרח התיכון מס' 128, מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן, עמ' 31-52.

אור בקצה המנהרה: לקראת מערכה אזרחית

יותם הכהן¹

ישראל הציבה לעצמה כמטרה לפרק את שלטון חמאס ברצועת עזה, אך מתקשה לייצב מציאות שבה נמנעת התאוששות עתידית של חמאס כגורם בעל שליטה אזרחית. הכרעת חמאס כתנועה עממית מחייבת הובלה ממושכת של מערכה אזרחית, כלומר הפעלה במשולב של הכלים הצבאיים והאזרחיים למימוש מטרות המלחמה. לשם כך נדרשת נטילה של השליטה בממדי החיים המרכזיים מידי חמאס - בהוצאה אקטיבית של חלוקת סיוע מידי חמאס, ובעידוד פעילות כלכלית וניהול השיקום ועיצוב מרחבי, באופן שימנע מחמאס להתאושש. רק כך ניתן יהיה להתוות עתיד שונה ליחסי ישראל-עזה בהתבסס על הישגי העימות הנוכחי.

פרולוג

כביש החוף בעזה, ימים ספורים לאחר אירוע הביזה הדרמטי שבמהלכו נהרגו עשרות עזתיים. הכביש לבן מרוב קמח שנשפך עליו, ולאורך הדרך פזורים שקי קמח שנפלו מהמשאיות הנוסעות במהירות בניסיון לחמוק מההמון. בנקודת הבידוק ("הנקז") מחכים עשרות תושבים המבקשים לנוע דרומה. הם אומרים ש'השבאב' (הגברים הצעירים) לקחו את כל האוכל ומוכרים אותו במחירים שהם אינם יכולים לעמוד בהם. הם יורדים דרומה כי שמעו שיש שם סיוע. התקשורת בין הגורם הצבאי לתושבים מתבצעת דרך רמקולים ומרחוק, וקשה להבין מי הדובר מהצד הישראלי. בשלב מסוים מגיעים בריצה כמה עשרות גברים צעירים, מנופפים בידיהם ומסמנים לחיילים שהם רוצים לאסוף את שקי הקמח שנפלו בתוך שטח הנקז. כאשר הם אוספים את השקים ונעים בחזרה צפונה, שנים מהגברים מתחילים לריב על אחד השקים ואחד מהם שולף סכין. מאות עיניים מתבוננות בהם באותו הרגע. החלטה מהירה של קצין זוטור בנקודה מובילה לכך שהם נהדפים לאחור ללא שימוש בנשק ומבלי שפגעו זה בזה. החיילים נראים המומים מהאירוע והתחושה היא שאיש מקרב כוחות צה"ל לא רצה להיות

¹ יותם הכהן הוא מנכ"ל חברת הייעוץ דואלוג וממובילי פורום מקווה ישראל.

בסיטואציה הזו. גם המפקדים בנקודה, כולל קצינים בכירים שבמקרה נכחו במקום, לא ראו בסיטואציה הזו פוטנציאל שיש לו קשר למימוש מטרות המלחמה.

מבוא

בחצי השנה האחרונה נמצא צה"ל במלחמה שבין מטרותיה המוצהרות פירוק היכולת הצבאיות והריבוניות של חמאס ברצועה. התמרון הקרקעי בזירה אורבנית מורכבת, יצר הישגים משמעותיים לצד הישראלי בדמות ביתור הרצועה, חיסול בכירים, פגיעה קשה ביכולת השיגור הרקטי ובתפקוד הריבוני-אזרחי של חמאס. אבל למרות כל ההישגים, נראה כי בשעה שנכתבות שורות אלו ישראל עודנה רחוקה מהכרעת חמאס, בעוד הלחץ הביני"ל על ישראל גובר נוכח התדרדרות המצב האזרחי ברצועה.

תושבי העיר עזה מחכים לבידוק כדי שיוכלו לנוע דרומה על ציר החוף (צילום: יותם הכהן)

צה"ל נלחם בסביבה אזרחית מיומו הראשון. המאבק על הריבוניות היהודית בארץ ישראל הוא קודם כל מאבק בין האוכלוסייה היהודית והערבית, ורק לאחר מכן בין מדינות וארגונים. למרות זאת, השיחה על לחימה בסביבה אזרחית נתפסת בעינינו כעניין של העשורים האחרונים. קו פרשת המים בהתייחסות לנושא נמצא במלחמת לבנון הראשונה שבה הממדים האזרחיים הוצבו בקדמת הבמה, ומאז, היבטים אלו רק הוסיפו להתעצם לאור אתגרי הביטחון השוטף וסבבי הלחימה בין ישראל לפלסטינים בגזרות השונות. למרות העיסוק הרב בישראל ובמערב ביחס לנושא של לחימה בסביבה אזרחית נראה שהמערכה הנוכחית בעזה חושפת את פערים עמוקים בתחום התפיסות והיכולות של צה"ל ומחייבת פיתוח מענים רלוונטיים כדי לעמוד במטרות המלחמה. המערכה האזרחית היא הפעלה מכוונת ומשולבת של מגוון יכולות (צבאיות ואזרחיות) שמטרתן יצירת שינוי ארוך טווח ורצוי במציאות האזרחית באופן

המשרת את האינטרס המבוקש. הצורך לדון במערכה אזרחית ולא רק בלחימה בסביבה אזרחית, שם מצוי רוב הדיון בנושא - נעוץ באופי האתגר בעזה. ישראל אינה מבקשת רק לפגוע ביכולות הצבאיות של חמאס המוצא מחסה בסביבה אזרחית אלא למנוע מחמאס לשוב ולהתבסס. חמאס, כתנועה אסלאמית אח'אנית (מבית האחים המוסלמים) רואה את האסלאם כחובק כל ונותן מענה לכל שדרות החיים האזרחיים. על כן, היא גם יונקת את עוצמתה מהאוכלוסייה, קודם כל בעזה, ובאופן שונה גם מהאוכלוסייה הפלסטינית באיו"ש ובפזורה. כדי לפעול לערעור עוצמת החמאס יש הכרח להבין את מערכת היחסים בין חמאס לאוכלוסייה ולפעול באופן מושכל לפרק את ההשפעה של חמאס ואת שליטתה. שלא כבסבבים קודמים ברצועת עזה, ישראל אינה מעוניינת לפגוע רק ביכולותיה הצבאיות של חמאס אלא לשרש את עוצמתה הפוליטית.

אופייה הרב־זהותי והדינאמי של תנועת החמאס ומערכת היחסים הסימביוטית שלה עם האוכלוסייה האזרחית, מחייבת פעולה שיטתית גם בתווך האזרחי. למרות פירוק רכיבי הממשל המרכזיים של חמאס, נראה כי התנועה מסתגלת במהירות למציאות המשתנה ומאמצת דפוסי־פעולה חדשים עם השתנות הנסיבות באופן המבטא את הפרגמטיות ואת הגמישות בכלל רמות הפעילות של התנועה. המאמר ידון בהכרעת חמאס במערכה כהגעה לנקודה שממנה חמאס תתקשה להשתקם ולבנות מחדש את עוצמתה הפוליטית שעמדה גם בבסיס יכולתה להעמיד גם את האיום הצבאי שנשקף מן הרצועה לפני ה־7 באוקטובר. כדי להגיע לנקודה זו, ולאור הבנת מרכז הכובד של חמאס בקשר עם האוכלוסייה בעזה יש הכרח לפתח כלים מגוונים וצורות התערבות בממדים האזרחיים, העולים לכדי מערך פעולות שאותו ניתן לתאר כמערכה אזרחית.

שאלת היסוד היא כיצד אירע שישראל, למרות ניסיונה הרב בלחימה בקרב האזרחים, הגיעה למערכה כאשר כלי הפעולה האזרחיים שלה מצומצמים כל כך. ההפעלה של כלים אלו באופן נרחב ותכליתי, כך אבקש לטעון, חיונית כדי לייצר את נקודת המפנה בהכרעת חמאס כמערכת משטרית הוליסטית. רק הכרעה כזו תאפשר כינון עתיד אחר ביחסים של ישראל עם רצועת עזה והיחלצות ממעגל הסבבים שהוכח שאינו משרת את האינטרס הישראלי.

למרות הדחיפות של העיסוק בממד האזרחי בעזה הסוגייה האזרחית אינה תחומה בגבולות הרצועה. יריבותיה של ישראל ובראשן איראן פועלות במשך עשורים באופן שיטתי ונרחב להפוך כרים אזרחיים פוריים במזרח התיכון לכדי נכסים אסטרטגיים במאבק מול ישראל. כגורם שאינו ערבי ואינו אסלאמי ולנוכח העוינות הבסיסית לישראל במרחב היציבה הישראלית מוגבלת ומורכבת בסוגיות אלו. הבחירה באסטרטגיה שהיא מיסודה מנגד מובנת ומתבקשת אך המחירים שלה גבוהים מאוד. הצלחה במערכה האזרחית בעזה עשויה לסלול את הדרך ללמידה אסטרטגית שתאפשר מהלכים אסטרטגיים רבי־ערך גם הרחק מגבולותיה של ישראל.

הבעיה: חמאס כמערכת אנטי שבירה

המושג "אנטי־שביר" של נאסים טאלב מתאר מערכות שמתחזקות כתוצאה משינויים תכופים ומְטֻלְטלות. ארגונים או מבנים אנטי שבירים חווים תנודות שמחזקות אותם ומאפשרות להם לפתח יכולות חדשות, והן אף מגבירות את המסוגלות שלהם להתמודד עם מצבי קיצון.

חצי שנה לתוך המערכה הקשה בתולדות חמאס, קשה שלא לתאר את התנועה כמערכת המגלה אנטי־שבירות רבה. חמאס מוסיפה לנהל את המציאות האזרחית והצבאית בעזה למרות הפירוק של מרבית יכולותיה הצבאיות, הפגיעה העמוקה ברוב סמלי השלטון ומוסדות הממשל, קריסת הממשל המקומי ברוב חלקי הרצועה, וממדי ההרס העצומים. בכל מרחב ממנו מתפנים כוחות צה"ל חמאס פועלת במהירות להשבת המשילות התנועתית. עצם העובדה שחמאס שרדה עד לנקודה זו מחזקת את עוצמתה בציבור ואת הלגיטימציה שלה בחברה הפלסטינית לאורך זמן. לאור האמור, אנו מבקשים לבחון את המרכיבים שהופכים את חמאס למערכת אנטי־שבירה.

חמאס מחזיקה בשישה מרכיבי זהות, או תפקודים מרכזיים, שהיכולת לנוע ביניהם היא חלק משמעותי מסוד השרידות שלה. שלושת הראשונים נמצאים בראשי התיבות של שם התנועה: חרכת (תנועת) אלמקאומה (ההתנגדות) אלאסלאמיה (האסלאמית). המרכיבים הנוספים הם הזהות הפלסטינית, היבטי הריבונות, והשייכות הצירית, שהיא חדשה יחסית והרופפת מכולם. לכאורה אין חדש בצורת ההצגה הזו, אבל המערכה הנוכחית מאירה באופן חדש את מערכת הממשקים המתחים בין המרכיבים ואת האופן שבו חמאס מנהלת אותם.

- **תנועה** – הרכיב התנועתי נוגע בקשר העמוק של חמאס לאוכלוסייה. חמאס נולדה בתוך מחנות הפליטים בעזה, כתנועת המונים אידאולוגית, דתית, שדואגת לתושבים, קודם כול במחנות הפליטים.² המרכיב התנועתי בחמאס לא נעלם גם כאשר זו הפכה לגורם השלטוני בעזה.³ והיא משמרת אותו באמצעות זרוע הדעווה, באמצעות פעילות שיטתית של הטפה ושל עשיית נפשות, ובאמצעות מערכי הרווחה הדואגים לצורכי האוכלוסייה.
- **התנגדות** – ההתנגדות החמושה, דרך הטרור,⁴ מצויה בליבת הזהות של חמאס. רכיב זה בא לידי ביטוי בייחוד בפעילות הזרוע הצבאית של התנועה. ההתנגדות (מקאומה) הוגדרה על ידי חמאס במסמך העקרונות של התנועה (חמאס, 2017,

² יובל פורטוגלי טוען בספרו "המהפכה העירונית השנייה" (עמ' 337) כי מחנות הפליטים הם למעשה אירוע של עיור מואץ בעבור האוכלוסייה הפלסטינית שהייתה כפרית ברובה, וכי התבססות תנועות אידאולוגיות במרחב זה צריכה להיבחן גם דרך הבנת סוגיית העיור.

³ לצורך ההשוואה ניתן לחשוב על התהליך שבו תנועת פועלי ארץ ישראל חדלה מלשמש כתנועה והפכה למפלגה בשנים שלאחר קום המדינה.

⁴ בעיני חמאס אין מדובר בטרור אלא בהטלת מורא בלב האויב, שהיא מצווה דתית הנזכרת בקוראן (8:60).

נקודה 25), כבחירה האסטרטגית לשמירת עקרונות היסוד הבלתי משתנים והשבת זכויות העם הפלסטיני.

• **אסלאם** - חמאס נולדה כענף של האחים המוסלמים, תוך אימוץ מרבית מרכיבי האמונה והאידאולוגיה של האח"ס. במובן זה, למרות המיקוד הפלסטיני של התנועה, היא רואה את מהלכה כחלק ממהלך גאולה פאן-אסלאמי. חמאס מגדירה את חובת המאבק לשחרור פלסטין כחובה פלסטינית, ערבית ואסלאמית, בסדר הזה (שם). הרכיב האסלאמיסטי מתגלה בין השאר בקשר העמוק של חמאס עם גורמים פרו-אסלאמיים אחרים במרחב, דוגמת קטר, תנועת האח"ס במצרים (למשל, בשנות שלטון מורסי) והשלטון האסלאמיסטי בתורכיה.

• **ריבונות** - החזון החמאסי מתאר מציאות שבה ישראל אינה מתקיימת יותר כישות ריבונית, ותחתיה מוחלים במרחב שבין הים והנהר שלטון האסלאם וחוקיו. מאז ההתנתקות, וביתר שאת מאז השתלטות חמאס על רצ"ע, הרכיב הריבוני בחמאס הפך למרכזי מאוד, יחד עם חלק מן החובות שמגיעות איתו, וכשלב בראיית חמאס לקראת החלת ריבונות על כלל המרחב. בתוך המרכיב הריבוני נמצאים ההיבטים הפנימיים הנוגעים למשילות האזרחית וההיבטים הבינ"ל במסגרת מאמץ מתמשך של חמאס לבסס את הלגיטימיות שלה ככתובת הממשלית ברצועה - מול ישראל, מדינות האזור והקהילה הבינ"ל.

• **הזהות הפלסטינית** - הזהות הפלסטינית היא לכאורה המובן מאליו של חמאס, הסיבה לציין אותה היא בשל המתח הקיים בינה לבין המרכיבים הכלל-אסלאמיים. זהות זו הופכת את חמאס לתנועה מקומית בניגוד לגורמי ג'האד עולמיים, גם כאלו שיש להם שאיפות ריבוניות, שעלו בשנים האחרונות.⁵

• **רכיב צירי** - בשנים האחרונות, התמיכה של איראן בחמאס והנוכחות של חלק מן המנהיגות הגולה של חמאס בלבנון, העמיקה את הקשר של חמאס עם מרכיבי הציר למרות הזהות הסונית של התנועה.

בין מרכיבי הזהות השונים התקיימו מאז ומעולם מתחים וגם דינמיקה שבכל שלב חיזקה מרכיבים מסוימים על פני אחרים. בשנים הראשונות של פעילות אלמג'מע אלאסלאמיה (שלימים, תהפוך להיות חמאס) הרכיבים האסלאמיים והתנועתיים היו חזקים יותר מאשר מרכיבי ההתנגדות. מהאינתיפאצה הראשונה ועד להתנתקות מרכיבי ההתנגדות היו מרכזיים ביותר. פרויקט הריבונות החמאסית לאחר 2007 היה נראה לנו מרכזי כל כך שנטינו לחשוב שמרכיב ההתנגדות הצטמצם משמעותית או שמוקד בגזרות אחרות, כאשר הרכיב הריבוני בולט בעזה והרכיב ההתנגדתי באיו"ש.

⁵ אמנת חמאס (אוגוסט 1988) מגדירה את הלאומיות (וטניה) כחלק בלתי נפרד מהאמונה (עקידה) הדתית.

מערכת המתחים הזו תוארה לא פעם כנקודת תורפה של חמאס, כאשר ישראל יכולה להעמיק את המתחים ואף להוביל את חמאס לוותר על חלק ממרכיבי הזהות שלה על ידי שימוש באסטרטגיה נבונה. עם זאת, במערכה הנוכחית אנחנו רואים את התנועה של חמאס בין הזהויות באופן שמקשה על הכרעת הארגון כמערכת. בלב האתגר הישראלי בהכרעת חמאס נמצאת היכולת של חמאס לוותר, לפחות זמנית, על חלק ממרכיבי התפקוד שלה. באופן הזה, פירוק המרכז השלטוני בעיר עזה בתחילת המלחמה הוביל לכך שחמאס חמקה לדרום הרצועה תוך צמצום הממד הריבוני, לפחות באופן זמני, וחיזוקו של הממד התנועתי וההתנגדתי. התנועה בין המרכיבים השונים מתאפשרת לאור מערכת הציפיות שחמאס כוננה בקרב תושבי עזה במהלך השנים. למעשה זו מציאות של היעדר ציפיות – פער הכוחות בין חמאס לישראל משמעותי באופן כזה שלציבור העזתי אין ציפייה שחמאס תמנע את כיבוש הרצועה או שתשמר במהלך המערכה פעילות ריבונית ממשלתית במתכונת מלאה.

כדי להבין עד כמה התפקוד הזה מפתיע אותנו כישראלים החושבים על ריבונות באופן מערבי ופוסט־ווסטפאלי,⁶ אפשר לדמיין מציאות שבה בעלות־הברית כובשות את גרמניה הנאצית במלחמה, היטלר עצמו נעלם, הצבא הגרמני מוכרע ככוח לוחם, ועדיין ממשיכה לחימה ללא כניעה. הקריסה המהירה של גרמניה קשורה במשמעות של המדינה בתפיסה הגרמנית דאז, וגם יכולת ההשתנות של חמאס נעוצה בדמיון הפוליטי המקומי. את המציאות המפתיעה הזו צריך להסביר באמצעות כמה מאפיינים משמעותיים של תנועת חמאס ושל ההתנגדות האסלאמית בכללותה:

1. **המבנה המבוזר של חמאס** – חמאס נולדה כארגון במנוסה. הארגון נבנה לאורך השנים כמערכת מבוזרת באופן שבו כל רכיב אזורי מסוגל לתפקד ללא תלות בתפקוד המרכיבים האחרים. מועצת השורא השכונתית אינה תלויה בתפקוד הרמה המוניציפאלית או הרצועתית. כאשר הרמות הגבוהות יותר קורסות – הרמות הנמוכות ממשיכות לפעול. היכולת לפעול גם במצבי קיצון משיב לחמאס את הלגיטימציה הממשלית שלה שמתערערת לנוכח המשבר. נוסף על כך, המבנה המבוזר מאפשר הפרדה מרחבית בין גורמי הניהול והביצוע כך שגורמי הניהול נמצאים מחוץ לגבולות המערכה (למשל, בעזה – כאשר מתקיימת לחימה באיו"ש, או בקטר, בתורכיה ובלבנון ביחס לנעשה בעזה).
2. **אסטרטגיית החמיקה כמצווה דתית** – ההתחמקות מישראל, כולל של בכירי התנועה, והמאמץ לשימור המערכים הצבאיים והאזרחיים של חמאס גם במחיר אי־הפעלתם, נתפסת כמצווה דתית. תפיסה זו מאפשרת למנהיגי

⁶ הסכם השלום של ווסטפאליה, אשר הוביל לסיום מלחמת 30 השנים באירופה, נתפס על ידי רבים כרעו ההולדת של תפיסת הריבונות המודרנית, המחברת בין הגדרה לאומית של אוכלוסיות ובין טריטוריה וממשל.

התנועה ולמערכיה להיעלם לפרקי זמן ארוכים מבלי להיענש באופן ציבורי על היעלמותם. עצם ההישרדות נתפסת כהישג ראוי.⁷

3. **החובה האישית של הג'האד** - חמאס אימצה באופן מלא את התפיסה לפיה הג'האד היא חובה אישית.⁸ מבנה זה מאפשר למערכת הצבאית להתפרק מבלי לאפשר את סיום הלחימה. הקביעה כי הג'האד, המאמץ המלחמתי לשחרור פלסטין, הוא חובה אישית - נקבעה באמנת חמאס: "ביום שבו האויבים גוזלים חלק מאדמת המוסלמים, הג'האד הוא חובה אישית על כל מוסלמי" (חמאס, 1988, סעיף 15).

4. **תפיסת ריבונות חלקית ושכבתית** - התבוננות ב-16 שנות הריבונות של חמאס מגלה כיצד חמאס תופסת את האחריות הריבונית. חמאס פועלת במרחב שבו יש גורמים רבים המקיימים ריבונות חלקית ומספקים שירותים מסוימים לאזרחים (מרכיבים רש"פיים שנותרו בעזה, גורמי ארבי"ל ובראשם אונר"א, מדינות זרות ואפילו שירותים ישראלים). התנועה מנהלת מולם יחסי עוצמה, אבל לא מפרקת אותם לגמרי כל עוד הפעילות שלהם עולה בקנה אחד עם האינטרס החמאסי. היא תנסה ככל הניתן להמיר אותם לתמיכה במטרותיה אבל אין לה צורך לכרוך אותם לעת עתה תחת המערכת החמאסית. גם האחריות של חמאס לציבור התושבים הנתונים למרותו ויחסו עם השחקנים האחרים אינם מתכנסים לאחריות מקיפה או למערך של חובות/זכויות, אלא תלויה בנסיבות וביכולות הקיימות ברגע מסוים. תפיסה זו שמה דגש על התפוקות ועל התשומות ולא על עולם התוצאות (עשינו מה שיכולנו), באופן שמשחרר את התנועה ומאפשר לה להחזיק את המתחים ולשנות את האיזונים ביניהם בהתאם לצורך.⁹

המרכיבים המתוארים בונים יחד את התמונה המלאה של חמאס בעת הנוכחית: התנועה נעה בחופשיות בתוך מנעד הזהויות והתפקידים. כאשר רכיב אחד סופג "מכה", או כשהדבקות בו מאיימת על שרידות המכלול - היא חומקת ממנו באופן זמני, ומבלי לחוש תבוסה עמוקה, שמאפשרת לה לפעול לאור הנסיבות החדשות.

⁷ באסלאם קיים דיון ער בפער שבין נסיגה או מנוסה משדה הקרב שנתפסת כחטא לבין חמיקה כאסטרטגיה שמטרתה להכות מחדש כאשר האויב אינו מוכן. המקור המרכזי מצוי בסורת אלאנפאל (המלקוח/השלל), בקוראן שהיא סורה שעוסקת בג'האד. בפסוקים 15-16 נקבע כי אסור ללוחמים המוסלמים לסגת לאחור בעת המערכה. עם זאת, הדבר מותר (8:16) אם הנסיגה הטקטית היא תכסיס והפנייה לאחור למען ישובו ויילחמו. הנסיגה הטקטית היא תחבולה (ח'דיעה) אשר נועדה להכשיר את התנאים לחזור ולתקוף. תחבולה זו זכתה לשם "אלכ'ר ואלכ'ר", "לסגת כדי לחזור ולתקוף". פרקטיקה זו מתוארת בביוגרפיות של הנביא ובהגות כדבר ראוי. ניתן לראות את הפירושים הפופולריים לסורת אל אנפאל בנושא באתר quran.com.

⁸ נהוג לייחס גישה זו לפסיקתו ולעבודתו של עבדאללה עזאם, שיח' ממוצא פלסטיני שפעל באפגניסטן והיה ממעצבי גישת אלקעדה. עזאם נחשב כמורה דרך לחמאס כארגון אח'זאני עוד לפני היותו מורה לגורמי הג'האד העולמי וביניהם בן-לאדן. (מליח, 2010).

⁹ העיקרון של איזונים הוא אבן יסוד בחמאס כתנועה שאימצה את זרם הַסְטִיָה שעוצב בידי השייח' יוסף אלכרצ'אוי. בעקרונות היסוד של זרם זה נמנה, למשל, האיזון בין תועלות לנזקים. למעשה, הוסטיה הינה הפרגמטיזם של חמאס בגבולות השריעה, הדרך, האלוהית.

בתוך התיאור האמור צריך למקם את מצב הלחימה - ישראל תקפה את המרכיבים הריבוניים והצבאיים של חמאס, משל הייתה מדינה מערבית. למול המתקפה הישראלית חמאס משילה מעצמה רבים מסממני המשילות, משיבה את המסגרות הלוחמות לכדי התארגנויות פח"עיות מקומיות. למרות זאת היא משמרת כל העת שליטה בשני מרכזי כובד מהותיים - שליטה בחלוקת הסיוע ההומניטרי וייצוגיות בניהול המו"מ. דומה כי ישראל השיגה, זמנית, את מטרות המבצע (פירוק חמאס כמערכת צבאית וריבונית כפי שהיו לפני המלחמה), אך חמאס משמרת את היכולות הקריטיות ומחכה לרגע שבו ישראל תפסיק לפעול באופן רציף, ואז תחזור לשקם את המבנים הריבוניים ואת המסגרות הצבאיות. ההרס הנרחב מהווה אפילו כר להעמקת אחיזת החמאס באמצעות שליטתה בתהליך השיקום. כדי למנוע את ההשתקמות הזו יש לערער את המרכיב התנועתי של חמאס, כלומר את מנגנוני הקשר בין האידיאולוגיה והארגון החמאסיים לאוכלוסיית רצ"ע. הדרך היחידה להתקדם בכיוון זה היא דרך הפעלת הכלים של המערכה האזרחית.

לעומת הגישה הישראלית, הרואה בפירוק יכולות היריב בהווה תכלית ראויה, גם אם איננה תכלית בלעדית למערכה - תפיסת הניצחון של חמאס עוסקת בהגדרה בטווח הארוך, תוך הכרה בכך שאתגרי הטווח הקצר הם חלק מהותי מהדרך לניצחון. רכיבי הניצחון בעיני חמאס נגזרים מפרשנותו לאסלאם, ולמקוראן והמסורות מפי הנביא מחמד. אורך הרוח (צבר) והעמידה האיתנה (צמוד) בתלאות המערכה מתוך אמונה באללה הם המפתח לניצחון. הכרעת מבנה זה מחייבת העמדת וקטור שינוי לטווח הבינוני והארוך שיהפוך את אורך הרוח המתואר על פניו.

התפתחות כלי הפעולה האזרחית בחשיבה הצבאית בישראל

האתגר המרכזי בתיאור התפתחות ההיבטים האזרחיים במסגרת התפיסה הביטחונית בישראל מצוי בשרטוט גבולות הדין. מהיכן מתחילים - בארגון השומר או בארגונו של צבא ההגנה לישראל? האם מנסים לשרטט את כל עומק התפיסות המשתנות או מתמקדים באירועי מפתח? הניסיון המרכזי במהלך שנפרס כאן לא יהיה למצות את הדין בסוגיה, אלא לתאר מספר עוגנים מרכזיים באמצעות תיאור 4 תקופות מרכזיות בחשיבה ובפרקטיקה הצבאית בנושא זה.

מקהילות ללאום: מקום המדינה ועד למלחמת ששת הימים

המאפיין המרכזי של שני העשורים הראשונים מקום המדינה נוגע לניסיון הביטחוני להתמיר את המאבק בין האוכלוסייה היהודית והערבית למאבק בין מדינות. הממד האזרחי בפעילות הצבאית נגע לשלושה מרחבים מרכזיים:

ממשל צבאי על ערביי ישראל - המציאות של אוכלוסייה שנתפסה כעוינת בשטח המדינה הובילה להחלה של ממשל צבאי על האוכלוסייה הערבית בישראל. מצב זה התקיים עד לדצמבר 1966 ובמסגרתו גורמים צבאיים ניהלו את החיים האזרחיים

ביישובים הערביים הכפריים בגליל, בנגב ובמשולש.

פעולות התגמול – על בסיס ריכוזי האוכלוסייה הפלסטינית מחוץ לשטחי המדינה החלו להתקיים פעולות חבלניות נגד אזרחי ישראל, חלקן בעידוד המדינות. למול אלו פעלה ישראל בעיקר בהיבטים של פעולות תגמול מול המרכזים האזרחיים, ומאוחר יותר מול מרכיבים מדינתיים במצרים ובירדן כדי שאלו ימנעו את הפעולות משטחן.

הממד האזרחי הפנימי בפעולות צה"ל – בראיית בן-גוריון ורבים אחרים, לצה"ל תפקיד מרכזי בשנים אלו בבניית האומה, מעבר לתפקידו הביטחוני. הרכיב האחרון – הממד האזרחי הפנימי – עשוי להיתפס כהרחבה של הדיון מעבר לגבולות המערכה האזרחית שבהגדרה פועלת על התווך האזרחי במדינות ובקהילות העוינות את המדינה. אנו רואים בהרחבה ובצמצום של תפקודי צה"ל גם ביחס לאזרחי ישראל חלק משמעותי מהסוגיה הנדונה ועל כן ראוי לבחון את השתנות מרכיב זה במעלה התקופות. כך או כך, אף ששנים אלו נגעו רבות בקשר עם המרכיבים האזרחיים, הרי שאלו היו בשוליים נוכח האתגרים הקיומיים שניצבו לפתחה של ישראל מצד המדינות הסובבות אותה.

חתירה לפתרון הבעיות האזרחיות: מתום מלחמת ששת הימים ועד הנסיגה לרצועת הביטחון תקופת השיא, ובמידה רבה גם התקופה המכוננת עד היום, של ההיבטים האזרחיים בחשיבה הצבאית בישראל, התקיימה בין תום מלחמת ששת הימים ב-1967 ועד לנסיגת צה"ל לרצועת הביטחון ב-1985. בשנים אלו ישראל מארגנת מחדש את מצב הממשל ביו"ש וברצ"ע על ידי הטלה של ממשל צבאי במרחב, תוך הסתמכות משמעותית על הממשל המקומי בערים הפלסטיניות והחלה של מדיניות הגשרים הפתוחים עם ירדן ולמול ישראל לטובת הנעת הכלכלה במרחב. במקביל גוברים האתגרים מצד גורמי הטרור הפלסטיניים וישראל נדרשת להשקיע יותר ויותר משאבים בלחימה בפח"ע, גם בעזה, גם באיו"ש ובגבול עם ירדן ומאוחר יותר גם בלבנון. ברצ"ע ישראל פועלת באופן מאומץ מול הטרור מתוך מחנות הפליטים ואף מתחילה להניע תהליך של פינוי-בינוי במחנות הפליטים (פרויקט המובל בתחילתו בידי אלוף פיקוד דרום אריאל שרון). ישראל סוללת בשנים אלו כבישים חדשים במחנות הפליטים, בונה את ההתיישבות באיו"ש, בסיני וברצ"ע מתוך ניסיון להשפיע על המרחב במגוון היבטים, שניתן לתאר כ"עיצוב מרחבי".

בצפון, ולאור מלחמת האזרחים בלבנון, ישראל מקדמת מערכת יחסים חמה עם הנוצרים בדרום לבנון במסגרת מה שכונה כ"הגדר הטובה". מציאות זו סוללת את הדרך לניסיון ההתערבות האזרחי הגדול ביותר שישראל עורכת במרחב – מלחמת לבנון הראשונה, שמטרתה הלא-מוצהרת הישירה אמורה להתבטא בשינוי ממשלי בלבנון, הכרעת אש"ף במדינה וצמצום ההשפעה הסורית בה. על המטרות המרחביות מעבר לגבולות הלבנון יש ויכוח עד היום. במהלך המלחמה מטילה ישראל ממשל

צבאי על ערים ועל אזורים שונים שאותם היא כובשת, ופועלת לכינון מציאות ממשלית-אזרחית חדשה במדינה. ההתנקשות בבאשיר ג'מיייל יחד עם הטבח בסברה ושתילה והלחץ הבינ"ל והפנימי מובילים לבסוף את ישראל לסגת דרומה בכמה שלבים, עד להתייצבות ברצועת הביטחון יחד עם כוחות צד"ל, ומבלי שהשיגה את כל מטרותיה.

שנות לבנון הראשונות ("השקיעה בבוץ הלבנוני") נתפסו בישראל כניסוי יומרני שהלך הרבה מעבר למגבלות הכוח הישראליות. האחריות החלקית של ישראל לטבח בסברה ושתילה, וההסתמכות על השותף הנוצרי שנתפס כמי שפעל בסוף נגד האינטרס הישראלי - הובילו לנטייה עמוקה להימנע מהתערבות בכלל בהיבטים האזרחיים במרחב. במקביל, משמרות המהפכה האיראניים שזה אך קמו, רואים בלבנון השסועה כר פורה להנעת ניסיונותיהם הראשונים בהפצת המהפכה האסלאמית במתכונתה האיראנית. האוכלוסייה השיעית בלבנון, שהייתה שנים רבות דחויה ושולית במכלול הלבנוני, מתחילה את מסעה הארוך לשינוי תדמית.

מהלכים אלו, יחד עם מהלכי בניין הכוח הדרמטיים לאחר מלחמת יום הכיפורים מובילים את ישראל למשבר כלכלי רחב ממדים. מתוך משבר זה יוצאת לדרך תוכנית הייצוב (1985) אשר משנה מהיסוד את יחסי הכוח בתוך ממשלת ישראל. גם צה"ל מתחיל לחזור לממדים שניתן להאכיל והמגזר הציבורי כולו יחתור מנקודה זו להפוך למקצועי יותר, יעיל יותר ומנוהל יותר. צה"ל אמנם לא מזדכה על יסודותיו כ'צבא העם', אך מ-1985 והלאה המרכיבים המקצועיים בצבא מתחזקים גם על יסוד המרכיבים העממיים במה שלא פעם תואר כ"צבא קטן וחכם". ניתן לכרוך בכך את פירוק הג"א, הקמת פיקוד העורף, חיזוק מרכיבי האש והמודיעין והחלשה מתמשכת של צבא המילואים. אנו רואים בנקודה זו - הנסיגה לרצועת הביטחון יחד עם שינוי יסודי בממשל בישראל - נקודת מפתח בשינוי הגישה הביטחונית הישראלית לשאלות האזרחיות.

הפיכת הבעיה האזרחית לבעיה מדינית: רצועת הביטחון, האינתיפאצה והסכמי אוסלו
 ההתכנסות הישראלית לרצועת הביטחון והאתגרים שנכוונו לישראל במהומות האינתיפאצה'ה הראשונה (שהחלו מתוך מחנות הפליטים בעזה) הובילו לעשור וחצי שבמהלכם ישראל ניסתה לעצב את המרכיבים האזרחיים באופן הנתפס כשקול יותר ביחס למהלכים של התקופה הקודמת. הכלי המרכזי לעיצוב זה היה במסגרת התהליך המדיני. ישראל ארגנה מחדש את מערכת היחסים מול הפלסטינים בשטחי 67' במסגרת הסכם אוסלו שהעביר כמעט את כל המרכיבים של האחריות האזרחית לידי הפלסטינים והוביל גם להיבטים של עיצוב מרחבי שעד היום משפיעים על הזירה: צה"ל והממשל הצבאי נסוגו ממרכזי הערים, הכבישים העוקפים הופכים להיות צירי התנועה המרכזיים במרחב, ומתקיים צמצום של הזיקות בין הפלסטינים לישראל (בעיקר בשל הסגרים על רקע גלי הפיגועים). עם זאת, הניסיון לייצר

מנגנונים משותפים לאכיפת סדר במסגרת הסיורים המשותפים הולך ומתגלה מהר מאוד כחסר תוחלת באופן המבשר על הבאות. במקביל, ישראל מנסה לקדם הסכם שלום עם סוריה, אשר ישפיע בוודאות על הזירה הלבנונית. בישראל כבר מדברים על "לנגב חומוס בדמשק". ברקע, הקשר עם צד"ל בלבנון אמנם מתהדק בראשית התקופה ונראה בתחילה שהאתגרים מהצד של ארגוני הטרור בדרום לבנון מוכלים ומנוהלים. בחלוף השנים האתגר מצד הגורמים השיעיים - בתחילה אמל ומאוחר יותר חזבאללה בתמיכת איראן וסוריה - הולך ומעמיק עד שזה הופך לבלתי נסבל מבחינת הזירה הפנימית בישראל.

וילה בג'ונגל: הנסיגה מלבנון, ההתנתקות וניהול מנגד בעזה ובלבנון

חוסר ההצלחה בארגון המדיני של המרחב בזירה הצפונית וקריסת השיחות בקמפ-דיוויד בקיץ 2000 מובילים לתהליך מהיר שבמהלכו ישראל מנסה להציב גדר בינה לבין המרחב. נסיגת צה"ל מלבנון מובילה לקריסת צד"ל. פריצת האינתיפאצה השנייה הופכת את יו"ש ורצ"ע לאזורי מלחמה. היישובים הופכים בחלקם למוצבים, נוסעים אליהם בשיירות, בערי ישראל - גלי פיגועים. למול מציאות זו ישראל מתחילה בשינוי עמוק של המיצוב שלה בזירה. לראשונה בהקשר הפלסטיני נוצרת מציאות שבה ישראל מנסה להימנע ככל הניתן ממגע אזרחי, אך לחתור ככל הניתן להכרעת הטרור בהיבט הצבאי. 'חומת מגן' הוא השיא של מהלך זה - ישראל מצליחה לפרק את המרכיבים העוינים הפועלים משטחי הרש"פ, כולל בגופי הרשות עצמה, מבלי לקחת אחריות על המרכיבים האזרחיים. בעזה - ישראל מתחילה תהליך להתנתקות מלאה, תהליך שלא יושלם באופן מלא עד היום. ישראל נועלת את השער בגבול הלבנון, את שערי עזה, מקימה את המכשול ביו"ש, ומנסה להציב את הבעיה האזרחית מאחוריה.

המגמות שמתחילות ב-1985 ובראשן - ניתוק מגע מהניסיון להשפיע על המגמות האזרחיות, התמקצעות הצבא והימנעות מעיסוק בשאלות שאינן צבאיות גרידא - מתוות את הפרויקט המרכזי של עשורים אלו: הקמת גדרות חכמות בין ישראל לאזרחי האזור בכלל הגזרות. המרכיב העיצובי היחיד שישראל מנסה להפעיל מצוי תחת רעיון "השלום הכלכלי". אחת לזמן נערך סבב לחימה שמטרתו בעיני ישראל השבה של סדר העוצמה וההרתעה על כנו, אך אין לישראל עניין להכניס את היד עמוק לבוץ כדי לשנות את המציאות מיסודה. בשוליים מתפתחים בשנים אלו יכולות השפעה מסוימות, גם הן בעיקר 'מנגד', בעיקר באמצעות המנגנונים הדיגיטליים לעיצוב השיח, ואינן נוגעות ליום של האזרח בצד השני. בתנאים אלו גדל ונולד האתגר האזרחי הבא של ישראל.

מגמת ההתכנסות של ישראל מעיצוב המרחב האזרחי עומדת בניגוד למגמת ההתרחבות של יריביה. סביב שנת 2007 סוגרת ישראל באופן סופי את גדר ההפרדה באזור ירושלים כדי למנוע זליגה של טרור משטחי איו"ש. הדיון המרחבי-ביטחוני

בעיקרו, מחולל בעיר תמורה אזרחית של הגירה המונית של תושבים בעלי ת"ז כחולה משטחי יו"ש חזרה לשטחי העיר נוכח החשש למעמדם. ישראל, שלא צפתה מציאות זו, התקשתה לדון במשמעות התופעה. העומס שנוצר על התשתיות המקומיות, והיעדר נוכחות ריבונית ישראלית במרחב מייצרים בעבור הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית וחמאס הזדמנות לשוב ולחזק את פעילותן במזרח ירושלים.

קצת לאחר מכן מתקיים דיון ער בישראל האם להתערב בהשתנות המרחב לאחר האביב הערבי ולתוך שנות מלחמת האזרחים בסוריה. למרות התפרקות המשילות באזור החורן הקרוב לישראל, ולמרות הסכנה הברורה בהשתלטות איראן וחזבאללה על מרחב זה, ישראל בוחרת שלא ליזום מהלכים אסטרטגיים נרחבים לשינוי המציאות. לאור דחיפה מגורמי השטח באים לידי ביטוי מהלכים בעלי אופי צנוע שנכללו תחת הכותרת של 'שכנות טובה' ובמסגרתם גם הוקם בית חולים שדה במרחב וסופק סיוע הומניטרי לתושבי הגולן הסורי. מהלכים אלו לא כוונו לשינוי מציאות. ברגע האמת ישראל בחרה להימנע ממעורבות, גם על רקע טראומות העבר, ולא פעלה להגן על תושבי הגולן כאשר סוריה בתמיכת איראן ורוסיה השיבו את השליטה גם על אזור דרום סוריה. בניגוד לישראל - איראן, סוריה ורוסיה מכאן, ותורכיה מכאן, זיהו את הפוטנציאל של הכאוס האזרחי להרחבת השפעתן בעוד ישראל ביכרה את יכולתה להמשיך לפעול מנגד על האפשרות לבנות יכולת של השפעה אזרחית בתוך המרחב.

כפי שנראה להלן, למרות שישראל נסוגה בשנים אלו ומפרקת את מרבית יכולותיה האזרחיות, בעולם מתקיימת מגמה הפוכה. מתוך הניסיון להתמודד עם הפער בין עומק ההישג הנדרש במטרות מלחמת חרבות ברזל לבין פער היכולות, ראוי ללמוד מן העיסוק בעולם בנושא האזרחי לפני שנתכנס להבנות על מהותה של המערכה האזרחית בעזה בעת הנוכחית.

המערכה האזרחית בחשיבה הצבאית בעולם

האתגר של לחימה בסביבה אזרחית מצוי בליבת הדיון הצבאי מאז שנות ה-90, לאור קריסת הגוש הסובייטי והמעבר לקדמת הבמה של זירות הלחימה המקומיות. בהקדמת הספרון המשפיע "הלם ומורא" מציינים הכותבים כי הדיוויזיה המשורינית הראשונה של צבא ארה"ב, שנועדה לבלום את כוחות השריון הסובייטיים השועטים בערבות אירופה, נמצאת באותה העת במשימת שמירת שלום בבוסניה. הם מעלים את השאלה האם זהו הכוח המתאים ביותר למשימה זו, ומכנים את משימתה דאז (1996) כפעולה שאיננה מלחמה (OOTW: Operation Other Than War) באופן שאינו מרמז באמת על מהות הפעולה (אולמן ווייד, 1996). החיפוש אחר מושגים נאותים לסוג הפעולות האלו נמשך שנים רבות ודומה כי עוד לא מוצה.

התחקות אחר מקורותיו של העיסוק האזרחי במערב במסגרת הפעולה הביטחונית והצבאית בעת המודרנית, בוודאי ישרטטו את מלחמת העולם ה-2 כאירוע המכונן

בחשיבה המערבית בסוגיות אלו עד היום. מצד אחד, מוראות המלחמה חקקו במערב את הבסיס לגיבוש תפיסת זכויות האדם ואת מערכות דיני המלחמה המשותתות עליהן. מצד שני, בעלות-הברית הובילו מערכה שעיקרה נגע לעקירה של רעיונות ואמונות שהוכחו כרצחניים, באירופה ובאסיה כאחד. העיסוק האינטנסיבי של בעלות-הברית לאחר המלחמה בכינון אירופה החדשה, ובייחוד באמצעות תוכנית מורגנטאו לדה-נאציפיקציה של גרמניה, ותוכנית מרשל לשיקום אירופה - נתפס עד היום כבסיס לשינוי שעברה אירופה המערבית לאחר המלחמה. באופן דומה, תוכנית מקארת'ור שהובלה על ידו כמושל יפן לאחר המלחמה, עסקה בכינון סדר אזרחי חדש ביפן. כאשר האמריקאים מגבשים את היערכותם לשינוי המציאות האזרחית בעיראק ב-2003, המקרים של גרמניה ויפן מוצגים כאבן הדרך המרכזית לעיצוב גישתם (Dobbins, 2003).

ב-1998 הפעילה נאט"ו לראשונה תפיסה שנועדה לתיאום אזרחי-צבאי בשדה הקרב (CIMIC: Civil-military Cooperation) בקוסובו, וזו עברה עדכונים ושינויים לאורך הזמן. גישה זו הועמדה לא פעם בהנגדה לגישת ה"עניינים האזרחיים" (CA: Civil Affairs) המשולבים בנפרד כחלק מהמערכה שהיא צבאית בעיקרה. כדאי לשים לב שמושג ה-CA, כמו מושג ה-OOTW לעיל, תוחם יחד מכלול של פעולות מבלי לדון במהותם.

בבסיס גישת ה-CIMIC נמצאת חתירה למהלך הוליסטי המחבר בין שני רכיבים מרכזיים - תמיכה באוכלוסייה אזרחית באופן ישיר או על ידי ארגונים מקומיים/ בינ"ל, ותמיכה במעשה הצבאי על ידי יצירת תיאום וקישור בין השניים. כדי ליישם אותה, בנו צבאות המערב מנגנונים של יידוע, של תיאום ושל שיתוף פעולה בין כוחות הצבא באמצעות קצינים ויחידות ייעודים לנושא, ובין כוחות מקומיים (ביטון ואלרום, 2021). בלב התפיסה עומדת ההבנה כי המעשה האזרחי יכול להגביר את האפקטיביות של הפעולה הצבאית בהשגת המטרה האסטרטגית של הלחימה - או לפגוע בה בהיעדרו.

השימוש בכלי CIMIC שעשתה נאט"ו בבוסניה נועד לתמוך בפרויקטים אזרחיים בהקשרים צבאיים כדי לסייע בשיקום העתידי של המדינה ולהקל על העברת הסמכות לכוחות הנהגה מקומיים לאחר תום המהלך הצבאי וייצוב השטח (Bergner, 1998). ה-CIMIC, בניגוד ל-CA, מתאר מערכה הוליסטית שבה המרכיבים האזרחיים והצבאיים נועדו לפעול יחד, ומתבסס על תשתיות המדינה "המארחת", לעומת CA שנועד בעיקר להפרדה בין אוכלוסייה מקומית בלתי מעורבת ובין כוחות אויב הפועלים מתוכה.

בשנות ה-2000 ולאור האתגרים של הלחימה בטרור האסלאמי, נחלצה ארה"ב למאמצים שעיקרם היה בניין אומה (Nation Building) הן בסומליה (עוד בשנות ה-90) וביתר שאת בעיראק ובאפגניסטן. המלחמה התנהלה במדינות כושלות שסבלו עוד קודם לכן מבעיות הנובעות מחולשה של המשטר המרכזי, משבטיות, מכלכלה

לא מודרנית ומצמיחה של כוחות אסלאמיים רדיקליים. עיקר המאמץ האזרחי היה בשלב השני של הלחימה - לאחר כיבוש צבאי מהיר של השטח - והתמקד בבנייה מחדש של תשתיות מדינתיות בשיתוף ארגונים בינ"ל וכוחות מקומיים. המאמץ האזרחי היה ארוך, יקר והתמקד בהשקעה כלכלית, בהכשרת כוח אדם ומנהל מודרני, אך הוא התקשה בהתמודדות עם אתגרי היסוד של המדינות הללו (Dobbins, 2003). על רקע פעילותו במערכה בבוסניה ותוך התבוננות באתגרים אלו, משרטט הגנרל הבריטי רופרט סמית' באותן השנים את טענתו לפיה מלחמות העת הנוכחית מאופיינות בכך שאינן עוד מלחמות תעשייתיות (כמו מלחמות העולם ואף המלחמה הקרה) אלא "מלחמה בקרב האנשים" (War amongst the people). אלה נוטות להיות בעלות תכליות שונות לגמרי מאלו של העידן התעשייתי: המלחמות הללו נוטות להיות מתמשכות, אופן השימוש בנשק ובכוחות הלוחמים משתנה מיסודו, וכמעט תמיד לפחות אחד הצדדים איננו גוף מדינתי. המושג של הלחימה בקרב האנשים הפך לתיאור מוכר של תופעת המלחמה בעידן הנוכחי במערב.

למרות השוני הרב בתרבות הצבאית ובאופי הלחימה, החתירה למהלך הוליסטי צבאי-אזרחי נגלית גם מתוך הפעילות הרוסית במלחמה במסגרת דוקטרינת הלחימה ההיברידית שהתפתחה בצבא רוסיה בשנים אלו. במסגרת זו ניתן למנות מהלכים רבים בפריפריה הרוסית ובכלל זאת את המאמצים ליצירת אופוזיציה חתרנית בפריפריה האוקראינית (דונבס/דונייצק) לצד המאמצים לקידום חתרנות בלב המדינה. במרחב שלנו ניתן להתבונן בהקמה של מרכזי הפיוס בסוריה מאז שנת 2013 (Reconciliation Centers) אשר נועדה לשרת בראש ובראשונה את המאמץ המלחמתי. מרכזים אלו נוצרו כבר בשלב העצים של הלחימה כדי לשמש ככלי לאיסוף מודיעין וליצירת מנופי השפעה על האוכלוסייה המקומית באמצעות הכוונת הפעילות ההומניטרית. הפעילות האזרחית של המרכזים כוללת עידוד הסכמי הפסקת אש וכניעת חמושים, מתן מעבר בטוח של אזרחים מאזורי לחימה לאזורים בטוחים, והעברת סיוע הומניטרי לתושבים באזורי לחימה. פעילות זו מפורסמת באופן תדיר כדי להגביר את הלגיטימציה המקומית והבינ"ל למעורבות רוסית בזירה (ל"ע, 2020).

המבט המתואר צר מאוד ביחס לרוב העיסוק בסוגיה זו בהגות הצבאית של העשורים האחרונים. באופן מפתיע, דווקא בישראל העיסוק האזרחי הולך ומצטמצם בשנים אלו. ישראל מפרשת את האתגרים של לחימה בסביבה אזרחית כסוגיה שהיא בראש ובראשונה תדמיתית ומשפטית, וככזו שולית לליבת העשייה, ולא כשאלה תכליתית-ביטחונית. לאור היעדר דירקטיבה ברורה בממשק עם האוכלוסייה ביו"ש, ולאור דירקטיבת מניעת ההסלמה ברצ"ע, ועל בסיס תפיסת ההכרעה המהירה שישראל מבקשת להפעיל במקרה של מלחמה בלבנון - ישראל, עד אוקטובר 2023, לא נדרשה לפיתוח תפיסה אזרחית מרחיבה. אל"ם ביטון וסא"ל אלרום מציינים

זאת מפורשות במאמרם מ-2021:

בעוד שבצבאות שבהם מוטמעת תפיסת ה־CIMIC (בצורותיה השונות), לרוב ישנה מטרה מדינית ברורה שכוללת בין היתר שינוי שלטוני או מעין שינוי במציאות הפוליטית - צה"ל נלחם בסביבה שונה, שבה לרוב אין מטרה צבאית המכוונת לשינוי שלטוני או מדיני... למעשה, מאז שנת 2000 כל המבצעים הצבאיים בזירה הפלשתינית וכך גם מלחמת לבנון השנייה, לא נועדו למוטט או לשנות את המצב הפוליטי או השלטוני. הללו אופיינו בעיקר במטרות צבאיות בלבד - הסרת איומים (רקטות, מנהרות, טרור וכו') והשגת הרתעה צבאית.

בשל המיקוד בהסרת האיום הצבאי תוך התעלמות מהתווך האזרחי, ישראל מוצאת את עצמה על סיפה של אחת המלחמות הגורליות בתולדותיה כאשר אין לה תפיסה עדכנית להתמודדות עם התווך האזרחי ואין למערכת הצבאית והביטחונית שלה את המבנה והיכולות הנדרשות לפעולה. למעשה, כדי לעמוד במטרות המלחמה ישראל צריכה לפתח במהירות רבה יכולות שאת רובן לא הפעילה מעולם ואת מיעוטן הפעילה לאחרונה באופן מערכתי בשנות ה־80 של המאה הקודמת.

לקראת מערכה אזרחית בישראל

באוקטובר 2023 המציאות אותה מתארים ביטון ואלרום משתנה מיסודה. מטרת המלחמה של ישראל, לראשונה מאז 1982 נוגעת ללב הממד האזרחי ברצ"ע: חמאס לא תמשיך למשול ברצ"ע. אבל כלי הפעולה של ישראל נבנו בעידן שבו ישראל ביקשה להימנע ככל הניתן ממעורבות אזרחית גם במחיר של השארת יריביה על כס הממשל. צה"ל בנה את עצמו למלחמה טכנולוגית ומהירה מאוד בשאיפה לחיכוך קטן ככל הניתן עם האוכלוסייה. יחידות הממשל בפיקודים הפכו הלכה למעשה למערך המלווה לענייני אוכלוסייה, שתכליתן פינוי אזרחים מאזורי הלחימה כדי למנוע אירועי לגיטימציה, במסגרת מלחמה שנועדה להיות קצרה. איש לא העלה בדעתו אפשרות של הטלת של ממשל צבאי.

הכלים האזרחיים הקיימים של ישראל ברצ"ע נועדו לפעול מנגד - מנהלת התיאום והקישור, כשמה, לא נועדה לנהל את הממדים האזרחיים בעזה, אלא לתאם ולקשר בין גורמים בינ"ל ומקומיים. זו פעולה שיש לה תכלית בינ"ל (עמידה בחובות המשפטיות של ישראל ומניעת משבר לגיטימציה) אך היא לא נתפסת כבעלת תכלית צבאית או ביטחונית-אסטרטגית ישירה. אבל ברגע שבו חמאס המתפקדת כגורם הממשלי הופכת ללא לגיטימית מהיסוד, תפיסת התיאום והקישור קורסת (חייבים לתאם עם מישהו). משבר הלגיטימציה שהתהווה בחודשים ינואר-מרץ 2024, לא נבע רק ממחסור במזון ברצ"ע אלא מכך שהפגיעה בחמאס לא אפשרה חלוקה שלו בצפון הרצועה. מאחר וישראל הפריטה את יכולתה למנוע משבר הומניטרי לידי הארגונים הבינ"ל, ישראל הייתה נתונה לחסדיהם, כלומר לשליטתה של חמאס בחלוקת הסיוע. חמאס גילתה שיש לה בידים נכס אדיר המאפשר את ערעור הלגיטימציה הישראלית: בכך שהיא אינה יכולה לפעול

לחלוקת הסיוע היא מייצרת אי-סדר המשפיע על הביטחון התזונתי בצפון הרצועה שמצמצם בתורו את הלגיטימציה של ישראל לפעול בכלל אזורי הרצועה ומקצר את שיעור הלחימה.

כדי לעמוד במטרות המלחמה לאורך זמן ישראל צריכה לפתח כלים שימשכו את השטיח תחת תנועת חמאס ולא רק יפרקו (זמנית) את ממשל חמאס. משיכת השטיח תימצא ברגע שבו ישראל תתחיל לפעול ישירות למול האוכלוסייה, תנהל בעצמה את חלוקת הסיוע, ותתחיל לקחת אחריות על בניית היום שאחרי - לא כמהלך מדיני אלא כמציאות בשטח שהולכת ומתהווה.

המנגנונים והאנשים במערכות התיאום והקישור והידע הרב בעולמות המנהל האזרחי ביו"ש הם מנגנון מנוסה מאוד, אשר צפוי להצליח, בקונסטלציה האסטרטגית הנכונה, לבנות את היכולות האלו. אבל בדומה לתפיסות ה-CIMIC במערב והלוחמה ההיברידית הרוסית במזרח, נדרש גם כאן שְׁלֵם צבאי-אזרחי שאינו מתקיים כיום. ההבחנה המבנית שנוצרה בישראל אינה מאפשרת לו להתקיים במיטבו: המיקום של מתפ"ש כגוף אזרחי-צבאי למחצה מסייעת בניהול השגרה אך מקשה על ניהול הוליסטי של המלחמה. המפקד הצבאי נדרש לגבש תכלית אזרחית ולפעול בעזרת הכלים האזרחיים והצבאיים כאחד להשגת מטרותיו, אך כיום מרחב האוכלוסייה כמעט ואינו מיוצג ובוודאי שאינו נתפס כמרכיב ליבה בעשייה הצבאית.

בחודשים האחרונים פותחו בקרב הגורמים הפועלים למול האוכלוסייה כלים רבים שיש להם את העוצמה והיכולת ליטול מחמאס את האחריות האזרחית. כלים אלו אינם מתעלמים ממגבלות הכוח והיכולת של ישראל בעת הנוכחית. ישראל עדיין אינה מעוניינת שחייליה יעמדו בחיכוך גבוה למול האוכלוסייה הפלסטינית, ממגוון סיבות ברורות. היא אינה מעוניינת לקחת אחריות אזרחית רחבה על אזרחים שלפני חצי שנה הובילו והיו שותפים למתקפה הרצחנית ביותר נגד אזרחי ישראל שישראל ידעה מעודה. ולכן, כדי להצליח במהלך האזרחי ישראל חייבת למצות מספר מגמות ליבה:

1. **המגמה ההסכמית** - למרות ממדי ההרס בעזה, שיתוף הפעולה האזורי ניצב על

כנו ואף התהדק במספר רב של ממדים במהלך המערכה. שותפותיה של ישראל רואות באסלאם האח"סי איום פנימי ומעוניינות אף הן בפירוק עוצמתו של חמאס. את הפעולות שישראל אינה יכולה לקיים בקשר הישיר למול התושבים בהחלט יכולים להוביל גורמים מצריים, אמירתיים, ירדניים וסעודיים. כדי למצות מגמה זו ישראל נדרשת להעמיק את שיתוף הפעולה ולספק תמונת עתיד מוצהרת ומוסכמת או לכל הפחות מתווה אזרחי לטווח הבינוני שלתוכם יוכלו שותפות אלו להתכנס.

2. **הרחבת מעגד האפשרויות בתחום הניהול האזרחי** - למרות שאין ניהול אזרחי

ללא נוכחות פיזית, ואין נוכחות ללא חיכוך, ניתן כיום לצמצם משמעותית מאוד את החיכוך השלילי במגוון אופנים מבלי לפגוע באיכות הקשר האזרחי. יש לפתח ולהפעיל כלים דיגיטליים, יש לבנות תשתית, להפעיל חברות קבלן שאינן

- ישראליות (בתחומי האבטחה, הסיוע והשירותים) למגוון צרכים ויש לבנות את היכולת לפעול יחד עם ארגונים בינ"ל באופן שאינו משרת את חמאס.
3. **עוצמת השיקום** - אחת הסיבות לכך שחמאס אינו חרד למעמדו ברצ"ע נעוצה בהיכרות שלו עם עוצמת השיקום שלאחר המלחמה. חמאס, כמו חזבאללה, התחזקו מאוד בתהליכי השיקום שהובילו לאחר 2006 ו-2014 בהתאם. תהליך השיקום הוא תהליך של בנייה מחדש של התוודעתי. מי שמוביל את השיקום - במידה רבה שולט בהיסטוריה. כספי השיקום ככל הנראה יזרמו לעזה עם צמצום מצב הלחימה וישראל חייבת לוודא שעוצמת השיקום פועלת לטובת האינטרס הישראלי ולא בעבור אינטרס השיקום החמאסי. לטובת היכולת לרתום את השיקום לקידום מטרות המלחמה נדרשת תפיסה וסל כלים ייעודיים אשר יחד עם שותפי השיקום האזוריים והבינ"ל ימנעו מחמאס להשתלט על הדיור הזמני, שיקום השכונות, מתחמי התעסוקה והמוסדות הציבוריים שיוקמו.
4. **עוצמת העיצוב המרחבי** - ישראל השכילה לבנות ביו"ש מערכת מרחבית שניתן לקיים בה חיים משותפים לאוכלוסיות שקיימת ביניהן עוינות עמוקה. החיבור בין פריסת ההתיישבות, הגדרת אזורי האינטרס הישראליים, שרטוט מפת הכבישים העוקפים, החלוקה לאזורי A, B ו-C ובניית מכשול ההפרדה, מייצרת קואורדינטות ארוכות טווח במרחב. באותו אופן, השינוי המרחבי ברצ"ע מעצב כבר עכשיו מחדש את הדינמיקות החברתיות - ציר נצרים החדש נחרץ באדמת עזה באופן שקשה לראות כיצד הוא יעלם. ההרס והחישוף שחולל התמרון הצה"לי במרחב ציר כיסופים, במעבר רפיח ובציר פילדפי מעצבת את דרום הרצועה. מרחב החיץ ישנה את החקלאות ופיזור האוכלוסייה ברצועה כולה. ממדי ההרס יחייבו בניה מחדש - רבים ממחנות הפליטים כבר אינם קיימים באותו אופן שהתקיימו בעבר. כל אלו יעצבו את עזה והמגמות החברתיות-אזרחיות שבה, שנים רבות קדימה.
5. **הבנת הדינמיקות האזרחיות** - האוכלוסייה בעזה נמצאת במציאות משברית. המציאות המשברית היא כר פורה להתפתחות של דינמיקות מגוונות שעשויות להיות להן משמעויות חיוביות ושליליות. ללא התערבות אזרחית אפקטיבית, חמאס צפוי להתבסס על המשבר כדי להעצים את השנאה לישראל ולהציב את עצמו כפותר המשבר בעודו מאשים את ישראל ביצירתו. האם בעקבות המלחמה תהפוך עזה למרחב הרוס כמו סומליה או שיתפתחו בה מגמות של צמיחה? האם יתחזקו גורמים סלפים או גורמים המציעים פרשנות סובלנית למקורות האסלאמיים? בשל העובדה שישראל כמעט ולא פעלה ישירות למול האוכלוסייה אין לנו בשלב הזה הבנה טובה דיה של הדינמיקות הללו. הדיון האם יש אפשרות לממשל מקומי אלטרנטיבי ברצ"ע שאינו רדיקאלי ועוין לישראל הוא לעת עתה דיון תיאורטי. הדרך להפוך את הדיון לעיסוק אסטרטגי קונסטרוקטיבי היא

באמצעות תהליכים של התנסות ובחינה מהירה לטובת זיהוי הדינמיקות. צריך להתניע עוד ועוד מאלה בליבת העשייה הצבאית והביטחונית.

הקושי הישראלי לדון בממדים האזרחיים של המערכה נעוץ בין השאר בדיכוטומיה בין המעשה הצבאי והמעשה המדיני, המאורגנת כיום בשיח סביב מושג "היום שאחרי". רבים מקרב גורמי הפיקוד הבכיר בצה"ל סוברים כי הסוגיה האזרחית אינה חלק מאחריות הצבא מאחר והיא נוגעת להיבטים המדיניים של המלחמה. דומה כי גם גורמי הדרג המדיני מתקשים בהנחיית הצבא לביצוע מהלכים 'אזרחיים' מכוננים למרות הצהרות ברורות למדי על עמדתם. כך או כך האתגר המתואר נפרס מעבר לדיכוטומיה המדינית-צבאית. בצד הפלסטיני אין, נכון להיום, גורם שאינו חמאס ואשר ניתן לדון עימו בעתיד עזה. לעת עתה, הרשות הפלסטינית אינה גורם בעל עוצמה מספקת. על כן, אם השינוי האזרחי רצוי בעבור ישראל, הגורם היחיד שיכול להוביל שינוי כזה חייב להיות הצבא הפועל בשטח.

הפער המתואר נעוץ גם בתפיסה הצה"לית של 'הכרת האויב'. כדי להציע אלטרנטיבה אזרחית כחלק מהפעילות הצבאית נדרשת הכרת יריב עמוקה אסטרטגית: תרבותית, חינוכית, חברתית ולא רק טקטית צבאית. לצד השגת עליונות מודיעינית טקטית ישראל הפגינה בשנים האחרונות חוסר עניין מודיעיני בנעשה בעזה ובמגמות החברתיות במרחב. תחום הידע של המגמות בחברה העזתית וזרמי העומק בעזה ובמרחב הערבי והאסלאמי נדרש כדי לקבל החלטות נכונות בתחום האזרחי.

דיכוטומיה משלימה המקשה על כינון מערכה אזרחית אפקטיבית נוגעת בארגון שלבי המערכה כך שהשלב האזרחי עוקב לשלב הצבאי. כאן שוב המושג "היום שאחרי", מקהה את החשיבה האסטרטגית של ישראל. הפעולה הצבאית הרציפה נדרשת כדי למנוע את שיקום התשתית האזרחית של חמאס שחומקת ברובה מפגיעה במהלך המלחמה העצימה. מאמץ זה יידרש למשך שנים, גם אם בעוצמה פוחתת, כדי למנוע את השתקמות התשתית האזרחית של חמאס וחייב להתקיים לצד הפעילות האזרחית. במקביל, כדי להתמודד עם אתגרי הלגיטימציה הדרמטיים, יש הכרח לספק סיוע לאוכלוסייה ולהתחיל אף בשיקום בחלקים מסוימים של הרצועה תוך כדי המשך הלחימה באזורים אחרים. הפעלת הכלים האזרחיים תוך כדי הלחימה היא המהלך היחיד שיכול לערער את מרכזי הכובד של חמאס, להוציא אותו מאסטרטגיית החמיקה באופן שיקל על פירוק יכולותיו הצבאיות, ויציע לאוכלוסייה המצויה במשבר משען חלופי.

בהסתכלות היסטורית, מרכיבים אלו נובעים מהלמידה החיובית שניתן להפיק מתוך ארבע התקופות שתוארו לעיל. **המגמה ההסכמית** של שנות ה-90 חיונית כי ישראל אינה יכולה לצלוח את המשימה הזו לבדה. מנגד ישראל אינה יכולה להעביר את האתגר בשלמותו לכל גורם אחר - זהו **האתגר הלאומי** של ישראל בשנים הקרובות. ממש כמו בשנות המדינה הראשונות מדינת ישראל נדרשת להתגייס אליו כדי להצליח. תהליך ההתמקצעות של צה"ל, וביחוד בלחימה בטרור, חיוני לנו מאוד -

אנחנו זקוקים **לצבא מקצועי** כדי לפגוע בטרור תוך מניעת נזק אגבי נרחב שימנע את היכולת לבנות אלטרנטיבה לחמאס. ואנחנו חייבים לחזור ליומרה של שנות ה-70 ולנסות **להתמודד עם האתגרים האזרחיים** מהשורש תוך הכרה במגבלות הכוח שגם הן השתנו במעלה השנים. אם מחנות הפליטים ותודעת הפליטות הם בליבת האתגר החמאסי, אין לנו אפשרות לתת לאונר"א לשמר את תודעת הפליטות לנצח. כפי שהאלוף שרון וראש הממשלה דאז אשכול הבינו לפני למעלה מחמישים שנים, כנראה שאנחנו חייבים לפעול לשינוי המציאות מהיסוד.

עם מה אפשר כבר לעבוד?

נטילת המשילות מחמאס חייבת להתחיל מוקדם ככל הניתן כדי למנוע מחמאס את השיקום של יכולותיו על בסיס הסיוע ומאמצי השיקום שבודך. לאור זאת ראינו לנכון לציין 3 אזורי פעילות שאותם ישראל יכולה וצריכה להתחיל לפתח כבר בעת הנוכחית לצד המאמץ הסיכולי-צבאי שאותו היא כבר מממשת:

1. **ניתוב הסיוע ההומניטרי** - יש למנוע מחמאס את השימוש וההכוונה של הסיוע על ידי הקמת נקודות חלוקת מזון בפאתי השטח והעברת הסיוע לידי גורמים שאינם עוינים לישראל. באותו אופן ישראל יכולה לקדם מחדש פעילות כלכלית במרחבים שחמאס אינו נמצא בהם.
2. **מרחבים נקיים מחמאס** - היכולת לספק לאוכלוסייה מזון, מחסה ושירותי רפואה בסיסיים מחוץ למרחבים העירוניים כבר קיימת. פעילות זו תוארה בתקשורת תחת תוכנית האיים ההומניטריים/בועות וניתן להתחיל לפעול במסגרתה כבר בעת הנוכחית.
3. **עיצוב מרחבי** - הפעילות הצבאית הישראלית חורצת את המרחב. התוואי שחרף התמרון דומה להפליא לצירים ששרטט אלוף אריאל שרון בראשית שנות ה-70 במטרה למנוע מהרצועה להפוך לאזור שכולו בנוי ולא ניתן לשלוט בו. כדי למנוע את חזרתה של הרצועה למצב הבלתי נשלט שלה יש הכרח להפוך את הצירים האורכיים והרוחביים למודרניים, נגישים ומהירים. באותו אופן יש הכרח לשקם את ההריסות באופן מודרני שאינו מעמיד מחדש מחנות פליטים. ישראל יכולה לפעול במגוון דרכים כבר כיום כדי לעגן את העתיד של עזה לכיוונים של משילות ושגשוג כלכלי ולא לכיוון של צמיחה מחודשת של גורמים אסלאמיסטיים.

כלים אלו אינם עומדים לעצמם, אבל תחילת ההנעה של מערכה אזרחית בעת הזו תאפשר למידה מהירה שתאפשר לישראל ולשותפותיה לפתח כלים ותפיסות שישלימו את הפערים הקיימים ברעיונות הראשוניים המתוארים לעיל. רק הפעלה משולבת של המאמץ הצבאי והאזרחי תוכל למנוע מחמאס להשתקם כתנועה באופן שיאפשר התוויה של עתיד אחר לרצועת עזה וליחסיה עם ישראל בימים הרבים שלאחר המלחמה.

תקציר: מישהו הדליק את האור בטעות

בתחילת אפריל 2024 נערכה השמשה ראשונית של מתחם העגינה והפריקה במסגרת הבאת ה-JLOTS (המזח הנייד) של צבא ארה"ב לחוף העזתי, עשרות מטרים ממיקום הנקז הזמני (היכן שנפלו שקי הקמח שתוארו בתחילה). במקביל התבססה במרחב נצרים אחיזת קבע ישראלית במסגרת מוצבים קדמיים ונקז מוסדר. לטובת התפעול והאבטחה במתחם הוסכם כי באזור תופעל התאורה בכל שעות היממה. הגילוי של תושבי מחנות המרכז כי האזור מואר בתאורה קבועה זכה לעיסוק רב ברשתות בעזה, אפילו יותר מהפעילות הצבאית שהתקיימה באותו אזור באותם ימים. הפער בין התושבים המנותקים במשך חודשים ארוכים מאספקת חשמל רציפה, לבין האזור המואר המצוי בשליטה ישראלית בלב עזה - סימן את עומק השינוי במציאות. האור הנראה למרחוק היה לסנונית הראשונה שמבשרת - גם אם שלא במכוון - שהניהול האזרחי נלקח מידי החמאס ולא ישוב לידינו. מעל לשבעה חודשים לתוך המלחמה דומה כי המאמץ הצבאי לבדו אינו יכול לפרק את משילות חמאס, ועל כן אם חפצי חיים וחפצי שינוי אנחנו - עלינו להמשיך, שכונה אחר שכונה, ציר אחר ציר, להדליק את האור.¹⁰

העבודות להקמת מתחם הפריקה של המזח האמריקני (צילום: אגף ההנדסה והבינוי, משרד הביטחון)

¹⁰ מאמר זה נכתב על רקע החודשים בהם שירתי במפקדת המתפ"ש במהלך מלחמת "חרבות ברזל" כעוזר הרמ"ט, תא"ל רומן גופמן. ברצוני להודות לקציני המפקדה ולחיליה, שפתחו בפני מבט לעולם המורכב והעשיר של העשייה האזרחית. תודתי נתונה לד"ר שגיא פולקה שהסביר והעיר על המאמר כדי להניח תשתית מספקת להבנת המרכיבים האסאלמיים בחמאס. המאמר נכתב בסיועה של עמיתתי יערה אהרוני-פוגל. הרעיונות שבו פותחו עם גורמים רבים במערכת, בראשם חברי פורום מקווה ישראל ובייחוד רס"ן (במיל') לירן טנקמן, אנשי המתפ"ש העושים לילות כימים בנושאים אלו, קציני אגא"ס ואמ"ן, רח"ט ורמ"ח תוה"ד ויום העיון שהובילו בנושא המערכת האזרחית - ותובנות מתוכו מצויות במאמר, וצוות מרכז דדו שהיה אכסניה לפיתוח הידע, מנוע לעיצוב התובנות וזרז לקידום החשיבה במערכת בנושאים אלו.

רשימת המקורות

- אתר המל"מ (תרגום) (1988). "אמנת חמאס".
- אל"ם ארז (פברואר 2014). "'תקופת מעבר' - מיזם הסיוע לתושבי דרום לבנון (מרס-נובמבר 1976), מקרה מבחן לגיבוש תפיסת סיוע אינטגרטיבי לאוכלוסייה מקומית (סאל"ם)". **בין הקטבים** 1: ספר. <http://doalog.co/erez>
- אולמן, הארלן ווייד, ג'יימס (1996). הלם ומורא: השגתה של השתלטות מהירה. האוניברסיטה לביטחון לאומי של ארצות הברית. **דואלוג**.
- ביטון, שרון ואלרום, אור (מאי 2021). "האם בחלוף 50 שנים הבנו כיצד נכון להילחם בסביבה אזרחית?". **בין הקטבים**, גיליון 31-32, עמ' 175-190.
- דחוח-הלוי, יהונתן (3 במאי 2017). המסמך המדיני של חמאס - תרגום הגרסה הרשמית הסופית. **המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה**.
- דרור, אייל (2023). **לחבק את האויב: סיפורה של מנהלת שכנות טובה**. מערכות ומודן.
- ינקובסקי, אלכסיי (2021). "שינוי דוקטרינה ומימוש לחימה היברידיה בסוריה: מרכזי הפיוס הרוסיים". בתוך: ענת שטרן (עורכת). **דב הצפון: עיונים בפעולתה של רוסיה במלחמת האזרחים בסוריה**. מערכות.
- ל"ע (2020). מרכזי הפיוס הרוסיים בסוריה - מקרה של לוחמה היברידיה. **מרכז דדו**.
- אסף מליח (אוקטובר 2010), "עבדאללה עזאם והשפעת משנתו הרעיונית על תפיסת הג'האד והאסתשהאד של אל-קאעדה חמא"ס". **צבא ואסטרטגיה**, כרך 2, גיליון 2. <https://doalog.co/azzam>
- מצא, דורון (2019). **מדיניות ישראל כלפי אזרחיה הערבים-פלסטינים: שורשים רעיוניים, תפיסות מעצבות ומנגנוני ביצוע**. IAP.
- פולקה, שגיא (2023). **לחשוב אסלאמית: בחינת השיח המוסלמי בן זמננו: הבנת שפה ותרבות כמפתח להכרת השכנים**. מערכות ומודן.
- פורטוגלי, יובל (2023). **המהפכה העירונית השנייה: מורכבות, קוגניציה והמבט מן הפריפריה הישראלית-פלסטינית**. אוניברסיטת תל-אביב.
- רביד-רביץ, יאיר (2013). **חלון לחצר האחורית: תולדות קשרי ישראל עם לבנון, עובדות ואשליות**. אופיר ביכורים.
- Bergner, Gilles (March 11, 1998). *A presentation of CIMIC*. FOR Informer 31.
- Dobbins, James et al. (2003). *America's role in nation-building: from Germany to Iraq*. RAND.
- Smith, Rupert (2005). *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*. Allen Lane (PENG).

הרובד הצבאי של תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל לאור מלחמת "חרבות ברזל"

תא"ל (מיל) ד"ר מאיר פינקל¹

המאמר טוען כי ניסיונות העבר להתאים את מרכיבי תפיסת הביטחון - הרתעה, התרעה והכרעה לצרכי הביטחון של ישראל, כשלו עקב אי התאמה משמעותית לאופי העימותים שלנו, שהם ארוכים מטבעם, רגישים במיוחד להפתעות ועוד. לאחר הדיון בניסיונות אלו, מוצעים המרכיבים הבאים: 1). אורך נשימה לאומי וצבאי לעימותים מתמשכים; 2). גמישות - התאוששות מהירה מהפתעות שהתרחשו בתחילת הלחימה, תוך כדי המשכה; 3). הוכחת יתרון יחסי בהתמודדות מול איומים חדשים שפיתח האויב, ואתגור האויב באמצעות פיתוח יכולות שהוא לא התכונן אליהן; 4). הרתעה באמצעות הוכחת אורך נשימה, התאוששות מהפתעות והוכחת יתרון יחסי מול אתגרים חדשים, בשונה מהרתעה קלאסית מבוססת ענישה או מניעה.

מבוא

מאמר זה עוסק בנושא שגבולותיו עמומים. תפיסת הביטחון הלאומי הבלתי כתובה של מדינת ישראל אמורה להתמקד בהשגת יעדים לאומיים. אלו לא פורטו אף פעם במסמך רשמי, והפירוט הטוב ביותר המוכר לי מצוי בספרו של דן שיפטן, הנושא כותרת זו. בין שניים עשר היעדים הלאומיים הוא מונה ביטחון והרתעה בסביבה אזורית עוינת ואחיה אסטרטגית במערך הכוחות במזרח התיכון (שיפטן, 2021, עמ' 38-54). בספרו "תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל" עסק דוד (צ'ק) פרייליך בכמה היבטים של נושא זה, ובהם ההיבט הביטחוני-צבאי, מדיניות הגרעין, המדיניות בזירה בין-לאומית ושימור ה"יחסים המיוחדים עם ארצות הברית" (פרייליך, 2019, עמ' 185-346). בתוכנית הלימודים של המכללה לביטחון לאומי נכללים היבטים נוספים, כמו ההיבט הכלכלי והחברתי. מאמר זה יתמקד במרכיב הצבאי של הביטחון הלאומי. אך תחילה ראוי לציין, כי הצטיינות צבאית כשלעצמה, כמו זו

¹ תא"ל (מיל) ד"ר מאיר פינקל הוא ראש תחום מחקר במרכז דדו.

המופגנת בלחימה בעזה במלחמת "חרבות ברזל", אינה מספיקה כמרכיב ביטחון לאומי, ועל הדרג המדיני מוטלת החובה למצותה ברובד המדיני.

רבות נכתב בעשורים האחרונים על הרלוונטיות או על חסרונה במרכיבי תפיסת הביטחון ה"קלסית" המיוחסת לבן גוריון: הרתעה, התרעה והכרעה. מרכיבים אלו כתובים במפורש בספרו של ישראל טל "ביטחון לאומי" (טל, 1996), וחלים גם על מרכיב רביעי: התגוננות העורף האזרחי והצבאי, שנוסף בשנת 2006. המענה לאתגר הרלוונטיות של מושגים אלו השתנה, בשל השינוי באיומים על ישראל, ואפשר לחלק אותו לכמה סוגים. הסוג הראשון הוא הוספת מרכיב לתפיסת הביטחון: התגוננות העורף האזרחי והצבאי, עקב התפתחות האיום והמענה שלאחריו (ועדת מרידור, 2006). השני הוא הטענה ששלושת המושגים הראשונים פותחו בהקשר של מלחמות מול צבאות, והם אינם מתאימים במלואם למגוון עימותים אחרים שצה"ל מנהל, כמו האינתיפאדות, המב"ם (מערכה בין-מערכות) וכדומה. משום כך נדרש מרכיב נוסף, והוא תפיסת ביטחון לזמני שגרה, הכוללת הרחבה משמעותית של עקרונות אלו (ליש, 2010). הסוג השלישי הוא הטענה, שהמושגים נכונים אך יש להתאימם לעימותים מוגבלים ואחרים, כמו אלו שפותחו בתגובה לאנתפאדה השנייה – "הכרעה מתמשכת" והוגעה (סמוניר, 2003), בתגובה למבצעים בין המלחמות – "הרתעה מצטברת" (אלמוג, 1997), הרתעה ספציפית (פרייליך, 2019, עמ' 191) והרתעה שאינה רק מפני מלחמה, אלא גם מפני תפניות אסטרטגיות ומפני טרור (מסמכי אסטרטגיית צה"ל – תפיסת ההפעלה מ-2002 ועד 2018).

יש לציין שהסוג השלישי מביע תופעה רחבה שנקראת "מתיחת מושגים" לכדי איבוד המשמעות הראשונית שלהם. (יש שיטענו שהסיבה לכך היא בורות מקצועית.) כך לדוגמה התרעה מפני פרוץ מלחמה, שיוחסה לה חשיבות פוחתת, הפכה ברבות השנים להתרעה ומודיעין, שכוללים את רוב העשייה המודיעינית. סוג רביעי של מענה לעימות המושגים עם המציאות התבסס על טענה כי מושג ההכרעה אינו רלוונטי לרמת הביטחון הלאומי ואף לא לרמה האסטרטגית, וכי הוא רלוונטי רק לרמה הטקטית (ואולי במקרים מסוימים לרמה האופרטיבית) (אסטרטגיית צה"ל, 2015). פרייליך טען שהמושג נמצא בירידה עקרונית, עקב הקושי המעשי והבין-לאומי בתמרון ובכיבוש שטח, שהוא קושי כללי להביא לידי ביטוי את העוצמה הצבאית ויכולות נוספות. המלחמות באוקראינה ובעזה ממחישות שלמרות שני הקשיים האלו, מדינות כובשות שטח כפעולה בסיסית בתופעת המלחמה. סוג חמישי מתבסס על חשיבה שהמרכיבים נכונים, או שהם נכונים לאחר הרחבת המשמעות שלהם, והוא עוסק בשיפור היכולת לישמם, כמו בהצעות לשיפור המודיעין להתרעה, לשיפור יכולת ההכרעה, להתגוננות העורף וכדומה (על כך נכתב רבות, ואין כאן המקום לפרט). בשנים האחרונות הוצעו בקשר לאיראן גם מרכיבי אסטרטגיה של מניעה (בנוגע לאיום הגרעין) ושל תחרות אסטרטגית בהיבטים אחרים (Paz, 2015). הבעיות עם המרכיבים הרתעה, התרעה, הכרעה והתגוננות מתמצות בשני

היבטים: מבני ותוכני. מן ההיבט המבני, המרכיבים אינם מתאימים לכל מנעד העימותים הצבאי שישראל מתמודדת עימו, במיוחד לעימותים מוגבלים ומתמשכים מחד (בעיקר לא המרכיבים: הרתעה, התרעה והכרעה, ובעיקר לא מול הפלסטינים באיו"ש) ולעימות במעגל שלישי מאידך (בעיקר לא התרעה והכרעה). מן ההיבט התוכני, המרכיבים אינם מצליחים להוכיח את נכונותם כמרכיבי תפיסת הביטחון גם בנסיבות של מלחמה. כמות המקרים שלא ניתנה בהם התרעה מפני מלחמה או מפני תפנית מהותית בהתנהגות האויב, גדולה מכדי להתבסס עליה. הרתעה היא מרכיב קשה להערכה, ולכן גם ההתבססות עליה בעייתית. הזרקור על שני היבטי התוכן האלה הופנה בעוצמה לנוכח כשל ההתרעה מפני מתקפת הפתע של שבעה באוקטובר ולנוכח הכישלון בהערכת מידת ההרתעה של חמאס מעימות.

מאמר זה יציע, שהמענה לתפיסה אינו באחת מחמש הדרכים להתמודדות שנדונו מעלה, אלא בהצעה של שלושה מרכיבים אחרים לרובד הצבאי של תפיסת הביטחון הלאומי או לאסטרטגיית צה"ל, והמשגה מחדש של המרכיב הרביעי. המרכיבים המוצעים הם: **האחד - אורך נשימה לאומי וצבאי לעימותים מתמשכים. השני - גמישות, שמשמעה התאוששות מהירה מהפתעות שהתרחשו בתחילת הלחימה, תוך כדי המשכה. השלישי - הוכחת יתרון יחסי בהתמודדות מול איומים חדשים שפיתח האויב, ואתגור האויב באמצעות פיתוח יכולות שהוא לא התכוון אליהן. הרביעי - הרתעה באמצעות הוכחת אורך נשימה, התאוששות מהפתעות ופיתוח יתרון יחסי בין מלחמות, בשונה מהרתעה מבוססת ענישה או מניעה כמו בתפיסה הקלאסית. להצעה זו שלושה יתרונות מרכזיים: היתרון הראשון - מרכיבים אלו מתאימים לכל קשת העימותים, החל ב"סכין", המשך בהתמודדות מול רשת פרוקסי שנפרסה על ידי איראן וכלה בהתמודדות מול הגרעין, במובנים מסוימים, ואפילו בתחום הסייבר. היתרון במרכיבים אלו, שהם אינם מצריכים להגמיש את המושגים הקיימים, שפותרו בהקשר של מלחמה עצימה, לשום כיוון. היתרון השני - מרכיבים אלו רגישים פחות להסתמכות על כוונות האויב (בדגש על הפתעה), מכפי שהרתעה והתרעה מסתמכים עליהן ותלויים יותר בפעולות שיעשה צה"ל, והיתרון השלישי - יש להם השפעות מעשיות על בניין הכוח ועל הפעלתו. השפעות רחבות יותר מאלו של התרעה והכרעה וכל שכן של הרתעה. אציע כי הרתעה חשובה ברובד הביטחון הלאומי, אך רצוי לא להסתמך עליה ברובד הצבאי, וכי גם כשמשמשים בה, רצוי להתמקד בהיבטים שאינם מניעה או ענישה כפי שיוצע בחלק הבא.**

חשוב להתאים כל תפיסה בטחונית-צבאית לנסיבות הייחודיות של המדינה והצבא. המשולש הרתעה-התרעה-הכרעה סיפק מענה שלם לקושי של מדינה קטנה להחזיק צבא סדיר גדול מול צבאות מדינתיים. המרכיבים המוצעים הם לכאורה סוגניים (גנריים), ומתאימים לכל צבא, אך אני אטען את ההפך: א. כל העימותים הישראליים מאז 1982 היו מתמשכים בהגדרתם כלחימה נגד התקוממות, טרור או גרילה, מול ארגוני "התנגדות" - פת"ח וחזבאללה בלבנון, פלסטינים באיו"ש וחמאס

בעזה. ב. מספר העימותים שבהם נלחם צה"ל ביחס לזמן נתון הוא הגבוה ביותר בעולם. זהו יחס שמעלה את הסבירות להפתעות ולו מבחינה סטטיסטית. נוסף על כך, קצב השינוי במערכת האזורית וריבוי האפשרויות לצירופים של קואליציות נגד ישראל מעלים את רמת הסבירות להפתעה שכזו, שנדרש להתייחס אליה כאל מצב בסיסי, ולתת לה מענה שאינו בתחום שיפור המודיעין. ג. קצב מירוץ הלמידה שלנו ושל אויבינו, הנובע מכמות העימותים הגדולה (ראו סעיף ב), מהזמינות של טכנולוגיה צבאית לארגונים שאינם מדינות ומהחיכוך המתמשך בגבולות ובמב"ם, משנה את אויבינו בקצב מהיר מאוד, ומפתח יכולות לחימה חדשות בקצב מואץ, המצריך פיתוח מענים בקצב זהה. גם מצב זה ייחודי למדינת ישראל בהשוואה לכל מדינה אחרת בעולם, שמתמודדת עם איומים ביטחוניים.

אציג את המרכיבים החדשים בפירוט, תוך אזכור ההמשגה שצוינה מעלה. בסיום אתייחס לעניין ההרתעה, שלמרות הבעיות הרבות ביכולת לשער את תקפותה, היא חשובה בהיבטים רחבים מזווית המבט הצבאית. כמו ההיבט החשוב של תמיכת ארצות הברית.

לב ההצעה

אורך נשימה לאומי וצבאי לעימותים מתמשכים

המרכיב הזה נכון למגוון עימותים שצה"ל נלחם בהם, כולל כאלה שנתפסים בטעות כקצרים. ביניהם פעולות התגמול בשנות החמישים; ההתשה בתעלה, שכונתה בסיומה "מלחמת אלף הימים" והייתה בפועל המשך ישיר של המלחמה הקצרה לכאורה – מלחמת ששת הימים; ההתשה בבקעה שהייתה גם היא המשך למלחמת ששת הימים; מלחמת יום הכיפורים – קצרה לכאורה, אם לא מתייחסים לשהייה של צה"ל בגדה המערבית של תעלת סואץ ובמובלעת ברמת הגולן ("ההתשה הקטנה" – עד מאי 1974), עם רוב סד"כ צה"ל ובכלל זה מילואים; הקטיושות טרום מלחמת שלום הגליל (של"ג), והלחימה בלבנון אחרי המלחמה הקצרה ביוני 1982, כאשר צה"ל החזיק בלבנון עד קו נהר האוּלַי עד הנסיגה לרצועת הבטחון ביוני 1985; האנתפאדה הראשונה והשנייה ומלחמת "חרבות ברזל" בצפון ובדרום הנמשכות עד למועד פרסום המאמר ארבעה חודשים. בשונה מהתרעה והכרעה, הממוקדים באירועים מתפרצים, בעימותים אלו שני הצדדים יכולים לעיתים לטעון לניצחון (מכיוון שכל אחד מהם הציב יעדים אחרים), שני הצדדים מועדים להתשה והצד שמצליח להתמיד הוא המנצח. כך אנו פועלים מאז הקמת המדינה ברמות שונות של הצלחה. זהו המענה לגישת ה"סבלנות הערבית", שקיימת גם אצלנו ברמה הלאומית, והביטוי המעשי שלה הוא בסיסמה: "עם הנצח לא מפחד מדרך ארוכה".

הביטויים הצבאיים של מרכיב זה בבניין הכוח ובהפעלתו רבים. בקשר לנכונות הלאומית הם שימור גיוס החובה, ערך השירות הקרבי והשירות במילואים כמרכיבים של "אומה במדים" ושימור צה"ל כארגון הראוי לאמון הציבור בכל תחומי עשייתו.

ביכולת הצבאית נכללים: היקף רחב של כוחות מילואים (על סוגיהם השונים), "עומק" של אמצעי לחימה ושל חימושים וחלקי חילוף, בין בצבירתם לפני העימות ובין ביכולת לייצרם בקצב הנדרש בישראל תוך כדי עימות, התגוננות והגנה על העורף האזרחי לשימור שגרת חיים תוך כדי לחימה, יכולת הכשרת כוחות והזנתם ליחידות תוך כדי לחימה ועוד.

אציין כי מאז מלחמת לבנון השנייה ובמיוחד לאחר חמישים ואחד הימים של מערכת "צוק איתן" ב־2014, עסק צה"ל בעניין קיצור משך המלחמה כסוג של עיקרון להפעלת הכוח. טענתי היא, שצריך להוריד עיקרון זה מסדר היום התפיסתי. הרצון של צה"ל במלחמות קצרות הוא ברור, וכל הסיבות לכך טובות. אך יש בעיות בעיקרון הזה. בעיה אחת היא עובדתית - סוג העימותים שצה"ל פועל בהם מול ארגוני ההתנגדות הפלסטיניים באי"ש, ברצועת עזה או מול חזבאללה בלבנון, אינו כזה של מלחמות קצרות. הבעיה השנייה היא בבניין הכוח למלחמות קצרות, שמוכיח את עצמו כטעות פעם אחר פעם. החל ממלחמת לבנון השנייה ועד היום, העימות ארוך יותר מכפי שתוכנן בתהליך בניין הכוח, והוא יוצר אילוצים חמורים ככל שהוא מתקדם.

גמישות - התאוששות מהירה מהפתעות תוך כדי לחימה

ההיסטוריה הצבאית בכלל, וזו של צה"ל בפרט, כוללת מגוון מקרים שבהם הופתע צה"ל אסטרטגית מעצם פרוץ העימות: במלחמת יום הכיפורים, באנתפאדה הראשונה, במלחמת לבנון השנייה (שבה הוא הופתע מהחלטות הדרג המדיני) ובמלחמת "חרבות ברזל". צה"ל הופתע גם מיכולות שפיתח האויב או שצה"ל לא הבין את משמעותן לפני העימות ברובד המבצעי ולעיתים ברובד האסטרטגי: מהצליחה בחזית רחבה, ממערכי טק"א (טיל קרקע-אוויר) ונ"ט (נגד-טנקים) צפופים במלחמת יום הכיפורים, מהתקוממות עממית באנתפאדה הראשונה, מ"שמורות טבע" ואמצעי לחימה מסוגים מסוימים במלחמת לבנון השנייה, מהתקפה רחבת היקף במקומות רבים בו־בזמן, משימוש בסוגי אמל"ח מסוימים במלחמת "חרבות ברזל" וממקרים נוספים כמו המנהרות ערב מבצע "צוק איתן", טרור המתאבדים באנתפאדה השנייה וטרור הבודדים ב־2015. צה"ל הופתע גם מהימצאות תוכנית גרעין מתקדמת בסוריה ועוד.

בעבר טענתי כי כל הניסיונות להתמודד עם עניין ההתרעה לסוגיה ולגווייה ועם "מודיעין לבניין כוח" באמצעות שיפורים בתהליכי עבודת המודיעין או בממשק בין מודיעין לצרכן (הצבאי או המדיני) מוגבל מטבעו, עקב סיבות פסיכולוגיות, ארגוניות ואחרות. עוד טענתי, כי לנוכח עובדת החיים שהפתעות הן חלק בסיסי בדפוס הפעולה של כל אויב, המענה להפתעות טמון בהתאוששות מהירה, המבוססת על יכולות של גמישות והסתגלות (פינקל, 2007). מצד שני, כמספר ההפתעות וטעויות ההערכה, כך מספר ההצלחות של צה"ל להתאושש מהן בדרכים שונות. החל בשינוי

דפוס לחימה או תוכנית, המשך בהסתגלות ארגונית וטכנולוגית וכלה בהפקת לקחים סקטיים תוך כדי לחימה. מלחמת "חרבות ברזל" ממחישה יכולת ישראלית זו שוב במגוון היבטים, ובהם: הפעלת כוחות המילואים בגבול הצפון, תכנון מחדש של פעולת צה"ל בעזה, שינויים טכניים בהגנה על טנקים ונגמ"שים, הפקת לקחים תוך כדי לחימה ועוד. למרכיב זה יש מגוון של משמעויות צבאיות, החל מבחירת מפקדים והכשרתם להתמודדות עם מצבים מפתיעים בתרגילים ובאימונים המדגישים אי-ודאות - מרמת הרמטכ"ל ועד החייל. בהיבט הארגוני והאמל"חי המשמעות הצבאית באה לידי ביטוי באיזון בין מרכיבי יסוד של אש-מנגד ושל תמרון, במגוון של אמצעי לחימה, שמתוכם יוכל המפקד לאלתר מענה לבעיה החדשה (ראו הצורך במסוק קרב, שעמד בפני סגירה ערב המלחמה), ביתירות של אמצעי לחימה מול בעיה מבצעית, שהוגדרה כמרכזית. יתירות כמו: שלושת הסוגים של אמצעי הצליחה ערב מלחמת יום הכיפורים, "15 הגיבויים" לתקיפת טק"א לפני מבצע "ערצב 19", מגוון האמצעים נגד רק"ם, שפותחו או נרכשו אחרי מלחמת יום הכיפורים, ובהם טנק המרכבה, טילי הטאו, מסוקי קרב לסוגיהם, טילי תמוז, כטמ"ם זיק ועוד. יש עוד היבטים רבים לכושר ההתאוששות מהפתעה, כמו עומק ועתודה בהגנה, פיקוד משימה וביזור הסמכויות של הפעלת אמצעי לחימה.

מערך משאבות להצפת מנהרות חמאס - דוגמה להתאוששות מהירה תוך כדי לחימה, בהצלחה מוגבלת; בתמונה: לוחמי צה"ל מתקינים תשתית להזרמת מים למנהרות חמאס (דובר צה"ל)

הוכחת יתרון יחסי מול איומים חדשים - "ההכרעה של שיטת הלחימה" ופיתוח יכולות חדשות להפתעת האויב

המרכיב של הכרעה בשדה הקרב, ששורשיו הרעיוניים בהכרעת צבאות בשדות הקרב, התפתח במהלך השנים של הכרעת הטרור באנתפאדה השנייה (באמצעות הוגעה) ובהמשך לדיון עקר על הכרעת רעיון ההתנגדות של חמאס וחזבאללה. לעיתים אף נטען, שמושג ההכרעה הוא מבצעי או טקטי, ואינו נכון כלל לרמה האסטרטגית. בעימותים שצה"ל נלחם בהם, אפשר להשיג הכרעה בשדה הקרב, אך היא תלויה במידה רבה במרכיב הראשון, שהוא נחישות לאומית ויכולת צבאית לעימות מתמשך. הכרעה היא מושג מצמצם מדי, שאינו מתאים לעימותים במעגל פנימי באיו"ש או במעגל שלישי מול איראן. טענתי היא, שבשני סוגי עימות כאלה וגם במלחמות, המטרה אינה פירוק המערכת היריבה והבאתה למצב שלא תצליח לתפקד תוך כדי המלחמה, אלא נטרול המועילות של יכולת הלחימה המרכזית החדשה שפיתח האויב, ולא השמדת כוחו הצבאי. הניסיון מלמד שמדינות ערב התעצמו תמיד לאחר מלחמות, וכוחם גדל מכפי שהיה לפני העימות. כך קרה גם אצל חזבאללה וחמאס. מדינות ערב שהכירו בקיום מדינת ישראל וחתמו איתה על הסכמי שלום, עשו זאת רק לאחר שנתקלו במענה ישראלי לכל שיטה צבאית שבחרו בה ולכל יכולת שפיתחו. כך קרה גם במכפלת ההפתעה של מלחמת יום הכיפורים במערך הנ"ט המצרי בתעלת סואץ ובמתקפה המשוריינת הסורית ברמת הגולן ובמקרה של הטק"א - במענה שנתן חיל האוויר במלחמת של"ג (מלחמת לבנון הראשונה).

החמאס כדוגמה, עבר במהלך השנים מהתמקדות ברקטות, שהמועילות שלהן פחתה עם פיתוח המענה של מערכת כיפת ברזל, למנהרות חוצות גבול, שהמועילות שלהן פחתה מול מענה המכשול התת-קרקעי, ולהתקפה על-קרקעית במלחמה הנוכחית. המענה שלנו לאויב, שדחף אותו להשתנות בכל שלב, לא היה הנזק הישיר לכוחותיו או לאזרחיו במהלך מבצע צבאי, אלא הוכחת יתרון יחסי מול היכולת החדשה של האויב. זהו מרכיב "ההכרעה של שיטת הפעולה" של האויב. המשמעויות של מרכיב זה אינן ויתור על הרצון או על היכולת להכריע הכרעה צבאית בשדה הקרב. הכרעה זו חשובה ברמה הטקטית או ברמה האופרטיבית, והיא מרכיב בהכרעת השיטה, שהאויב נסמך עליה. דוגמה לכך ממלחמת "חרבות ברזל" היא הכרעת הגדודים והחטיבות של חמאס בצפון הרצועה ובחן יונס. היא מוכיחה את חוסר המועילות של שיטת הגנה המבוססת על שני מרכיבים מרכזיים: הסתתרות בתוך אוכלוסייה והתבססות על מערך מנהרות לצורכי הגנה על הרקטות ועל הפו"ש (פיקוד ושליטה) ולצורך לוחמת גרילה נגד צה"ל, כאשר זה יתמרן לתוך עזה. טענתי היא, כי היכולת של קרב משולב בין-זרועי שהוכיח צה"ל בכיבוש עזה, תרחיש שלא התכונן אליו, יכולה להיות חשובה יותר בראייה ארוכת טווח ובהסתכלות על כלל אויבי ישראל. זו יכולת בעלת משמעות גדולה יותר ו"חיי מדף" ארוכים יותר מזה של הישג כמו חיסול ההנהגה בעזה.

להרחבת המושג הכרעת כוח אויב ל"הכרעה של שיטת הפעולה" יש השלכות רחבות לעשייה הצבאית, והן: מיקוד המאמץ המודיעיני בעיקר ביכולות האויב ובהפקת לקחיו ופחות בכוונותיו (למרות מגבלות המודיעין לבניין הכוח, שצוינו לעיל), פיתוח של יכולת למידה מהירה ומיקוד בפיתוח היכולת של צה"ל במתן מענה ליכולת שהאויב רואה בה מפתח להצלחתו. דוגמה לכך היא התמודדות אפקטיבית עם מסת האש של החזבאללה והתמודדות אפקטיבית עם מערכי נ"ט ארוכי טווח וכדומה. כדי לעשות זאת יש לפתח את העיקרון שכונה בשנות התשעים: "שדות היתרון היחסי" של ישראל (בן ישראל, 1997), שעימו יתקשה האויב להתמודד. בנג'ו וחבריו (2023) כתבו כי "תם תור הזהב הביטחוני של ישראל". אני מסכים איתם, ומציע כי את המושג "עליונות" שהשתרש בצה"ל כמעט בכל תחום עשייה (אווירית, ימית, מודיעינית ובסייבר), צריך למקד בתחומים מסוימים, ולא יהיה קל לבחור בהם. התחומים יתמקדו במענה לאתגר מרכזי שפיתח האויב ובנקודות התורפה שלו או ביצירת אתגר משמעותי לאויב - בתחום בו יקשה עליו לתת מענה. ישנה אפשרות, כפי שהציע בעבר יורם חמו (2016), כי פיתוח יכולת כזו בתחום שהאויב רואה בו ככזה היוצר לו אתגר משמעותי שאין בידו לתת לה פיתרון, יביא אותו לנטישת מרכיב מרכזי בבניין הכוח שלו, עוד לפני שהוא חווה את המענה של צה"ל במלחמה.

סוללת "כיפת ברזל" במבצע "שומר חומות" - דוגמה ליתרון יחסי (דובר צה"ל)

עד עתה עסקתי בהצעת מרכיבים חדשים תוך התייחסות למרכיבי ההרתעה, ההרתעה וההכרעה. המרכיב החדש יחסית - ההתגוננות וההגנה, קשור ברובד הלאומי ליכולת המדינה להתמודד בהצלחה בעימותים מתמשכים, והוא חשוב ברובד הצבאי בקשר ליכולת לחימה ממושכת, ליכולת ההתאוששות מהפתעות וליכולת לתת מענה לאתגרי האויב. אציע להורידו ממעמד מרכיב העומד בפני עצמו ולשלבם במרכיבים החדשים שהוצעו. נראה כי יש מן האמת בדברי המבקרים מהעשור האחרון, שביקרו את העלייה במרכזיות של מערכות ההגנה הפעילה בתפיסה הצבאית והביטחונית, בטענה ש"בהגנה לא מנצחים". ההתנגדות שהייתה בצה"ל לפיתוח מערכת כיפת ברזל ולהצטיידות בה, לפני שהתקבלה ההחלטה בעניין, הייתה על רקע חשש לסבילות במענה התקפי, שתביא לאובדן הרתעה. ההצטיידות הצדיקה את עצמה, לכאורה, שכן היא חסכה נזק לעורף, אפשרה חופש פעולה מדיני והימנעות מפעולה יבשתית הכרוכה בנפגעים. במבט לאחור, ייתכן שהדגש שניתן למרכיב זה בתפיסת הביטחון היה נכון בחשיבה על אמצעי לבט"ש (ביטחון שוטף), מבצעים מוגבלים, ונכון פחות בקשר למלחמה רחבת היקף, שבה יש להתמקד בהגנה על תשתיות לאומיות וברציפות הלחימה ההתקפית (כמו מפקדות ובסיסים של חיל האוויר), ולהתמקד פחות בעורף האזרחי.

הרתעה - באמצעות הוכחת אורך נשימה, התאוששות מהפתעות

והוכחת יתרון יחסי מול אתגרים חדשים

הרתעת האויב מפני מלחמה - יסודה במושגים מעולם המאזן הגרעיני במלחמה הקרה, וקשה להסתמך עליה, כפי שקשה להסתמך על ההרתעה. אומנם ההרתעה היא תופעה אמיתית, אך היא הערכה שלנו את שיקולי האויב, ושיקוליו רחבים, לעיתים, הרבה יותר מהמידה שבה הוא מורתע מתוצאות העימות האחרון שלנו איתו. הקושי להעריך את מידת תקפותה של ההרתעה מול מדינות היה גדול (כמו בהתשה שהייתה מייד אחרי מלחמת ששת הימים ובהתשה הקטנה בגולן באביב 1974), כל שכן מול ארגוני טרור ומול התקוממות עממית, שתהליכי קבלת החלטות בהם שונים משמעותית מאלו של מדינות. במהלך תקופה מסוימת רחבי צה"ל את המושג הרתעה, ואף עשה בו שימוש מוטה, כשכינה את המבצעים בעזה "מבצעי הרתעה". הרעיון במבצעים אלה היה להרתיע את האויב תוך כדי עימות, בשביל לעצור הסלמה, בשונה מהרתעה "רגילה", שהיא תוצר של תפיסת האויב את כישלוננו במלחמה שהסתיימה.

טענתי היא, שהרתעה היא מרכיב בתפיסת הביטחון הלאומי מחד, אך מאידך, רצוי לצמצם את השימוש בה בעולם המושגים הצבאי, העוסק בהפעלת הכוח ובבניינו. הרתעה ברמת הביטחון הלאומי נוצרת משילוב של תפיסת היכולת הצבאית הישראלית עם נכונות הפעלתה ברמה הלאומית, העומק האסטרטגי של ישראל, מידת התמיכה של ידידתה ארצות הברית, עוצמתה הכלכלית ועוד. מדינות

וארגונים מורתעים משילובים שונים של מרכיבים אלו. מערכת השיקולים של איראן שונה לגמרי מזו של חמאס. במלחמת "חרבות ברזל" נראה שמרכיב מרכזי בשיקוליה של איראן הוא האיום האמריקאי, ואילו השיקולים המרכזיים של חמאס הם מידת ההצלחה הישראלית בלחימה מול היעדים המתוכננים על הקרקע ומידת הלגיטימציה העולמית להמשך הלחימה הישראלית.

בדיון בהרתעה אין תועלת רבה בהקשרים צבאיים, ויתכן אף שיש בו נזקים. בניין כוח אינו מכוון ישירות להרתעה, אלא לפעולה אפקטיבית מול איום. בין אם במניעת המועילות שלו (כמו מערכות הגננה אווירית) או בהשמדתו הפיזית באמצעות אש ותמרון, שאם תצליח, תגביר את ההרתעה.

הצעתי היא, כי המושג שפותח לתיאור התמודדות של חברות מפני איומי סייבר באמצעות חוסן חברתי - *Deterrence by Resilience* (הרתעה על ידי חוסן) (Van Doorn and Brinkel, 2021), יכול להתאים לצורך הישראלי בהקשר רחב יותר, והוא **הרתעה באמצעות יכולת התאוששות**. שלושת המרכיבים שהצעתי - אורך נשימה, התאוששות מהפתעות והוכחת יתרון יחסי מול שיטת הלחימה המרכזית של האויב - הם שילוב שיוצר הרתעה משמעותית. במילים אחרות: האויב יורתע מהיכולת הישראלית להילחם מלחמות ממושכות, להתאושש מהפתעות ולפתח יתרון יחסי מול מהלכי השתנות חדשים של האויב פעם אחר פעם. החריג מהאמור לעיל, הוא בניין כוח להרתעת איראן מהתגרענות. לשם כך יש להשתמש במובן המקורי של הרתעה גרעינית, באמצעות מניעת מועילות וענישה.

סיכום

הדיון על כשלון ההרתעה, בעיית ההרתעה, היתכנות ההכרעה ואתגרי ההתגוננות, גם אם אינו סדור, החל כבר תוך כדי מלחמת "חרבות ברזל". מאמר זה מצביע על כך, שניסיונות העבר להיצמד למושגים אלו או להתאימם התאמות קטנות או גדולות לא צלחו, או שלא הייתה עליהם הסכמה כללית. המאמר מציג כיוון אחר לפתרון, הכולל ארבעה מרכיבים מרכזיים המוצעים כאן, כבסיס לאסטרטגייה עדכנית לצה"ל או לרובד הצבאי של תפיסת הביטחון הלאומי:

- א. אורך נשימה לאומי וצבאי לעימותים מתמשכים.
- ב. גמישות, שמשמעה התאוששות מהירה מהפתעות תוך כדי לחימה.
- ג. הוכחת יתרון יחסי להתמודדות מול איומים חדשים שפיתח האויב, ואתגור האויב באמצעות פיתוח יכולות שהוא לא התכוון אליהן.
- ד. הרתעה באמצעות הוכחת אורך נשימה, התאוששות מהפתעות והוכחת יתרון יחסי מול השתנות האויב (שלושת המרכיבים הראשונים).

ארבעה מרכיבים אלו עונים על כמה בעיות מתמשכות של המושגים הוותיקים. הם מתאימים לכל קשת העימותים, מ"הסכין ועד לגרעין" ואף לתחום הסייבר, ואינם מצריכים להגמיש את מושגי העבר שפותחו בהקשר של מלחמה עצימה לשום

כיוון. הם רגישים פחות להסתמכות על כוונות האויב (בדגש על הפתעה), מכפי שהרתעה באמצעות ענישה ומניעה והרתעה מסתמכים עליהן, הם תלויים יותר בצה"ל ויש להם השפעות מעשיות על בניין הכוח ועל הפעלתו.

נקודת החולשה של הצעתי היא לכאורה, הקושי בהערכה או במדידה. הצלחה או כישלון של מרכיבי ההרתעה, התרעה או ההכרעה ניתנים לכאורה להערכה בינרית – הרתעה כשלה אם האויב פתח במלחמה, התרעה כשלה אם היא לא ניתנה במועד והכרעה בשדה הקרב פשוטה, לכאורה, להבחנה. לדעתי, למרות הקלות היחסית לכאורה של ההערכתם, החסרונות של המשך השימוש במושגים אלו גדולים הרבה יותר מיתרון לכאורה זה (לכאורה, שכן שיקולי האויב רחבים הרבה יותר ממידת מורתעותו, וכי הכרעה של אויבים מסוג האויבים שלנו, היא כאמור, מורכבת להשגה וגם להמשגה תוך כדי לחימה). מצד אחר, למרות הקושי שבעניין, אפשר להעריך את מידת ההתאוששות של צה"ל מהפתעות, את מידת יכולתו לפתח יתרון יחסי מול אתגרים מבצעיים חדשים שפיתח האויב בין מלחמות ואת אורך הנשימה הלאומי והצבאי.²

² תודה למעירים: תא"ל (מיל') יורם חמו, סא"ל אילאיל לוריא, אל"ם (מיל') אלון פז, אל"ם (מיל') ד"ר אסף חזני, אל"ם (מיל') דביר פלג, גברת דנה פרייזר, אל"ם (מיל') רון טירה, תא"ל (מיל') משה שמיר, פרופסור איתן שמיר, אלוף ד"ר יעקב בנג'ו, תא"ל ד"ר אייל פכט.

רשימת המקורות

- אלמוג, דורון (1997). אסטרטגיית ההרתעה של ישראל כמודל "הרתעה מצטברת". **אוניברסיטת חיפה**.
 - לשכת הרמטכ"ל (2015). **אסטרטגיית צה"ל**.
 - בן ישראל, יצחק (אוגוסט 1997). "תורת היחסות של בניין הכוח". **מערכות**, גיליון 352-353, עמ' 33-42.
 - בנג'ו, יעקב, ינאי, ניר ונבו, יונתן (מרס 2023). "תור הזהב הבטחוני ותהליך שקיעתו". **מערכות**, גיליון 496, עמ' 8-16.
 - חמו, יורם (ינואר 2016). "בניין הכוח כמערכה - על אופטימיזציה ואסטרטגיה". **בין הקטבים**, גיליון 6, עמ' 11-37.
 - טל, ישראל (1996). **ביטחון לאומי: מעטים מול רבים**. דביר.
 - ליש, גור (2015). **עיקרי תפיסת הביטחון של המטה לביטחון לאומי - לשגרה ולחירום**. עשתונות 10. המכללה לביטחון לאומי.
 - מרידור, דן ואלדדי, רון (2018). **תפיסת הביטחון של ישראל: דו"ח הוועדה לגיבוש תפיסת הביטחון (ועדת מרידור) ובחינתו בחלוף עשור**. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
 - ניר, שמואל (סמו) (ינואר 2003). "אין כאן שום מלכוד". **מערכות**. גיליון 387, עמ' 68-70.
 - פינקל, מאיר (2007). **על הגמישות: התמודדות עם הפתעה טכנולוגית ותורתית באמצעות גמישות והסתגלות**. מערכות.
 - פרייליך, דוד (צ'ק) (2019). **תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל: אסטרטגיה חדשה לעידן של תמורות**. מודן.
 - שיפטן, דן (ינואר 2020). "היעדים הלאומיים של ישראל: פרספקטיבה כוללת". **עדכן אסטרטגי**, כרך 23, גיליון 1, עמ' 68-73.
-
- Paz, Alon (2015). Transforming Israel's Security Establishment. *Policy Focus 140*. The Washington Institute for Near East Policy.
 - Van Doorn Cees., and Brinkel, Theo (2021). "Deterrence, Resilience, and the Shooting Down of Flight MH17." In: F. Osinga and Sweijjs (Eds.), *NL ARMS Netherlands Annual Review of Military Studies 2020: Deterrence in the 21st Century - Insights from Theory and Practice*. (Pp. 365-384). The Netherlands: Faculty of Military Sciences.

שער שלישי

בעקבות המלחמה - תובנות ראשונות

בניין הכוח בעקבות "חרבות ברזל" - לא לחזור על טעויות העבר

עפר שלח¹

בשנה הנוכחית עומדות להתקבל החלטות משמעותיות מאוד בבניין הכוח הצה"לי, שיושפעו הן מאירועי השבעה באוקטובר והן מצורכי המלחמה המתמשכת, שטרם הסתיימה ועלולה להתרחב בכל רגע נתון. המאמר סוקר טעויות עבר והיסטים תרבותיים, שהביאו במקרים קודמים להחלטות יקרות ולא בהכרח מוצדקות, בכל הנוגע לבניין הכוח בצה"ל לאחר אירועי לחימה משמעותיים - בעיקר אירועים שתחילתם בכישלון, כדוגמת מלחמת יום הכיפורים. בתנאים המיוחדים והקשים במיוחד, של מלחמת "חרבות ברזל", הצורך ללמוד מטעויות ולהימנע מהיסטים - קריטי, במיוחד לאור העובדה שהאתגר שאליו צריך צה"ל להתכונן - עימות רב־זירתי עם "ציר ההתנגדות" האיראני - שונה מכל מה שהכרנו בעבר.

מבוא

בהיבט בניין הכוח הצה"לי, מלחמת "חרבות ברזל" היא אירוע יוצא דופן. אם נוציא מן הכלל את מלחמת העצמאות - שנפתחה טרם היות המדינה וצה"ל התעצב במהלכה - המערכה הנוכחית היא ייחודית במכפלה של עצימותה ובמשך הזמן שלה: המלחמות ה"גדולות" של ישראל היו רבות עצימות וקצרות בזמן; סבבי הלחימה וההתשה השונים נגעו רק לחלקו הקטן של הצבא, וחייבו במקרה המקסימלי רק שינויים נקודתיים, הקמת יחידות לתכליות ספציפיות (מלחמה בטרור או בגרילה) ושירות מילואים מוגבל בהיקפו.

מלחמת "חרבות ברזל" היא אירוע שונה - לא רק בממדיו, אלא גם בכך שיש בו מעברים, המשנים את פניה של המלחמה ואת הדרישות המבצעיות. עד כה היה בה שלב עצים שכמוהו לא היה מאז 1982 - גיוס כל כוח המילואים, תמרון של חלק גדול מכוחות היבשה, הפעלת כוח אווירי בסדר גודל שלא היה מאז 1973, ספיגה בעורף, חודשים של לחימה בהגנה ומנגד בגבול לבנון ופעילות יום־יומית באיו"ש -

¹ עפר שלח, לשעבר חבר בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת, מוביל את אשכול המחקר הצבאי במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS).

כל זאת במשך כארבעה חודשים. לאחריהם הצטמצמה הפעילות ברצועת עזה, שוחררו רוב כוחות המילואים אבל החיכוך שם ובגזרות האחרות נמשך בעצימות שצה"ל אינו מורגל בה כ"בט"ש".

סופה של הלחימה אינו נראה לעין, והיא עלולה להתפרץ בכל רגע נתון למלחמה עצימה עוד יותר נגד חזבאללה וגורמי ציר נוספים. חלק גדול מלוחמי המילואים הקרביים כבר קיבלו צווי גיוס לתקופה נוספת בחודשים הקרובים. בתנאים אלה נדרש בניין כוח בהיקף משמעותי תוך כדי הלחימה.

המצב סבוך עוד יותר משום שההלם מאירועי השבעה באוקטובר, והצורך להחזיר את הביטחון ואת תחושת הביטחון באופן שיאפשר ל-120 אלף עקורים, ובתוכם 80 אלף תושבי הצפון, לשוב לבתיהם, מחייבים לבצע חלק ממנו כבר בזמן הקרוב. כשמצב זה מתנגש בקושי הקבוע לקבל החלטות, שיכינו את צה"ל לאתגרים האמיתיים של העתיד הקרוב והרחוק יותר – יש סכנה של ממש שתתגשם גם הפעם קביעתו העגומה של הגנרל הבריטי רופרט סמית, לפיה "צבאות אינם מתכוננים למלחמה האחרונה, אלא מתכוננים בדרך כלל למלחמה הלא נכונה" (סמית, 2013, עמ' 10).

הקציב - תנו עוד, לפני שנחליט בשביל מה

השלכה בעייתית אחת של בניין כוח לא מבוקר, שעיקרו תגובה אוטומטית של "תנו לי עוד" למחדלי העבר – ידועה ומוכרת: הוצאות הביטחון גדלות באופן חד, זה אינו מתן מענה ראוי ושקול לאתגרים, אלא משום הנטייה להגיב למחדלי העבר בתביעה לעוד ועוד משאבים ובהעדפת מענים טכנולוגיים יקרים. ועדות שונות כבר עמדו על כשל זה בעבר, ואולם נראה שגם הפעם הוא חוזר – ובמספרים גדולים.

הדוגמה המוכרת מכולן היא של האמרת הוצאות הביטחון בעשור שלאחר מלחמת יום הכיפורים עד כדי כמעט שליש מהתמ"ג, דבר שתרם ל"עשור האבוד" של הכלכלה הישראלית ולמשבר הקשה בשנות ה-80 הראשונות. ראוי להזכיר בהקשר זה, כי גם לפני יום הכיפורים עמדה ההוצאה לביטחון על שיעור גדול מהתוצר (25% בשנת 1972), ותקציב הביטחון גדל פי שלושה במונחים ריאליים בשנים שבין מלחמת ששת הימים ליום הכיפורים (גרינברג, 2004, עמ' 414), עובדות שלא מנעו את מחדלי המודיעין וההיערכות ערב המלחמה.

דוגמה נוספת, שפחות עוסקים בה, אירעה לאחר מלחמת לבנון השנייה. ועדת ברודט, שהוקמה לאחר המלחמה ליצירת מתווה רב-שנתי לתקציב הביטחון, קבעה מתווה שהיה בו משום גידול משמעותי בתקציב (כ-46 מיליארד שקל לאורך עשור), וליוותה אותו בדרישה להתייעלות של צה"ל ב-30 מיליארד שקל במהלך עשר שנים. על פי בדיקת בנק ישראל, אכן נשמר מתווה התקציב עד שנת 2013 (בנק ישראל, 2011); ההתייעלות, לעומת זאת, בוצעה רק בחלקה הקטן. ולמרות זאת, עמד צה"ל בשנת 2015, לדברי הרמטכ"ל הנכנס גדי איזנקוט, במצב שבו נדרש שינוי עמוק כדי שיוכל לעמוד בביצוע משימותיו.

תביעה אוטומטית זו למשאבים לא הייתה רק בתחום התקציב, אלא גם במשאבים אחרים: לאחר לבנון השנייה בוטל קיצור השירות הסדיר על פי מסקנות ועדת בן בסט, שאושר על-ידי שר הביטחון שאול מופז והיה אמור להיכנס לתוקף באותם ימים. באופן זהה, הוחזר לאחרונה אורך שירות החובה לבנים ל-36 חודשים, באופן גורף וללא התחייבות לממוצע שירות שיגזור את קיצורו בעבור אלה שגם צה"ל סבור שאין צורך בשירותם המלא (כפי שעלה מן ההסכם בין צה"ל למשרד האוצר לפני המלחמה, במסגרת תר"ש "מעלות").

העול על תקציב המדינה כתוצאה מהגידול בתקציב הביטחון, ומשמעותו להוצאות האזרחיות שנועדו לעידוד צמיחה ולרווחת האזרחים, הוא ברור וחמור. כך גם ההשלכה על הצמיחה של הארכת שירות החובה. הצמיחה, יש להזכיר, היא הבסיס ליכולת לממן את ההוצאות הממשלתיות כולן, ובהן הוצאות הביטחון. במאמר זה אתמקד במשמעות של תהליך לא מבוקר ונעדר תפיסה של ממש על העוצמה הצבאית. טענתי היא שתהליך כזה אינו פוגע רק בכלכלה - דבר שאותו אפשר לנמק בכך שצורכי השעה הם "תותחים במקום גרביים" - אלא שאינו מעמיד גם צבא מוכן יותר לאתגרים האמיתיים. הוא פוגע גם בביטחון, ולא רק בכלכלה.

משל הנגמ"ש - לוקחים מה שיש, לא מה שצריך

מרדכי גור, הרמטכ"ל העשירי של צה"ל ומי שניצח על בניין הכוח המאסיבי בצבא לאחר מלחמת יום הכיפורים, הביע לימים לא אחת חרטה על הדרך שבה בוצע בניין כוח זה. בשיחה פרטית הוא אמר לתא"ל דב תמרי כי "נטיית ליבו היתה לשינוי האיכותי. אבל בסופו של דבר החליט על שינוי כמותי משמעותי" (תמרי, 2012, עמ' 412). במקום אחר אמר כי "חשבון הנפש האמיתי, שאותו חייבים היינו לעשות... קשור לצדקת תביעתנו מהמדינה, מאז 1974, לחזק את צה"ל תוך השקעת תקציבי ענק והתחייבויות שונות כלפי ארה"ב [...] וזאת, כאשר המצרים נטשו סופית את אופציית המלחמה ופנו אל דרך השלום" (גור, 1998, עמ' 343-344).

דבריו אלה של גור נוגעים לשני כשלים קבועים של בניין הכוח בעקבות אירועים טראומטיים: הראשון הוא תסמונת "עוד מאותו דבר", שבה מנסה הצבא לפצות על מחדליו לא מתוך ראייה מפוכחת, מגובה בתפיסת הפעלה מגובשת, של צורכי ההווה והעתיד הקרוב - אלא בהוספת "שלייקעס על חגורה" בתקווה למנוע את כישלונות האתמול. השנייה היא התעלמות מן השינוי שיצרה המלחמה עצמה, או מן המצב החדש שהתחוו בעקבותיה, המסמנים כיוונים לעתיד שאינם עולים בהכרח בקנה אחד עם תפיסות ההווה. והשלישית היא הצטיידות והטמעה של מה שאפשר ולא של מה שצריך.

דוגמה אחת היא הרכש המאסיבי של נגמ"שים מדגם M-113 ("זלדה") מארה"ב בשנים שלאחר מלחמת יום הכיפורים. נגמ"שים אלה החליפו את הזחל"מים הישנים ששימשו את יחידות החי"ר במלחמות הגדולות, ונרכשו ככלי התובלה הקרבית הן

בעבור יחידות קיימות והן בעבור יחידות חדשות במסגרת הכמעט-הכפלה של מספר האוגדות המשוריינות בצה"ל. מספרם של הנגמ"שים שנרכשו היה יותר מ-8000, למעלה מפי שניים ממספר הזחל"מים והנגמ"שים (המעטים) שהיו לצה"ל במלחמת יום הכיפורים.

לכאורה, היה בכך אפילו היגיון כלכלי, שכן הם הגיעו במחיר זול יחסית מעודפי הצבא האמריקאי. אבל לאמיתו של דבר זה היה "סוס מתנה" בעייתי: להצטיידות בנגמ"שים היה "זנב" לוגיסטי ארוך ויקר של מערכי אחזקה, שעלותו בשקלים הייתה ועודנה משמעותית.

נגמ"ש נמ"ר הנדסה בעזה במלחמת "חרבות ברזל" (דובר צה"ל)

כבדה ומזיקה עוד יותר הייתה ההשלכה על התרבות המבצעית. השריון הדק יחסית של הנגמ"שים סיפק הגנה נגד רסיסים של פגזי ארטילריה, אבל לא נגד טילי הנ"ט, שבהם השתמשו החילות הערביים באופן כה אפקטיבי במלחמת יום הכיפורים, ואף לא נגד אמצעים פשוטים ונפוצים בהרבה כמו רקטות ה-RPG-7. דבר זה היה ברור גם בצה"ל, והאמירה הקבועה ביחידות החי"ר של אז הייתה ש"הנגמ"ש הוא אוטובוס, לא כלי לחימה". אבל הנוחות של הנסיעה בנגמ"ש לעומת ההליכה ברגל הייתה מפתה, ובצה"ל החלה להתפתח תורת לחימה סביב הכלי החדש - מופרכת מכל בחינה של התאמתו האמיתית לשדה הקרב, כבר כשנרכש, ובוודאי ככל שעברו השנים.

הלקח של מלחמת יום הכיפורים - שבה עלתה הקריאה "עוד חי"ר", כשעוצבות השריון נתקלו בכוחות חי"ר מחופרים ומצוידים בטילי נ"ט וספגו מהם אבדות כבדות

- הפך, לא באופן מסודר, אלא כנגזרת של הרכש וההצטיידות - להפיכה למעשה של החי"ר לחרמ"ש, שלכאורה יכול להתקדם בקצב הטנק. אבל לאמיתו של דבר החי"ר לא היה משוריין; אמצעי הנ"ט השונים שהלכו והתפתחו יצרו איום של ממש על כל כלי רכב גדול יחסית ובולט. בה בעת, למרות כל האזהרות, הלך צה"ל והתמכר לנגמ"ש. אי התאמה זו לשדה הקרב הרלוונטי התחזקה עוד יותר לאחר הסכם השלום עם מצרים בסוף שנות השבעים. לנגמ"ש הייתה עבירות סבירה במרחבי החול של סיני, שם גם הטנקים נעו במהירות יחסית; ברמת הגולן הבזלתית ובשטח ההררי בלבנון הוגבלה יכולת התנועה של טנקים ושל נגמ"שים בצירים כמעט לגמרי, מה שהפך אותם פגיעים בהרבה. אבל צה"ל כבר היה תקוע, משאבית ותפיסתית, עם הנגמ"שים.

במלחמת לבנון הראשונה, רק תשע שנים לאחר יום הכיפורים, העדיפו רוב היחידות שנכנסו ללבנון את התנועה בנגמ"שים. שונה מכולן הייתה החלטתו של מח"ט הצנחנים, אל"ם יורם יאיר (נייה), לנוע צפונה ברגל לאחר הנחיתה מן הים באזור האוּלִי, והחטיבה אכן עברה את הדרך משם לביירות, תוך כדי לחימה, ביעילות גבוהה בהרבה מזו של רוב יחידות צה"ל האחרות (יאיר, 1990, עמ' 52-53). אלא שזה היה יוצא מן הכלל שהעיד על הכלל.

גם בשנים שלאחר מכן הנגמ"ש לא נעלם - מהסיבה הפשוטה שאי אפשר להעלים יותר מ-8000 כלים, שכבר שימשו כמעט לכל דבר בצה"ל. כבר יותר מעשור שצה"ל מנסה להיפטר מן הנגמ"שים. חלקם אף נמכרו כגרוטאות פלדה, ועדיין מספרם נאמד באלפים.

גם כשהחלה ההצטיידות בנגמ"ש הנמ"ר הממוגן, שיכולתו לשרוד הוכחה במלחמת "חרבות ברזל" (אם כי יש לחזור ולהזהיר שמדובר בהתמודדות עם יכולותיו המוגבלות יחסית של חמאס), עדיין לא נגמלו בצה"ל מן החשיבה, ואולי גם מן האילוץ, שאפשר להשתמש ב"זלדות" בשדה הקרב. היו לכך השלכות קשות, כמו תקרית שבה נהרגו שבעה לוחמי גולני בסג'עייה במבצע 'צוק איתן' ב-2014, יותר מארבעים שנה אחרי שצה"ל החל להצטייד בנגמ"שים באופן מאסיבי.

דוגמאות דומות אפשר למצוא במערכים רבים באוויר, בים וביבשה: שפע יחסי של משאבים, הזדמנויות רכש והעדר חשיבה מערכתית ומבוססת דוקטרינה על מה שבאמת נחוץ לנו - מביאים להוצאות כבדות, לפיתוח ולהצטיידות של מערכות שהתאמתן למשימות של צה"ל, במיוחד בראייה עתידית לא בהכרח מרחיקת לכת, היא מפוקפקת למדי. אחר כך מתחילות להתפתח גם תורות המבקשות להמציא שימוש רלבנטי למערכת, שכבר נרכשה והוטמעה בעלות גבוהה ועכשיו מאלצת את החשיבה הצבאית במקום להיגזר ממנה.

במלחמת לבנון הראשונה בא לידי ביטוי "צה"ל הכבד", שהמאסה שנצברה מאז 1973 החליפה בו את התחבולה. שמונה אוגדות, ובהן 1400 טנקים, נעו לתוך לבנון בקוויים ישרים, כאשר רק מהלך אחד (נחיתת הצנחנים באוּלִי) הביא לידי

ביטוי תפיסה של פעולה בעומק ואיגוף שהייתה בו משום הפתעה. זאת למרות שלמעט בציר החוף, כל צירי התנועה היו הרריים, טורי הטנקים לא יכלו לפרוס חוד משמעותי, והתנגדות מקומית של כוחות קומנדו חמושים בטילי נ"ט הספיקה כדי לבלום אותם או להסב להם נזק (למשל, באוגדה 162 בעין זחלתא או בציר המזרחי בסולטן יעקב). בסופו של דבר מימש צה"ל את ההנחיה להגיע לכביש ביירות-דמשק רק באופן חלקי מאוד - גם בציר החוף, הגזרה שבה מומשה ההנחיה, הביצוע ארך כשש יממות, הרבה מעבר למטרה שקצבה לכך 48 שעות.

כוחות מחטיבת הצנחנים וטנקי בית הספר לשיריון יורדים מהנחתת אל חוף האוולי, 7 ביוני 1982 (לע"ס)

התאוששות - שוכחים בקלות, לומדים בקושי

בצה"ל, צבא הפועל באופן מבצעי מדי יום, יש תופעה קבועה המקשה עוד יותר על לימוד ראוי של הלקחים ועל הטמעתם כבסיס לבניין הכוח העתידי: גם המחדלים הקשים ביותר מלווים כמעט תמיד בתחושה מיידית של התאוששות, של הפיכת התבוסה לניצחון ושל אישוש מחודש של תחושת ההצלחה והעליונות. לאלה מתלווים התמיכה הציבורית הרחבה, תוך התעלמות (בלתי נמנעת ברמה הפסיכולוגית אך מזיקה ללימוד לקחים) מהכשלים והטלתם על דרג מדיני או על מפקד בכיר כזה או אחר, ולא על כשל סיסטמי כלשהו ב"צה"ל שלנו".

כך היה ביום הכיפורים, כשצה"ל והציבור התבסמו מן השינוי שחוללו הכוחות הלוחמים בשתי הזירות, עד כדי טענה הנשמעת עד היום שישראל השיגה במלחמה ניצחון צבאי חד-משמעי, דבר שהקשה על הסקת מסקנות תפיסתיות לאחר המלחמה.

וכך היה אחרי מחדלים בתפיסה ובמוכנות שהתגלו באירוע צבאי קטן בהרבה, מבצע 'צוק איתן': על אף שצה"ל לא היה מוכן כלל למה שהוטל עליו - מבצע קרקעי לאיתור ולקיטוע מנהרות תקיפה של החמאס, ויצא למבצע זה ללא רמה מספיקה של מודיעין, ללא תורת לחימה, ללא הכנה של היחידות הייעודיות וללא אמצעי לחימה, שחלקם נרכשו בחופזה בשוק האזרחי במהלך המבצע - התגאו מפקדי הצבא והציבור בגבורת הלוחמים ובתושיית המפקדים, ולא עסקו כלל בשאלה מדוע לא התכונן הצבא למשימה שהייתה מונחת לפני עיניו.

מפקד זרוע היבשה דאז, אלוף גיא צור, תיאר בכנות רבה את הבעיות התרבותיות שהובילו למצב זה, וסיכם זאת במילים "אליה וקוץ בה - כשסיימנו את מערכת 'צוק איתן' ואת תהליכי התחקיר הארוכים והפורטים שבאו בעקבותיה, שככה מעט רוח הביקורת העצמית הנוקבת שהניעה עד אותו קיץ את תהליך 'יבשה באופק'. העובדה שכוחות צה"ל לחמו ברצועת עזה לחימה עיקשת ומעוררת כבוד, כמו כמובן היקף העשייה שבה נגענו כולנו באותו הקיץ, הקהו במידה רבה את תחושת חוסר הנוחות ששרתה מלכתחילה בבסיס 'יבשה באופק'" (צור, 2016, עמ' 98).

מצב זה צפוי גם כשיושלמו תחקירי "חרבות ברזל". לאמיתו של דבר, כבר ימים ספורים לאחר השבעה באוקטובר נשמעו בצבא קולות שדיברו על התאוששות מופלאה, קולות שהעצימו ככל שהתמרון הקרקעי ברצועה העמיק וצבר הצלחות. בתנאים אלה, ספק אם גם תחקירים נוקבים ישנו הרבה: תחקירים כאלה היו גם אחרי 'צוק איתן' או אחרי המלחמות הגדולות, ולא הועילו הרבה, העדר תפיסה שיטתית של יישום לקחים.

אלוף (דימ') דורון אלמוג, שחקר את הכשלים בהפקת לקחים רלוונטיים ויישומם בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים, טען כי בצה"ל יש גם הבנה לקויה של מושג ה"לקח". "הלקח הוא מסקנה מאירוע שהיה בעבר", כתב אלמוג, "ולכן ביחס לעתיד הלקח הוא השערה בלבד. תהליך הפקת הלקחים נוטה להתמקד באירוע שהיה והסתיים וכיצד ובאילו אמצעים ניתן היה להשיג תוצאות טובות ביחס לאותו אירוע ... וכך אנחנו מוצאים את עצמנו עם רשימה של 555 נושאים, המוגדרים כלקחי מלחמת ששת הימים, שכולם טכניים ואין בהם שום מחשבה ביחס לתרחישים עתידיים" (אלמוג, 1997, עמ' 5).

דבריהם של אלמוג ושל צור, המתייחסים לאירועים שמפרידות ביניהם כמעט 50 שנה, מעידים על היסטים הנובעים מתרבות עמוקה, שיש להתמודד איתה כדי לא לחזור על טעויות העבר.

יעדי ההתעצמות - מסתכלים לעבר, לא לעתיד

דבריו של הרמטכ"ל גור על התעלמות הצבא מפנייתה של מצרים לשלום נוגעים לעוד כשל מהותי: המלחמה עצמה חושפת או יוצרת שינוי מהותי, הן אצל האויב והן בסביבה הגאוגרפית שבתוכה פעולת ישראל. במקרה של אז זו הייתה

ההחלטה המצרית (שאפשר בהחלט לטעון שהתקבלה עוד לפני המלחמה, ושאפשר היה למנוע את המערכה לו נענה הנשיא סאדאת שיש נכונות ישראלית להסכם); בימינו מדובר בהבנה עמוקה יותר של משמעות המונח "רב־זירתי", שצה"ל משתמש בו כבר זמן לא מועט אבל מהתנהלותו בבניין הכוח ובהפעלתו ספק אם הוא מבין אותו לאשורו.

לוחמי אגוז בסמטאות ח'אן יונס (דובר צה"ל)

דוגמה בולטת מן העבר היא בניין הכוח בשנים שלאחר מלחמת לבנון הראשונה, תוך התעלמות מהלקחים מרחיקי הלכת שהפיק נשיא סוריה אסד מעליונותו המוחלטת של חיל האוויר כפי שהוכחה במלחמה, ופנייתו לכיוונים אחרים לחלוטין. במשך שני עשורים המשיך צה"ל בבניין כוח מאסיבי, הן בהצטיידות והן באימונים, לקראת תרחיש שסבירותו הלכה וקטנה - מתקפת שריון גדולה של סוריה כדוגמת מכת הפתיחה של מלחמת יום הכיפורים.

תפיסת "ההגנה האקטיבית" בימי הרמטכ"לים שומרון וברק, ששאבה השראה מהדוקטרינות שפותחו בצבא ארה"ב ברשאית שנות השמונים (חלקן כתוצאה מלקחי מלחמת יום הכיפורים) ונשענה גם על ההתלהבות מחידושי "המהפכה בעניינים הצבאיים" (RMA) - לקתה בדבר מרכזי אחד: ככל שסוריה פנתה לכיוונים של התעצמות ביכולות אש על העורף, והשטח של רמת הגולן הסורית הפך מיושב בצפיפות גדלה והולכת, התרחיש הבסיסי של מתקפה שכזו הפך פחות ופחות סביר. לצה"ל יש יכולת גבוהה לאדפטיביות, וחלק מן המערכים שפותחו (מל"טים תוקפים, יכולות אש מדויקת מהקרע) שימשו לימים בהצלחה למטרות אחרות.

אבל לא נעשה חשבון של ממש לגבי מספרים ועלויות של הצטיידות, כמו גם לגבי הרלבנטיות של אימונים כמו פריצת המכשול הסורי, שעליו המשיכו יחידות השדה להתאמן בדבקות גם שהסיכוי למימושו היה קרוב לאפסי. כשהמרחק בין המציאות לבניין הכוח הצה"לי הפך גדול מדי, נוצרו איומים חדשים ("החזית המזרחית") שגם ראשי הצבא הודו לימים שלא היה בהם ממש זמן רב לפני שהופסק בניין הכוח שהיה אמור לתת להם מענה.

המבנה הארגוני הראוי לבניין הכוח - שאלות יסוד שנותרו ללא מענה

בהעדר מסמכי יסוד והחלטות של הדרג המדיני, ולנוכח חולשתו המובנית של משרד הביטחון אל מול צה"ל, הבאה לידי ביטוי בין השאר בכך שהצבא הוא שמספק לשר הביטחון את המידע ואת הניתוח בהיבטים קריטיים, כמו תכנון וכלכלה (ראש אגף התקציבים במשהב"ט הוא היועכ"ל הצבאי, תא"ל לבוש מדים) - נערכים בצבא שינויי יסוד ארגוניים הנוגעים לבניין הכוח בהחלטות נקודתיות של רמטכ"לים, כל אחד על פי השקפתו. סיבוני ופרל פינקל ניתחו בהסתכלות לאחור את המעבר ממרכזיותו של הרמטכ"ל בבניין הכוח עד מלחמת יום הכיפורים לתהליך של ביזור לזרועות לאחר המלחמה (סיבוני ופרל פינקל, 2017, עמ' 144-145). הקמת המפח"ש ולאחריה מז"י, שלכאורה הייתה אמורה לסדר את שאלת בניין הכוח ביבשה, היא תהליך שלא הסתיים סופית עד היום, ולא הוכרע באמת מה המשקל הנכון בין הזרועות, הפיקודים והרמטכ"ל בסוגיה זו.

גם הדיון הדוקטרינרי, המשולב בהתנסות ובתרגילים ייעודיים, כפי שהוא מתבצע ב-TRADOC האמריקאי, אינו מתנהל בצה"ל באופן מוסדר, ובמידה רבה מושפע מהחלטותיהם ומהשקפת עולמם של הרמטכ"לים השונים. אלא שתקופת כהונתו של רמטכ"ל אינה תואמת את אורך הזמן הנדרש לבניין כוח ארוך טווח, וכך חווה צה"ל שינויים חדים בכל האספקטים של בניין הכוח מדי כמה שנים. יכולת ההסתגלות וההתאמה של יכולות לאתגרים חדשים חיפתה לא אחת על חיסרון זה, אבל אינה יכולה לתת לו מענה של ממש.

האתגר - מערכה רב־זירתית, הדורשת השיבה מחדש

עד השבעה באוקטובר הייתה "מערכה רב־זירתית" לא יותר מאמירה בעלמא, שמשמעותה הייתה שעלול להיווצר מצב שבו יהיה לנו "עוד מאותו דבר", בעיקר אש ממקורות רבים ומטווחים שונים. אירועי שמחת תורה, ובעיקר המשמעות של מה שלמזלנו לא קרה - התקפה מתואמת של חזבאללה וגורמי ציר אחרים יחד עם המתקפה של חמאס - המחישו ש"רב־זירתיות" היא אתגר מסוג שונה לגמרי, שנדרשת מולו תפיסה אחרת של בניין כוח והפעלת כוח, בשגרה (מב"ם) ובתרחיש של מערכה כוללת.

משמעותו של אתגר זה עדיין לא חדרה כל צורכה לתודעת מקבלי ההחלטות

ובוודאי לא הציבור, וקשה לצפות שכך יקרה בעוד הלחימה נמשכת. אבל מכיוון שבניין הכוח צריך להתחיל תוך כדי הלחימה, חייבת להתבצע עוד לפני שיתקבלו החלטות מאז'וריות גם חשיבה עמוקה על המענה האמיתי לאתגר זה. אם - כפי שנראה גם מהחלטות שכבר התקבלו - תהיה חזרה על טעויות העבר שפורטו כאן, ובעיקר תביעה (וקבלה) ל"עוד מאותו דבר, רק במספרים גדולים", עלול הפעם הנזק להיות כבד בהרבה, וזאת מעבר לעול על תקציב המדינה. האתגר הרב־זירתי, במשמעותו העמוקה, הוא האיום המשמעותי ביותר על ביטחונה של ישראל מזה שנים רבות. בבניין המענה שלו נדרש בירור של שאלות יסוד (כמו למשל, יכולתה של ישראל להגן על עצמה בכוחות עצמה), שחייב להיות קודם לכל החלטה מאז'ורית שתחייב את משאבי המדינה למענה שלא באמת ייתן פתרון.

רשימת המקורות

- אלמוג, דורון (נובמבר 1997). "לקח מלחמת ששת הימים כמשבר בהתפתחות תורת הלחימה". **מערכות**, גיליון 354, עמ' 2-9.
- בנק ישראל (5 בדצמבר 2011). "השוואת תקציב משרד הביטחון בשנים 2008-2012 למתווה ברודט".
- גור, מרדכי (1998). **ראש המטה הכללי**. מערכות.
- גרינברג, יצחק (2004). "תכנון סדר הכוחות של צה"ל בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים". **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 14, עמ' 393-427.
- יאיר, יורם (1990). **אתי מלבנון**. מערכות.
- סיבוני, גבי, ופרל פינקל, גל (דצמבר 2017). "בניין הכוח של צה"ל מאז מלחמת ששת הימים". בתוך: גבי סיבוני, קובי מיכאל וענת קורץ (עורכים). **שישה ימים וחמישים שנה**. המכון למחקרי ביטחון לאומי, עמ' 139-148.
- סמית, רופרט (2013). **התועלת שבכוח**. מערכות ומודן.
- צור, גיא (ינואר 2106). "יבשה באופק" – גיבוש תפיסת תמרון יבשתי". **בין הקטבים**, גיליון 6, עמ' 89-113.
- תמרי, דב (2012). **האומה החמושה**. מערכות ומודן.

"ייחודו הבולט של צה"ל, שהמפקדים הם סוד כוחו"

לקחים מ-1982 ומ-2023¹

גל פרל²

לצד לחימת כוחות צה"ל ברצועת עזה, נדרש להתכונן למלחמה בצפון, אם תבוא. העובדה שהתמרון היבשתי הוכח כמענה מבצעי נכון לאתגר בחזית הדרום אין בה כדי ללמד שהוא בהכרח המענה המתאים למערכה בצפון. אבל להתכונן צריך, ולשאל שאלות קשות, ובהן מה היה מצב הכשירות של הכוחות והיכן מימוש עיקרון קיצור משך הלחימה? במסגרת הלמידה וההכנות יש לשוב וללמוד מהספרים שנכתבו על הלחימה בלבנון, ובהם **אתי מלבנון**, הכולל בתוכו עצות ותובנות למפקדים רלוונטיות ללחימה בעזה ולבנון: חשיבות הקרקע, עצמאות הכוחות, בקיאות בספרות המקצועית, פיקוד משימה (ופיקוד מלפנים) ותחבולה. אלו עיקר הלקחים שיש ללמוד מהספר ומהמלחמה ברצועת עזה כדי להצליח במלחמה בלבנון.

מבוא

המציאות האסטרטגית שישראל נתונה בה מאז 7 באוקטובר 2023 טומנת בחובה אפשרות שהמערכה בצפון תהפוך למלחמה. במהלך כל הלחימה ברצועת עזה, שעודנה נמשכת, התנהלה בה בעת מערכה ארוכה ומורכבת בחזית הצפון נגד חזבאללה. זו מערכה שמזכירה במידה מסוימת את ימי רצועת הביטחון בלבנון, כאשר שני הצדדים ערוכים זה מול זה ופועלים כמעט תוך כללים מוסכמים, ועיקר הלחימה נעשית באמצעות אש מנגד וללא תמרון. צה"ל רשם הישגים לא מבוטלים במערכה הזו, ובכלל אלה פגיעה במאות מפעילי הארגון (ובפעילי טרור פלסטינים), בתשתיות, אמל"ח ועוד. אולם אין בכך די, ועל צה"ל לשאול את עצמו (והוא אכן עוסק בבירור יסודי של הסוגיה) אלו לקחים עליו לקחת מהלחימה ברצועת עזה לתמרון אפשרי בלבנון. רשימת לקחים זו ארוכה וחורגת מתחומי מאמר זה, אך לצד הפרדת המוץ

¹ המאמר פורסם לראשונה באתר **מערכות** בתאריך 11 באפריל 2024.

² גל פרל הוא חוקר במרכז דדו וסרן (מיל") בעוצבת הצנחנים "חיצה האש".

מהתבן במסגרת הלמידה המבצעית מהמלחמה בדרום, מוטב לצה"ל לשוב וללמוד מניסיונו המבצעי בלבנון ומהספרים שנכתבו בנושא.

ראשית, המלחמה ברצועת עזה שמה סוף לדיון הארוך שהתקיים בצה"ל זה כשלושה עשורים (כחלק מדיון רחב שהתקיים בצבאות המערב באותה עת) בדבר הרלוונטיות והצורך בתמרון היבשתי. לא פעם נשאלה השאלה האם עדיין נדרש תמרון יבשתי בעידן שבו יש בידי צה"ל תשלובת מודיעין ואש מדויקת ועוצמתית, שבאה לידי ביטוי בשורה של מבצעים ברצועת עזה ובזירות אחרות?

כחצי שנה לפני מלחמת "חרבות ברזל" אמר הרמטכ"ל, רא"ל הרצי הלוי, כי לתמרון יש בראש ובראשונה ערך פסיכולוגי. "עניין של אויב שיודע שהוא יכול לחוש את זחלי ומגפי האויב שלו בשטח שלו. זה דבר מאוד חשוב כדי להרתיע. יש רמת הישגים מסוימת במלחמה שמבלי לתמרן לא ניתן להשיג אותה".³ התמרון, קבע אז, חייב שני נדבכים נוספים: הראשון, חשיבות האחריות והיזומה; השני, מה שתיאר כאחד הלקחים המרכזיים שלמד ממלחמת רוסיה-אוקראינה – חשיבותה של רוח הלחימה.⁴ הצורך למוטט את חמאס כתנועה צבאית ושלטונית ברצועת עזה ביטל, לפחות בישראל, את הדיון נוכח יעדי המלחמה – היעד שהוגדר חייב פעולה קרקעית נרחבת. רק כוחות יבשה המצויים בשטח האויב, צדים אותו, משבשים את פעילותו, מייצרים תחושת נרדפות⁵ ומביאים לצמצום האש שהוא משגר לעבר העורף.

הכוחות המתמרנים, בסדיר ובמילואים, בפיקוד מפקד פיקוד הדרום ירון פינקלמן, שפעלו בצפון הרצועה ובמרכזה, הפגינו כושר לחימה מרשים, פגעו באלפי פעילי חמאס וגא"פ, השמידו תשתיות צבאיות (ובכלל זה מנהרות, מפקדות, מחסני תחמושת ועמדות לחימה), תפסו אמצעי לחימה ועצרו פעילי טרור.⁶ נוכח תחושת הדחיפות התגלו כוחות המילואים ביבשה כמכפיל כוח, למרות הזנחה רבת שנים. הניסיון המבצעי, הבגרות ושיקול הדעת, הידע המקצועי והמוטיווציה הרבה, אפשרו להם להדביק את הפערים שבינם ובין הצבא הסדיר, ולא פעם גם להוביל את מאמצי הלחימה.

זוהי אינה קביעה מחקרית גרידא, אלא גם הסתמכות על שראיתי וחוויתי בלחימה, שכן באותה שבת גויס גדוד הצנחנים מילואים שבו אני משרת (697) בעוצבת "חצי האש" (551). כעבור שלושה שבועות כבר לחם הגדוד, בפיקוד סא"ל (מיל') צח אקשטיין, בבית חאנון, בית להיא, אל-עטאטרה ובשכונת שיח' רדואן

³ הלוי, ה' (2023, 23 במאי). הרצאת הרמטכ"ל בכנס הרצליה. אוניברסיטת רייכמן.

⁴ שם.

⁵ מאטיס, ג' ווסט, ב' (2022). אות קריאה: כאוס. משרד הביטחון ומודן, עמ' 122; צה"ל למד בשעתו לא מעט מהניסיון האמריקני בלחימה בערים בעיראק. באנתפאדה השנייה. מג"ד 890 דאז, סא"ל אמיר ברעם, אימץ כסיסמת הגדוד משפט שהגו מפקדי חיל הנחתים האמריקני (ככל הנראה מאטיס): "סבלנות, התמדה ולעיתים כדור בין העיניים".

⁶ מערכת אתר צה"ל (2023, 7 בנובמבר). הצהרת מפקד פיקוד דרום: "נלחמים בלב העיר עזה, ליבת הטרור, ולא נעצור עד לניצחון". אתר צה"ל.

שבעזה.⁷ משיחות עם מפקדי וחיילי מילואים מיחידות נוספות שלקחו חלק בלחימה, ובהם חטיבות 55, 16 ועוד, זו הייתה גם חווית הלחימה שלהם. העובדה שהתמרון היבשתי הוכח כמענה מבצעי נכון לאתגר בחזית הדרום אין בה כדי ללמד שהוא בהכרח המענה המבצעי המתאים למערכה בצפון.⁸ אבל להתכונן צריך. מה גם, כמאמר משפט המיוחס לרמטכ"ל לשעבר, רא"ל רפאל איתן (רפול),⁹ שהצרה עם האויב היא שהוא לא מגיע לקפ"ק².

ללמוד ולהתכונן למלחמה הבאה

חזבאללה כבר מזמן אינו דומה לארגון הגרילה שבו לחם צה"ל בשנות השהייה בלבנון, או לחלופין לדיוויזיית הקומנדו שנגדה לחם צה"ל ב-2006. מאז מלחמת לבנון השנייה גדל בהיקפו, הצטייד בנשק מתקדם ובארסנל רקטות וטילים (חלקם מדויקים), במשגרי נ"ט, הקים מערכי מנהור ועוד. נוסף על כך, אנשיו רכשו ניסיון מבצעי בלחימה במלחמת האזרחים בסוריה. במאמר שכתב בנושא המליץ תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל "להתייחס לחזבאללה כאל כוח צבאי תקני, בדומה לקומנדו הסורי במלחמת שלום הגליל".¹⁰ מכאן שכדאי ללמוד כיצד לחם צה"ל הן כנגד כוחות גרילה וטרור (מחבלי אש"ף) וכוחות הקומנדו הסורי במלחמה ב-1982.

אמנם מדף הספרים שנכתבו על מלחמת לבנון הראשונה אינו גדול, אך יש כמה רלוונטיים. בלי להמעיט בחשיבות ספרים שכתבו חוקרים ועיתונאים, ודי להזכיר את **מלחמת שולל** שכתבו זאב שיף ואהוד יערי,¹¹ הרי שלספרים שכתבו מפקדים יש חשיבות מיוחדת בשל העובדה שלתובנותיהם מתלווה התוקף של מי שהיו שם בגופם, והובילו לוחמים בשדה הקרב.

כמו רוב הצבאות, גם בצה"ל התופעה שבה קצינים בשירות פעיל מפרסמים ספרים על אירועים שהתרחשו בעבר הקרוב אינה שכיחה. דוגמאות בולטות הם **עז 77** שכתב תא"ל (מיל') אביגדור קהלני על לחימת גדוד השריון בפיקודו במלחמת יום הכיפורים,¹² ו**מלחמה ללא אות** שכתב תא"ל (מיל') משה תמיר (צ'יקו) על שנותיו בלחימה בלבנון בשורות חטיבת גולני – ספר שכלל אבחנות חשובות וביקורתיות על

⁷ הגדוד הרג, בסיוע טנקים, גורמי סיוע אש ובמגע ישיר כ-150 פעילי חמאס, השמיד תשתיות ואמל"ח אויב ועמד בכל המשימות בצורה מעוררת השתאות. גדוד מילואים במיטבו. זה לא היה בלי מחיר. והמחיר היה יקר. בקרבות נפלו ארבעה מלוחמי הגדוד וכ-60 נפצעו.

⁸ אורטל, א' (פברואר 2024). מלחמת עזה 2023, והמלחמה שאחריה. מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, עמ' 6-23.

⁹ קבוצות פקודות שנייה ואחרונה בטרם יציאה למבצע, במסגרתה מתבצעים תיאומים אחרונים בין כלל הכוחות המשתתפים ובה מתחזקת הבקיאיות וההבנה של כלל מפקדי המשנה בתוכנית המפקד ובתוכניות הכוחות השכנים. ראו: הפיקוד והשליטה במבצעי כוחות היבשה (אוגוסט 2015). זרוע היבשה, עמ' 137.

¹⁰ פינקל, מ' (מאי 2023). תיאום ציפיות: מהו ניצחון במלחמת לבנון הבאה ומהו מחירו. בין הקטבים 39, עמ' 128.

¹¹ שיף, ז' ויערי, א' (1984). מלחמת שולל. שוקן.

¹² קהלני, א' (1976). עז 77. שוקן.

השהייה בלבנון, הלחימה בחזבאללה והאסטרטגיה שיישם צה"ל במהלכה.¹³ אין זה דבר של מה בכך שקצין בכיר בשירות פעיל פרסם ספר, ובו מתח ביקורת על הצבא, ויש בכך להעיד טובות על צה"ל כארגון שמקיים שיח ביקורתי במטרה ללמוד מכשלויו כמו מהצלחותיו.

יאיר, י' (1990). אתי מלבנון. מערכות

אחד המשובחים בספרים אלה, שלקחיו עשויים להיות רלוונטיים לצה"ל נוכח מלחמה אפשרית בלבנון, הוא ספרו של אלוף (מיל') יורם יאיר (ייה) אתי מלבנון, ובו תיאר את לחימת חטיבת הצנחנים שפיקד עליה במלחמת לבנון הראשונה, למן הנחיתה בשפך האולי ועד להגעה לבירות.¹⁴ במובן מסוים עשה לעצמו המחבר חיים קלים, שכן תיאר רק את נתיב הקרבות של החטיבה בשבוע הראשון של המלחמה, אף על פי שאפשר לטעון שנמשכה לפחות עוד שנתיים, אם לא למעלה מזה, עד נסיגת צה"ל במאי 2000. יאיר בחר להתמקד בתיאור שבוע של לחימה – מהנחיתה ועד לבירות – צה"ל לעומת זאת נשאר בלבנון עוד 18 שנים.

ספרו של יאיר עוסק בתמרון יעיל ומפתיע,¹⁵ במפקדי שדה יוזמים ותחבולנים ובכוחות שדבקו במשימתם תוך הפגנה גבוהה של רוח לחימה. בין דפיו ילמד הקורא על הדילמות, השגיאות, ההצלחות, כיצד ביצעה החטיבה קרב משולב רב-חילי ורב-זרועי יעיל וקטלני וכן על האתגרים והקשיים. הספר אמנם מתאר פעולה של כוח שהוטל לעומק שטח האויב, אך לקחיו נכונים גם למתאר שבו מוטל הכוח לחזית.

בהקדמה לספר כתב שר הביטחון דאז, יצחק רבין, כי מלחמת לבנון המחישה שוב את "ייחודו הבולט של צה"ל, שהמפקדים הם סוד כוחו [...] (המלחמה) הוכיחה שוב את נחיצותו וחיוניותו של חיל-הרגלים. בעידן המטוסים, הטילים והמחשבים, עדיין אין תחליף לחייל הקובע עובדות בגופו, ברגליו ובשכלו. מדפיו של ספר זה עולה עד כמה חשיבה צבאית מתוחכמת והליכה בדרך הישנה, אך הטובה, של תחבולות המפתיעות את האויב, חוסכת זיעה ודם, ומקנה הישגים צבאיים. במקומות שהטנקים טרם הגיעו אליהם והמטוסים לא הצליחו לחדור לתוכם, רק חייל החי"ר יכול היה לעשות שם את המלאכה, ובהצלחה" (עמ' 7). במובנים רבים היה אפשר לומר זאת על הלחימה שהייתה ועודנה נמשכת ברצועת עזה במסגרת "חרבות ברזל", וכך יהיה גם במלחמה אפשרית בלבנון.

¹³ תמיר, מ' (2005). מלחמה ללא אות. מערכות.

¹⁴ יאיר, י' (1990). אתי מלבנון. מערכות.

¹⁵ שלח, ע' (2015). האומץ לנצח. ידיעות ספרים, עמ' 173.

להפתיע את האויב - להופיע במקום שיוציא אותו משיווי-המשקל

משהחליטה הממשלה על היציאה למבצע "שלום הגליל", הוטל על עוצבת האש לנחות בשפך נהר האולי בלבנון. עיקר כוחה של העוצבה היה חטיבת הצנחנים בפיקוד יאיר, שתוגברה בכוחות הנדסה, תותחנים ושריון. הפעולה בעומק לבנון הייתה מפתיעה, ונתנה בידי צה"ל יכולת לתמרן במהירות צפונה לעבר בירות.

ב-6 ביוני 1982 הפליגו לוחמי החטיבה על גבי נחתות טנקים של חיל הים ושטו לכיוון לבנון. החטיבה ביצעה נחיתה סער אמפיבית בשפך האולי. "שלא כמו בספרים, אין זו התקרבות לחוף מבטחים; אנחנו מתקרבים אל הבלתי־בטוח ביותר - אל המלחמה" (עמ' 22).

לאחר הנחיתה התלבט יאיר כיצד לנוע צפונה. "הליכה ישר אל מול עיקר עוצמתו של האויב אינה מנצלת את היתרונות של חטיבה כשלי; אין זו דרך הלחימה האופיינית לצנחנים. עיקר כוחם של הצנחנים הוא ביכולת לאגוף ולהופיע, לעתים בדרך האוויר, לעתים בדרך הים, במקומות המפתיעים ביותר, שבהם אין האויב ערוך לקדם את פניהם. גם הפעם אסור לוותר על העיקרון של השיטה האוגפת, וצריך למצוא דרך קרקעית, קשה ככל שתהיה, להפתיע את האויב - להופיע במקום שיוציא אותו משיווי-המשקל ובכך לגרום להתמוטטות מערכיו" (עמ' 52).

ציר "תיגהוצת" בהרי השוף היה המאתגר יותר ביחס לתנועה בציר החוף. אולם הוא אף היה הציר הפחות צפוי והמפתיע. "מכיוון שמיקומו ודרך פעולתו של האויב הם בגדר חידה, לא נותר לי אלא לבדוק שוב כי קראתי נכון את השטח מתוך המפה, ושהדרך שבחרתי בה להניע את הכוחות על פני שטח זה אכן מאפשרת לכל אחד ממרכיבי הכוח - צנחנים, שריון, תותחנים, הנדסה - להביא לידי ביטוי מרבי את יתרונותיו ובר־זמן לחפות על חסרונותיו" (עמ' 53).

יאיר לחם בראש הצנחנים במסע קרבות קשה ומפרך (70 ק"מ). על אף שלכאורה הבחירה בציר ההררי הייתה אמורה לעכב את כוחות החטיבה, במבחן התוצאה החלטתו השתלמה והצנחנים היו לכוח הראשון שהגיע לבירות. חלק ניכר מהלחימה הוביל את החטיבה גדוד הסיור בפיקוד סא"ל דורון אלמוג (אברוצקי), שכלל את "שלוש הפלוגות החטיבתיות - הסיירת, החה"ן והנ"ט, על נגמ"שיהן - צ'ף המג"ד עם שמונה טנקים וחלק מפלוגת הרפואה החטיבתית" (עמ' 92).¹⁶ בתנועה הובילה הסיירת החטיבתית בפיקוד ישראל זיו, ולצידה המג"ד אלמוג.

¹⁶ בנימה אישית, זהו ספר המלחמה הראשון שקראתי (עוד כנער). אבי, אריה פרל, קצין צנחנים שלחם בשורות החטיבה כאיש מילואים ושימש כסגן מפקד פלוגת הרפואה החטיבתית, סירב לספר לי על חוויותיו ממנה. לאחר הקרב בדאמור התפצלה הפלוגה: פלגה אחת, בפיקוד אבי, סופחה לגדוד הסיור החטיבתי, שעליו פיקד אלמוג, ואילו השנייה נשארה עם גוף החטיבה העיקרי. לימים סיפר לי אבא על הנחיתה מהים, על הפחד כשהכוח ספג אש מרגמות, על ארוחה נהדרת שהכינו בקבר שמון בתום הקרב, כיצד דהר עם רופא בגיף להציל תינוק לבנוני פצוע (הם "כבשו" לבד בית חולים ומצאו עירוני מתאים), כיצד הדיח מהפלוגה שני רופאים שגילה שבזו רכוש לבנוני, על הכוח המאולתר שאליו צורף שכבש את ארמון הנשיאות בבירות (וזרקו עליהם אורז), ועל גמר המונדיאל שראה בדירה בעיר. את השאר נאלצתי להשלים מספרו של יאיר.

"החבר'ה עמוסים לעיפה, והטיפוס בהר קשה ביותר. השכפ"צים מתחת לאפודי הקרב מחממים וגורמים להזעה ולאיבוד נוזלים" (עמ' 73), תיאר יאיר את תנועת גדוד הסיור. יש בכך לקח ברור למערכה הבאה, שבה חייבים הכוחות, בוודאי כוחות החוד והמשמר הקדמי, להיות קלים, גמישים וזריזים נוכח השטח ההררי שבו מאופיינת לבנון. אחרת ייווצר כוח שלא יוכל להילחם ביעילות, שכן יוכרע בשל המשקל הרב שנשא על גבו.¹⁷

שישה ק"מ ממזרח לדאמור נתקל כוח החוד. "תוך כמה שניות נשכחות כל בעיות המים, והסיירת נמצאת בעיצומה של הסתערות. ישראל מסתער עם חלק מן הכוח לאורך השלוחה מלמעלה, ודורון רץ עם חלק מן האנשים לאורך הכביש. תוך כמה דקות מסתיימת ההסתערות: עשרה מחבלים הרוגים, עשרה מחבלים שבויים" (עמ' 73). המים אזלו, אך זיו התעקש: מים גם לשבויים.

זהו סיפור קטן אבל הוא מעט החזיק את המרובה. ראשית, חשיבות הפיקוד מלפנים. לימים כתב אלוף (מיל') אלמוג: "המיקום מלפנים מאפשר בדרך כלל למפקד הטקטי להשיג את המידע הטוב ביותר בזמן הקצר ביותר על מצב האויב, על מצב כוחותינו, על השטח, על מורל הלוחמים ועל מידת עייפותם ועל כל מה שאנו מכנים בהערכת המצב 'גורמים נוספים'. הופעת המפקד לפנינו בזמנים קריטיים, כמו רגעי משבר בקרב, גם מאפשרת לו לתת דוגמה ומופת לאנשיו - מה שעשוי לחולל תפנית ולהפיח אנרגיות חדשות בלוחמים ובמפקדים".¹⁸ תובנה מזוקקת זו הוכחה גם במבצעים קודמים ברצועת עזה,¹⁹ גם במלחמה הנוכחית בה ותהיה נכונה בלבנון.

למשל בחצות, בלילה 28/29 באוקטובר 2023, חצו כוחות עוצבת "חצי האש" את גדר הגבול מקיבוץ ארז לרצועת עזה, ונעו רגלית בציר שאורכו כשלושה קילומטרים לבית חאנון. גדוד 697 הוביל את התנועה,²⁰ כשבחוד נעה פלוגת הטנקים שהוכפפה לו ובראשה המ"פ.²¹ עם אור ראשון תקף הגדוד את פאתי השטח הבנוי. הפלס"ר, בפיקוד רס"ן משה לייטר ז"ל, הובילה באגף השמאלי בתנועה מהירה ממבנה למבנה, נתקלה במחבלים ופגעה בהם. באגף הימני נתקלה פלוגה ב' במחבלים במבנה. צוות מהפלוגה וחפ"ק הסמג"ד ירו לעבר המחבלים ובה בעת ירה טנק על המבנה שני פגזים. הגדוד התבסס בפאתי השטח. בכל הקרב הראשון היו המג"ד והמח"ט, אל"ם עידו קס, בנקודה קרובה ובשליטה מלאה בנעשה, ושני מפקדי הפלוגות מלפנים. שנית, גם נוכח עקת הקרב, המצוקות הלוגיסטיות, הפחד והכעס על האויב לא

¹⁷ שלח, ע' (2011, 7 בינואר). שאלה כבדת משקל. מעריב.

¹⁸ אלמוג, ד' (יוני 2012). מקום המפקד בקרב. מערכות 443, עמ' 29.

¹⁹ דרוק, ד' (2022). "הקרב המשולב והמשותף 2006-2014", בתוך: התפתחות הקרב המשולב בצה"ל. (עורך: מ. פינקל). מערכות ומודן, עמ' 297.

²⁰ למעשה, בלילה הראשון נכנס רק חצי מהגדוד בשל חשש מוצדק שבפאתי השטח הבנוי לא יהיו די מבנים ראויים לשהייה לכלל הסד"כ הגדודי. החצי השני חבר בלילה למחרת.

²¹ פלוגה מגדוד 8108 שבחטיבת השריון במילואים 679.

ויתרו המפקדים והלוחמים על ערכי צה"ל, טוהר הנשק ומוסר לחימה. המג"ד שלי נוהג לומר כי התנהגות ערכית פירושה הנכונות לשלם מחיר, במקרה זה מחסור במים, כדי לקיים את הערכים שבהם צה"ל מאמין. גישה זו גם עולה מהמסרים שאמרו מאז פרוץ המלחמה הרמטכ"ל ואלוף הפיקוד לכוחות בשטח בדבר הצורך להילחם מבלי לוותר על ערכי המוסר של צה"ל.²²

בקרב אחר בכפר מתא נערך גדוד מחבלים במארב, אך החוד החטיבתי זיהה זאת מבעוד מועד והוציא לפועל תוכנית תחבולנית.²³ הפלנ"ט וכוח שריון נעו בציר לעבר הכפר, והמג"ד והפלחה"ן נעו על גב השלוחה שמעל למארב. כ-50 מחבלים שנלכדו בין הכוחות נהרגו בקרב וכ-20 נפלו בשבי.

אל"ם יורם יאיר (ייה) בראש חפ"ק החטיבה באזור דאמור (ארכיון צה"ל ומשרד הביטחון)

הקרב האחרון של החטיבה לפני ההגעה לבירות היה נגד גדוד קומנדו סורי בכפר שמלאן. מפקד פיקוד הצפון, אלוף אמיר דרורי, והרמטכ"ל רא"ל רפאל איתן (רפול), לחצו על יאיר שיכבוש את הכפר במהירות כדי לאפשר את החבירה לכוחות הפלנגות הנוצריות. "הסיבה ללחץ 'מלמעלה' מובנת לי, אבל באותה מידה ברור לי, שאסור ללחוץ על המפקדים הכפופים לי. עלי להתחשב בדרישות המופנות אלי, ולהכניס כל שינוי אפשרי בתוכנית שיכול לתרום להשלמת המשימה במהירות הרבה יותר. אלא שעלי לשמש כשסתום או וסת המגן על המפקדים שמתחתי" (עמ' 152).

²² ברנע, נ' (16 בפברואר), ביבי לא-לא. ידיעות אחרונות.

²³ אלמוג (יוני 2012), עמ' 28.

בקר, כתב, "שני הצדדים, הצנחנים הישראלים מזה וחיילי הקומנדו הסוריים העומדים מולם דומים אתה לצמד מתאגרפים בזירה לפני הישמע הגונג לסיומו של קרב ארוך ושקול ביניהם. שניהם השקיעו את כל כוחם ונתנו כל מה שיכלו כדי לנצח" (עמ' 154). ליאיר היה ברור כי "המנצח יהיה זה שיצליח לגייס את שארית כוחותיו, על אף התשישות והכאב, כדי להנחית מכת אגרוף אחת נוספת, חזקה ומכוונת, שתפיל את יריבו לקרשים ותכריע את הקרב" (עמ' 154).

לכן כשנעצרה התקדמות הפלנ"ט, החליט שהמקום הנכון עבורו להשפיע על הקרב בצורה מיטבית הוא מלפנים. "כדי לדרבן את הלוחמים המותשים למאמץ הכרעה אחרון זה, כדי לסחוט מהם את טיפת הכוח האחרונה שעוד נותרה בהם, הסמח"ט ואני רצים קדימה לראש הטור" (עמ' 154). ההסתערות, כשהמח"ט והסמח"ט בראש, הכריעה את הקרב והתקדמות החטיבה לעבר בירות הובטחה.

רוח הלחימה ולכידות היחידה רתומות בידי מפקדים המובילים מלפנים, הן הסיבה שכוחות שנפגעו והתעייפו הצליחו לעמוד במשימה ולנוע קדימה. בהקשר לכך כתב יאיר כי: "המקצועיות, הארגון, הסדר והמשמעת ביחידה, תהיה רמתם גבוהה ככל שתהיה, אין בהם די כדי להניע את אנשי היחידה לביצוע כל משימה בשעת קרב כשהם עומדים מול סכנת המוות. מפקד שלא יצליח לגבש את יחידתו ולא ישכיל ליצור הזדהות הדדית בין החיילים והמפקדים בזמן מלחמה, לא יעמדו לו וליחידות לא האימונים המקצועיים ולא הסדר והמשמעת שהנהיג בזמן שגרה" (עמ' 83).

כך היה תמיד. בקרב האחרון לפני בירות; בקרבות במערכות שצה"ל לחם בהם מאז; במלחמת "חרבות ברזל" ברצועת עזה. רוח הלחימה היא גם הסיבה שגדוד 697, יום לאחר שספג הרוגים ופצועים בבית חאנון ב-10 בנובמבר 2023, התאושש כעוף החול, יצא להתקפה, הרג פעילי חמאס והמשיך לעמוד במשימותיו. אין לרוח הלחימה תחליף וכמו תיבת נוח בונים אותה לפני המבול, באימונים עצימים ומדמי מלחמה של המסגרות (פלוגה, גדוד ומעלה), בין שבתרגילים רב-חיליים ורב-זרועיים (תרגילי אוגדה והתרגיל בקפריסין ביוני 2022 למשל), טיפוח וחינוך המפקדים ליוזמה והתקפיות, חיכוך מלמד ביחידות סדירות, ערבי גיבוש למפקדים והעמקות בנושאי תו"ל, מורשת והיסטוריה ועוד.

לקחים

התמרון שביצעה במלחמת לבנון הראשונה עוצבת האש בעומק לעבר בירות הוא אחד המקרים הבולטים בתולדות מלחמות ישראל לפעולה משולבת מוצלחת בחזית ובעומק. עם זאת, כפי שציין חוקר המחלקה להיסטוריה שאול ברונפלד, "הנחיתה המוצלחת סייעה למיטוט מהיר של ההתנגדות המאורגנת של המחבלים דרומית לאולי, אך לא היה בה כדי לממש איגוף אסטרטגי לעבר בירות. החטיבות כיתרו את בירות רק אחרי הפסקת האש, והן הגיעו אליה רק אחרי קרבות הבקעה קשים".²⁴

²⁴ ברונפלד, ש' (2002). הנחיתה בשפך האוולי - "מה עוד תבקשי מאיתנו מכורה". יסודות 3, עמ' 66.

הספר **אתי מלבנון** הוא אמנם סיפור קצר ותמציתי, אך הוא בבחינת מעט המחזיק את המרובה ומלא עצות ותובנות טובות למפקדים בכל רמה מהכיתה לחטיבה. מהקריאה בו, בוודאי לאחר הלחימה בעזה, עולים שורה של לקחים חשובים שכוחם יפה גם ללבנון:

קרקע, קרקע ועוד הפעם קרקע. לפני האויב, לפני כל הפרמטרים האחרים שמשפיעים על יכולתה של יחידה צבאית לפעול – נמצא ניתוח השטח. היכולת לגזור מהשטח משמעויות, ובכלל זה שטחי מפתח, השמדה, שטחים שולטים ונשלטים ועוד, היא ראשיתה של כל תוכנית מבצעית. בלבנון, כפי שהדגים יאיר כשהוביל את חטיבתו למהלך אוגף ומפתיע, השטח מאפשר ומאלץ כאחד. השטח ברצועת עזה, שהיה ברובו מישורי וצה"ל נע בו למרחקים קצרים יחסית, אתגר פחות את הכוחות המתמרנים. לבנון היא משחק אחר לגמרי.

"יחד נעמוד לבד". סיסמה זו, שאימץ בשעתו מג"ד צנחנים בצה"ל כמוטו המוביל בגדודו,²⁵ צריכה לעמוד בשורה של לקחים לנגד עיני הגדודים שיתמרנו בלבנון, כמו גם בעת הלחימה הנוכחית ברצועת עזה. הגדוד הוא מסגרת עצמאית אוטונומית שאינה תלויה ב"אמא חטיבה", ויודע לפעול לבד. גודל השטח והיערכות חזבאללה מחייבים לפעול תוך שמירה על הדדיות בין כוחות, תוך שמירה על עקרון המלחמה של מיצוי הכוח, תוך רתימה של כל גורמי האש והסיוע שאפשר. אולם הגדוד חייב לדעת לפתור את בעיותיו לבד, מכיוון שלנוכח המערכת שחזבאללה יודע להציב מולנו צה"ל הגדול, ואפילו החטיבה, עלולים לא להצליח לספק סיוע. **פיקוד משימה הוא לא סיסמה – הוא דרך חיים.** במלחמה בעזה חזר צה"ל לגישת פיקוד משימה, וזנח את גישת הפיקוד הפרטני שאפיינה אותו במשך שנים בשל לחצי הבט"ש. בגישה זו למפקד בשטח החופש "לבחור דרכי פעולה בלתי-צפויות במטרה לבצע את המשימה שהוטלה עליו",²⁶ משום שאם ימתין להוראות לעולם לא יוכל לנצל את ההזדמנויות שצצות במהלכה.²⁷ כדי שיהיה אפשר לממש פיקוד משימה חייבים להתקיים תרבות ארגונית שכוללת הבנה של כוונת המפקד, גם נוכח המתח בינה ובין משימה נקודתית ודבקות בה; אמון הדדי שמתקיים על בסיס מיומנות מקצועית ותקשורת טובה המבוססת על הבנה משותפת של תורת הלחימה, סובלנות לשגיאות שנעשו ללא כוונת זדון, נטייה מובנית לפעולה ויוזמה, קשר חזק בין סמכות לאחריות.²⁸

יתרה מכך, איכותה של יחידה צבאית נמדדת גם במידת הסמכויות, חופש הפעולה ורמת הציפיות שיש מרמות הפיקוד הנמוכות בה. אולם המלחמה יכולה, ואכן גרמה לצה"ל לבחור בגישת פיקוד משימה גם אם מאפיינים אלה

²⁵ פינקלמן, י' (2008, 19 בנובמבר). תחקיר מבצע "אתגר כפול" גדס"ר 5135. חטיבה 35.

²⁶ שמיר, א' (2014). פיקוד משימה. מערכות ומודן, עמ' 19.

²⁷ שם, עמ' 51.

²⁸ שם, עמ' 41.

לא התקיימו. עוצמת הלחימה, היקפה, הצורך לקבל החלטות בלוח זמנים מהיר וחוסר היכולת של הפיקוד הבכיר להתערב ולשלוט בכל כוח בכל זמן ומקום, שהם חלק בלתי נפרד מטבע המלחמה, חייבו את הפיקוד הבכיר של צה"ל לתת אמון במפקדי השדה ולתת להם חופש פעולה.²⁹ אלו בתורם הצדיקו את האמון. בלבנון היקף הלחימה הצפוי, המערכת היריבה, האתגר שמציב השטח ואתגרים נוספים הופכים את הדרישה של הבנה טובה של מפקדי המשנה שתי רמות למעלה ורמה מתחת לדרישת סף.

טנק שפעל תחת חטיבה 551 בלחימה ברצועת עזה במלחמת "חרבות ברזל" (דובר צה"ל)

תחבולה היא לב המקצוע. בכל מערכת אויב יש מרכז כובד ברור (בין שמדובר בשטח שולט, מרכז פו"ש, מבנה מרכזי, רכיב שפגיעה בו מערער את המערכת היריבה ומוציא אותה משיווי משקל). התחבולה בבסיסה היא ניתוח המערכת היריבה, איתור מרכז כובד זה והבנה כיצד לפגוע בו באופן לא צפוי ובמהירות. כך פעלה החטיבה בפיקוד יאיר במלחמת לבנון הראשונה; כך פעל צה"ל ב"חרבות ברזל". לדברי תא"ל (מיל') תמיר, ברצועת עזה פורקה המערכת היריבה באמצעות השילוב שבין מאמץ האש העוצמתית ("מקדם השבירה") - שפגע במנהרות רגע לפני שכוחות היבשה תמרנו לשטח האויב, ושלל מפעילי החמאס את המחסה שבתווך התת-קרקעי - למאמץ התמרון היבשתי שצד והרג את פעילי חמאס שנאלצו להישאר מעל פני הקרקע.³⁰

²⁹ תמיר (2005), עמ' 275.

³⁰ ריאיון עם תא"ל (מיל') משה (צ'יקו) תמיר, כפר דניאל, 19 בפברואר 2024.

האלתור הוא על בסיס המקצוע. יש להיצמד לספרות התורתית ולהוראות המקצועיות בתחום הפו"ש והצק"ח, וכמובן לפנקס הכחול (שכל שנה עם עדכון המהדורה מחליף צבע) המופר והטוב.³¹ האלתור, כשהוא נעשה נכון, הוא על בסיס המקצוע (והכל כתוב), ואפשר לומר שהוא למעשה התאמת התו"ל למצב הנתון (האויב, השטח, כוחותינו וכמובן ה"ש"). כאשר הדבר לא נעשה – התוצאות לרוב קשות.

סיכום

עד לאחרונה לחמו כוחותיה של עוצבת האש, בפקוד תא"ל דן גולדפוס, בח'אן יונס. ב-7 באוקטובר, לחמו בקרבות הבלימה נגד פעילי הנח"ב שתקפו את יישובי עוטף עזה ובסיסי צה"ל בדרום הארץ. בהמשך, מדצמבר 2023 ועד אפריל 2024, פשטו כוחות האוגדה, פגעו בפעילי חמאס, השמידו אמל"ח ותשתיות בקרב משולב, מעל לפני הקרקע בח'אן יונס ומתחתיה.³²

בה בעת צריך להתכונן למלחמה הבאה, אם תבוא. ההיערכות הזו מחייבת לשאול שאלות קשות, ובהן מה היה מצב הכשירות של הכוחות, בדגש של כוחות המילואים, לולא הייתה בידי צה"ל האפשרות לנצל זמן להכשרתם? האם בשנים שקדמו למלחמה התאמן צה"ל כהלכה באופן שמדמה היטב את פני המלחמה שתהיה, ומכין את האנשים באופן נכון לאתגרה? בח'אן יונס כבר החל צה"ל ללחום בתת"ק – החלטה שחייבה נכונות ללקיחת סיכונים (בתת"ק נשללים מהכוח רבים מיתרונות צה"ל הרב-חיליים ורב-זרועיים), תעוזה ומיומנות מקצועית. קודם לכן נמנע מכך בכל דרך.

שאלה נוספת נוגעת למשך הלחימה, לדפוסיה ולאופן שבו צה"ל פועל. בעבר דיברו בצה"ל על קיצור משך הלחימה (או לכל הפחות על הוצאת העורף ממעגל הלחימה). במלאת חצי שנה למלחמה אפשר לקבוע שגם זה וגם זה לא קרה. הסוגיה מחייבת חשיבה על המשך המלחמה מבחינת ניהול המלאים וסדרי הכוחות (סדיר ומילואים כאחד), היערכות צה"ל בשטח (ממשל צבאי, הקמת רצועת ביטחון ושאלות נוספות) וכן מאפייניה, שכן ברצועת עזה שינתה חמאס את היערכותה ועברה לנהל מלחמת גרילה; גם צה"ל בתורו צמצם כוחות ועבר לנהל מבצעים התקפיים קטנים בהיקפם.

המלחמה השתנתה מאז החלה, ועברה לשלב השני, בדומה למה שהתרחש ביהודה ושומרון לאחר מבצע "חומת מגן". היא הפכה ל"מלחמת המאסף של צה"ל נגד ההתאוששות של חמאס בתאי השטח שנכבשו, ננטשו, וארגון הטרור חזר לשלוט בהם".³³ גם בשלב זה הוסיף צה"ל ופעל נגד התאוששות זו. דוגמה לכך היא מבצע

³¹ פנקס כיס שבו ריכוז דגשים והוראות מקצועיות בתחום הפו"ש והתו"ל שניתן לפיקוד הזוטר בצה"ל.

³² גולדפוס, ד' (2024, 13 במרס). הצהרת מפקד עוצבת האש. ח'אן יונס.

³³ זיו, י' (2024, 22 במרס). הפעולה בשיפא הייתה יריית הפתיחה של מלחמת ברזל השנייה'. N12.

"ניתוח מקומי" (18 במרס עד 1 באפריל 2024), שבמסגרתו פשטו כוחות אוגדה 162 על בית החולים שיפאא' בעזה.³⁴

גם ברמת הגדוד, בכל יעד שהוטל עלינו לתקוף ישבנו וניתחנו את הדבר כדי לפעול לא רק עם מסה ועיתוי אלא גם בצורה שתבטל כל אפשרות למערכת יריבה מולנו. צריך להניח שחזבאללה יציב מערכת כזו מולנו ולכן גם כאן בלי קיצורי דרך. מחת"מ"א³⁵ הייתה ונשארה הגישה המובילה, כי בסופו של יום יש משימה לעמוד בה. קרקע, עצמאות הכוחות, בקיאות בספרות המקצועית, פיקוד משימה (ופיקוד מלפנים) ותחבולה הם בתמצית עיקר הלקחים שיש לקחת הן מספרו של יאיר, והן מהמלחמה ברצועת עזה כדי להצליח במלחמה בלבנון.³⁶

המאמר מוקדש לאחיי לנשק מגדוד 697. אלה שייבדלו לחיים, אלה שנפצעו ונאחל להם החלמה מהירה, ומעל לכול אלה שנפלו במערכה: רס"ן (מיל') משה ידידיה לייטר, רס"ם (מיל') יוסף חיים (יוסי) הרשקוביץ, רס"ר (מיל') מתן מאיר, ורס"ר (מיל') סרגיי שמרקין, ושני אנשי צוות הטנק מחטיבה 14 שלחמו עם הגדוד כתף אל כתף ונפלו בעת שלחמו תחת גדוד שכן, רס"ן (מיל') אריה ריין ורס"ר (מיל') ניתאי מייזלס זכרם לברכה. מי ייתן ונהיה ראויים לקורבנם.

³⁴ לוי, ש' (1 באפריל, 2024). מחבלים מתאבדים ותיעוד מ-7 באוקטובר: פרטים חדשים על המבצע בשיפא. מאקו.

³⁵ מרכז כובד, נכסים חיוניים, תורפות, מה יכריע, איך יכריע.

³⁶ המחבר מודה לאלוף (מיל') יאיר גולן, אל"ם (מיל') בעז זלמנוביץ, אל"ם ירון סימסולו, אל"ם עידו קס וסא"ל (מיל') אבירם רינג על הערותיהם הטובות למאמר.

שער רביעי

סקירת ספרות

"דוקטור למבצעים" סקירת ספר

גל פרל¹

חיים במלחמה מאת דב תמרי
(ידיעות ספרים, 2024)

מבוא

"אנו, הישראלים, שמלחמות מאפיינות אותנו זה שלושה דורות, מחשיבים מאוד - כאומה, כצבא, כיחידה בצבא וכפרטים - את הניסיון שצברנו. אלא שהניסיון הוא פרדוקסלי. יש לו חשיבות גדולה מצד אחד, ומצד שני לא פעם הוא אבן ריחיים, שכן הוא מושך אותנו לעבר, והמלחמה הבאה תהיה תמיד שונה מקודמתה" (עמ' 275).

ההבנה הזו, שניסח תא"ל (מיל") ד"ר דב תמרי (דוביק) באוטוביוגרפיה שלו, **חיים במלחמה**, עומדת במוקד ספרו החדש. שם הספר נגזר מגישתו, לפיה המלחמה היא הגורם המרכזי שמעצב את החיים כאן בישראל עד כדי הרעיון המסדר של החברה. יהיה אגב מי שיטען, כמו הבמאי האמריקני אוליבר סטון, כי "מלחמה היא העיקרון המסדר של כל חברה" (סטון, 1991). העובדה שהספר יצא בעיצומה של מלחמת "חרבות ברזל", דומה שהעניקה לקביעה זו משנה תוקף.

תמרי, שלמען הגילוי הנאות לימד אותי בתואר השני ומאוד השפיע עלי, הוא מומחה לביטחון לאומי שכתב דוקטורט על מערך המילואים של צה"ל. בסוף שנות התשעים הוא הקים ועמד בראש המכון לחקר תורת המערכה (מלת"ם), שלימים הפך למרכז דדו. אם יש

¹ גל פרל הוא חוקר במרכז דדו וסרן (מיל") בעוצבת הצנחנים "חיצי האש".

משהו שחסר בספרו זה התייחסות של ממש לחלקו, כראש המכון, בפיתוח החשיבה המערכתית בצה"ל ובהכשרת הקצונה הבכירה בתחום זה (שלח, 2015, עמ' 82). אבל בטרם הפך למומחה אקדמי בעל שם, היה תמרי אחד ממפקדי השדה היותר מנוסים ומעוטרים של צה"ל. הרמטכ"ל יצחק רבין אף כינה אותו בעת שפיקד על סיירת מטכ"ל כ"דוקטור למבצעים". בספר הוא ביקש לתאר את חוויותיו האישיות, בעיקר בכדי להסביר מה למד מהן ומה יש לקחת מהן בכדי להבנות ידע חדש לאתגרי העתיד. הספר שכתב, כמו בימים שלמדתי אצלו באוניברסיטה, היה שיעור מאיר עיניים וכתוב היטב על פיקוד, טקטיקה ואסטרטגיה, וכן על מחשבה צבאית וביטחון לאומי.

האבסורד, כתב, "שצבאות אמורים לתת מענה למה שעדיין לא קרה, אבל הלמידה שלהם מבוססת על העבר, וכך הם בונים את הכוחות, את היכולות וגם את החשיבה. זה לא עבד ביותר מדי מקרים. תפקידו של הצבא הוא להיאבק בפרדוקס, להתעמת איתו, ולייצר ידע, הבנה, ארגון ודפוסי פעולה לגבי מה שטרם קרה" (עמ' 393). ואכן בצה"ל, מהצבאות העסוקים מבצעית בעולם, נוטים מפקדים להסתמך בעיקר על הניסיון המבצעי שצברו במהלך שירותם. כך היה, למשל, בתקופת השהייה בלבנון (תמיר, 2005, עמ' 44). אך הניסיון הזה, אף שהוא חשוב כשלעצמו ויש ערך של ממש באתוס של צה"ל לפיו מקודמים אלו שהלכו בראש הטור ובשדות הקרב, הוא רק נדבך אחד מהיכולות הנדרשות מהקצונה הבכירה. ראוי להזכיר כאן את המימרה הרווחת בחיל הנחתים האמריקני, ולפיה אימון הוא התכוננות לאיומים הידועים ואילו החינוך (והכוונה) היא לקורסי הכשרת מפקדים, לימודים אקדמאים ולימוד היסטוריה צבאית ותאוריות בתחומי הביטחון והאסטרטגיה) הוא התכוננות לבלתי ידוע. כל אלו נדרשים בכדי שיהיה בכוחם של מפקדים לעסוק בנושאים מורכבים ומופשטים ברובד האסטרטגי, בניגוד לנושאים המוחשיים והטקטיים שבהם עסקו עד כה. האתגרים שבהם יתקלו יהיו חדשים ורק השילוב שבין ניסיונם לכל אלו יאפשר להם לגבש מענה ראוי (עמידרור, 2002, עמ' 39). שהרי, אין מלחמה אחת דומה לקודמתה. אמנם, טבעה של המלחמה לא משתנה, אבל הכל גם חדש. אויב אחר, נשק אחר, שדה קרב אחר. נדרש ידע חדש. מוטב גם לבנות את התיבה לפני המבול. אמנם חלק מהידע יהיה חייב להילמד תוך כדי המלחמה עצמה, אבל חלק לא מבוטל מההכנות והבנות יכול להיעשות לפני. על כך כבר אמר הגנרל האמריקני דווייט אייזנהאואר, כי "התוכניות חסרות כל ערך, אך התכנון הוא הכל" (Eisenhower, 1957).

כל צבא זקוק ל"ישויות חתרניות" כדי לקדם את יכולותיו

תמרי, שגדל בקיבוץ עין חרוד, התגייס לצה"ל ב־1954. התנועה הקיבוצית רצתה שהוא וחבריו ילכו לנח"ל. הם סירבו והתנדבו לגדוד הצנחנים 890. מפקד הגדוד היה סא"ל אריאל שרון (אריק), אשר הוביל את הגדוד בשורה ארוכה של פעולות תגמול מוצלחות. תמרי השתתף ברבות מהן.

כל צבא, כתב, "זקוק ל"ישויות חתרניות" כדי לקדם את יכולותיו. מטות כלליים נבונים ממסדים את החתרנות ומתרגמים אותה לשיטות פעולה של יחידות נוספות" (עמ' 73). יחידה 101 שהקים שרון ואוחדה עם הצנחנים היתה כזו מסגרת והצנחנים היו כאלו, בכל האמור בעיצוב וקיבוע נורמות הלחימה של צה"ל בשנים שלאחר מלחמת העצמאות. סיירת מטכ"ל, שבה שירת ועליה פיקד תמרי מאוחר יותר, היתה כזו בכל האמור בעיצוב דפוסי הפעולה של הכוחות המיוחדים של צה"ל, והיו גם יחידות נוספות כמו סיירת גולני ואגוז למשל, בשנות השהייה של צה"ל ברצועת הביטחון בלבנון (תמרי, 2005, עמ' 42), שמשכו את הצבא כולו קדימה.

הרמטכ"ל דאז, משה דיין, ביקש להפוך את הפשיטה לרכיב מרכזי בתפיסת הפעולה של צה"ל, משום שהפשיטה מאפשרת גמישות בהפעלת הכוח, בגודלו ובניידותו, ומטרתה להפגיע ולערער את ביטחונו של האויב מעבר לגבול, לייצר תחושת נרדפות ופגיעות בקרבו, ואז לשוב חזרה לנקודת המוצא (שלח, 2015, עמ' 121). רצף של פשיטות יכול ליצור בקרב האויב תחושת נחיתות קשה ולהוות קרש קפיצה למלחמה יזומה, אם ישראל תבחר בכך. הצנחנים של שרון היו המכשיר שבו השתמש, כדי למסד נורמות לחימה ופיקוד וכדי להוציא לפועל את דפוס הפעולה ההתקפי שהגה (שמיר, 2023, עמ' 163).

הפעולה הראשונה שבה השתתף תמרי היתה פעולת "חץ שחור", פשיטה על מחנות הצבא המצרי ברצועת עזה בפברואר 1955, שכן עזה היתה כבר אז מוקד ואתגר מבצעי עבור צה"ל. הוא היה אז חניך בקורס המ"כים של הצנחנים בפלוגה בפיקוד סרן סעדיה אלקיים (סופפו). לאחר הפריצה למחנה, כתב, "הסתערנו באש על המבנה הקרוב. בדרך זרקנו רימונים לאוהלי סיירים בהם ישנו חיילים מצרים והרגנו אותם בטרם יצאו מאוהליהם" (עמ' 28). הפחד, הודה, "איננו חברו הטוב של הלוחם, אבל הוא תמיד איתו" (עמ' 30). בפעולה נהרג סופפו ולפלוגה מונה מפקד חדש, סגן מאיר הר-ציון, מהבולטים במפקדי הצנחנים, שהשפיע מאוד על תמרי.

ברטרוספקטיבה ציין כי המושג "אחרי", הרווח עד היום בצה"ל וניכר מאוד בשדות הקרב ברצועת עזה במלחמה האחרונה, התעצב אז בצנחנים. עם זאת, לימים למד "שחיוני להבחין בין "אחרי" כמושג נורמטיבי וכאתוס לבין השאלה הטקטית המעשית של מיקום המ"פ, המג"ד ומפקדי כוחות אחרים בקרב" (עמ' 33). לדבריו, "מיקומו של המפקד אינו קבוע בנהלים ובתרגולות. עליו לשקול כל הזמן, גם במהלך הקרב, את האיזון הנכון בין הובלת הכוח, הימנעות מחשיפה לכדור הראשון והיכולת לראות היטב ומקרוב את מה שמתחולל בשדה הקרב. הצורך להניע אנשים מחייב נוכחות, בניגוד לפיקוד על עוצבות גדולות שבהן הפיקוד אינו ישיר אלא באמצעות מפקדים כפופים ומפקדים שכפופים אליהם" (עמ' 33).

תמרי לא ציין זאת, אבל ככל שהמפקדים עולים במעלה הדרגות והתפקידים, הופכת הפעולה שעליה הם מופקדים לאופרטיבית ואסטרטגית ולא נשאת ברובד הטקטי. הדבר מחייב לצד הדוגמה האישית, המנהיגות הקרבית והפיקוד מלפנים,

שכולם אבני יסוד בפיקוד, גם הבנה כיצד הפעלת הכוח משפיעה ומחברת בין הטקטיקה לרמות הגבוהות יותר שמעליה.

במבצע "שומרון", פשיטה על המשטרה הירדנית בקלקיליה באוקטובר 1956, כבר היה תמרי קצין ושימש כמפקד מחלקה בסיירת הצנחנים שזה עתה הוקמה. כוח הסיירת ארב לשיירה של הצבא הירדני שהוזעקה לתגבר את המשטרה שתקפו הצנחנים. "כשהם היו, לרוע מזלם, בין מטעני הנפץ ופחי הצתה, הפעלנו אותם וירינו במרנ"טים ורנ"טים. שני כלי הרכב הרכים התהפכו במדרון. המשוריינ המוביל, שנפגע מבזוקה, הצליח להמשיך בנסיעה מערבה ונעלם. הסתערנו והרגנו כ-25 חיילים. הם לא הספיקו להשיב אפילו בכדור אחד" (עמ' 54). בהמשך נפצע מפקד הסיירת ותמרי, שלקח פיקוד על הכוח, חילץ את אנשיו תוך שהוא מפגין קור-רוח, תושיה ואומץ-לב. על גבורתו עוטר בעיטור העוז. כמפקד סיירת מטכ"ל עוטר בשני צל"שי מטכ"ל נוספים.

מגבלות הכוח הצבאי

בבואו לנתח את מלחמת סיני (1956), כתב תמרי כי במהלך תנועת חטיבת הצנחנים למיתלה, במטרה לחבור לגדוד של רפאל איתן (רפול) שצנח שם, כבש הכוח שבו היה, בתוך כשעה, מתחם מצרי דו-פלוגתי סמוך לכפר תמד ללא אבדות. באופן יחסי ולמיטב ידיעתו, כתב, הקרב כמעט שלא תועד ונחקר, משום שהיה "מוצלח, ענייני ופשוט, ללא מעשי גבורה. הזיכרון הצה"לי מעדיף קרבות שהתאפיינו בהסתבכות, בכשלים ולכן גם במעשי גבורה" (עמ' 86).

לדברי תמרי מי שפיקד על צה"ל במלחמה היה, לתפיסתו, הרמטכ"ל הטוב בתולדות צה"ל, דיין, שהיה בקי בחולשות צה"ל ממש כפי ששלט בחוקותיו. התכנית שעיצב נבנתה בעיקר אל מול מגבלות הכוח הצבאי. הרמטכ"ל לשעבר, גבי אשכנזי, אמר בשעתו כי "החובה שלנו זה לוודא שהמשימות שאנחנו מטילים על אלה שממריאים, חוצים את הגבול, ברות השגה. לא לא-מסוכנות, אבל ברות השגה. שהכוח הצבאי במובן הרחב שלו, לא של הטייס בקוקפיט ולא של החייל בטנק או בכניסה לבית בבירות או בעזה, אלא במובן הרחב, הן מטרות ריאליות. זאת התפכחות כואבת להבין מה אפשר להשיג ומה אי אפשר להשיג עם כוח צבאי. הפעלת כוח צבאי זה אמצעי ולא מטרה" (אשכנזי, 2012). כך, הסביר, עוצבו תכניות מבצע "עופרת יצוקה" וכך לתפיסתו יש להפעיל את הכוח. דומה שתמרי חושב באופן דומה.

אבל תמרי כלל בספר הערה של שר הביטחון פנחס לבון, שאמר לקציני המטכ"ל בסוף 1953 כי עליהם "להבין הנחה פשוטה מאוד, שגנרלים גדולים בעולם מבינים היום: יכול להיות מבצע צבאי נפלא ומוצלח ביותר והוא ייהפך לכישלון פוליטי, זאת אומרת בסופו של דבר גם לכישלון צבאי" (עמ' 68). ומתי זה קורה? כאשר הפעולות הטקטיות מנותקות מהמטרות המדיניות. הגשר בין השניים הוא האסטרטגיה. בהיעדרה, או במקרה שהאסטרטגיה הנבחרת אינה ברת השגה, כלל לא בטוח

שאסופת פעולות טקטיות ואופרטיביות בשדה הקרב, מוצלחות, נועזות ויעילות ככל שיהיו יתרמו לניצחון במערכה ולהשגת המטרות המדיניות. לחלופין יכולה להתקיים מערכה שבה הדרג הטקטי כשל לא פעם, לא עמד במשימותיו, ולמבצעים (גם המוצלחים) שניהל היה קשר רופף עם האסטרטגיה הכוללת, ועדיין ההישג המצרפי של הפעלת הכוח הצבאי היה כזה שברובד האסטרטגי היא היתה מוצלחת. כך היה, למשל, במלחמת לבנון השנייה.

"לא אהיה מופתע אם וכאשר נופתע"

מהצנחנים עבר תמרי, כאמור, לסיירת מטכ"ל, פיקד עליה ומיסד אותה כיחידה צבאית וכיחידת כוחות מיוחדים מובילה. משם עבר לשריון וכיהן כמח"ט 401. בספטמבר 1973, בתרגיל שלדי של אוגדה המילואים המשוריינת 143, עליה פיקד מפקדו משכבר מהצנחנים, אלוף (מיל) אריאל שרון, שוחח תמרי עם אלוף הפיקוד החדש, שמואל גונן (גורודיש).

מפקד חזית הדרום, הרמטכ"ל לשעבר רא"ל חיים בר-לב, וסגן מפקד אוגדה 162, תא"ל דב תמרי, במלחמת יום הכיפורים (ארכיון צה"ל)

במקרה וצה"ל ירצה לפתח התקפה בגדה המערבית של תעלת סואץ, אמר תמרי, תידרש לפיקוד אוגדה משוריינת נוספת. אלוף הפיקוד הסכים עמו, וסיפר כי בכוונתו לפנות למטכ"ל ולדרוש שתי אוגדות נוספות לפיקוד. חמש בסך הכול. אבל ניתן להניח שהמלחמה הבאה, השיב תמרי, תתנהל בשתי זירות, וברמת הגולן, מול הסורים, לא תספיק רק אוגדה אחת ובכלל, המטכ"ל לא יוכל להיות כשאר בידיו אוגדת עתודה מטכ"לית. גונן חשב לרגע וסיכם במשפט שגילם בתוכו את כל ההיבריס שהביא למלחמה ההיא: "אבל בסוף הם רק ערבים"

(עמ' 274). זוהי, קבע תמרי, "תמצית המחדל" בחמש מילים" (עמ' 274).

במלחמת יום הכיפורים שימש תמרי כסגנו של מפקד אוגדה 162, אלוף אברהם אדם (ברן). בקרב הבלימה ב-14 באוקטובר, פיקד תמרי על חלק מכוחות האוגדה ובהם חטיבת השריון 274 (אזוב, 2023, עמ' 283). "בשבע בבוקר החלה המתקפה המצרית, ומיד נוצר מגע. המצרים תקפו עם שתי חטיבות טנקים מלוות בחי"ר. חטפנו אש רצינית משני כיוונים. הדיווחים ממח"ט הטירנים נהפכו נסערים מפעם לפעם.

כזכור, זה היה הקרב הראשון של החטיבה. הגיע דיווח שטען ליותר מ-20 טנקים פגועים אצלנו. זה היה דיווח שגוי, אבל קשה לדעת מה שגוי ומה מדויק ברגעים כאלה, ולוקח זמן לברר" (עמ' 298). היה זה קרב קשה וכוחות האוגדה עמדו בו, אף שספגו נפגעים, והצליחו להחזיק את הקו. "רשמתי לעצמי פיקוד על קרב אוגדתי, אבל זה היה יום מלחיץ מאוד. נדמה לי שבאותו יום התחילו שערותי להלבין" (עמ' 299), כתב תמרי. מפקד האוגדה, אדן, קבע לימים כי בקרב זה "הפיקוד של דוביק היה לדוגמה: שקט, שולט במצב ומפגין ידע וניסיון שנצבר בששת ימי הלחימה" (אדן, 1979, עמ' 173).

תמרי גם התייחס בהרחבה לקרב שניהל גדוד הצנחנים 890, בפיקוד סא"ל יצחק מרדכי, בחווה הסינית וציין כי לאוגדה לא היה די מודיעין על היערכות האויב במתחם ומנגד היה צריך להרחיב את צוואר הבקבוק המוביל אל ראש הגשר. "זו היתה המציאות שלתוכה נכנס גדוד 890 בליל 16 באוקטובר, ובקושי יצא משם בצהרי יום המחרת, באבידות כבדות. היה זה קרב היתקלות מול מערך מצרי חפור, בעל יכולת אש גבוהה. דעתי - אז והיום - שהגדוד מילא למרות הכול את משימתו: לאפשר את גרירת הדוברות הכבדות אל נקודת הצליחה, אף שהמערך המצרי נותר בשטח" (עמ' 302).

לא פעם, כתב, עולה השאלה "מה כן צריך היה לעשות? לסכן את הצליחה, שהיתה המענה היחיד האפשרי להצלחה המצרית וגם הסיכוי היחיד להביא לסיום המלחמה בתוצאה סבירה? להשהות אותה? להימנע ממנה?" (עמ' 303). הדבר, הסביר, שב ומעלה את העיסוק באותה "שאלה נחצית, שמפקדים בכירים נתקלים וייתקלו בה בכל מלחמה: אם אותה נקודת הכרעה, שעליה תלויה הצלחת הקרב או המערכה כולה, ויחידה - גדוד, חטיבה, אוגדה - סובלת אבידות קשות, האם יש לוותר על השגת המשימה?" (עמ' 303). לדבריו, אז והיום הוא נותר משוכנע שלא היתה בקרב ההוא ברירה. "לא תמיד מספר האבידות הוא שקובע במלחמה אם פעולה מוצדקת וראויה" (עמ' 303).

תמרי פרש מצה"ל כתא"ל, לאחר שפיקד על אוגדה ופיקד על המכללה לפיקוד ומטה. למרות רצון הרמטכ"ל לקדמו לאלוף החליט שר הביטחון דאז, אריאל שרון, שלא לעשות כן. הסברה המקובלת ייחסה זאת למלחמות הגנרלים שלאחר המלחמה ב-1973. למרות זאת תמרי לא נותר מריר, ולצד ביקורת עניינית, חלק בספר שבחים לשרון כמפקד שדה וקבע כי הוא "פיקד היטב על האוגדה במהלך המלחמה" (עמ' 306). אוגדת שרון צלחה את התעלה ואפשרה את המפנה במערכה בחזית הדרום. את כיתור הארמייה השלישית, שהתאפשר בשל כך, ביצעה האוגדה שבשורותיה לחם תמרי.

צבא שברירי אך אנטי־שבי

בפרק מיוחד בסוף הספר, שעוסק במלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר 2023, כלל תמרי שתי אמירות שאיתן פתח לא פעם קורסים שלימד באוניברסיטה. ראשית, כתב, "צה"ל הוא צבא שברירי" (עמ' 389), משום שהוא נשען, מהיווסדו, על מערך סדיר, קטן ובלתי מספיק בגודלו לאיומים ועל מערך מילואים גדול. שנית, ציין, "לא אהיה מופתע אם וכאשר נופתע" (עמ' 389). ניתן לקבוע ששתי האמירות הללו התקיימו עם פרוץ המלחמה, אם כי צה"ל התאושש באופן מרשים.

כוחות צה"ל, בסדיר ובמילואים, בפיקוד מפקד פיקוד הדרום ירון פינקלמן, ביצעו תמרון התקפי ברצועת עזה ורשמו הישגים טקטיים רבים, כשלחמו מעל ומתחת לפני הקרקע (מערכת אתר צה"ל, 2023). האוגדות המתמרנות, שהסתייעו באש מדויקת וסמוכת תמרון מן התווד, פגעו באלפי פעילי חמאס וגא"פ, השמידו אמצעי לחימה, תשתיות צבאיות (ובכלל זה מנהרות, מפקדות, מחסני תחמושת ועמדות לחימה) ועצרו פעילי טרור. הלחימה בלב שטחים שבנויים ומאוכלסים בצפיפות חייבה את מפקדי צה"ל, בכל רמה ובוודאי ברמת מפקדי החטיבות והאוגדות, לכל אותם ערכים שאליהם התייחס תמרי, כמו גם להבנה עמוקה של הקשר בין הפעולה הטקטית לרמה האסטרטגית.

יש בכך המחשה לתפיסת האנטי שבירות שתיאר הפילוסוף נסים ניקולס טאלב, לפיה "אנטי־שבירות אינה עמידות או איתנות גרידא. העמיד עומד בפני זעזועים ונותר כשהיה; האנטי־שבי משתבח" (טאלב, 2014, עמ' 25). ועדיין חשוב לזכור כי התאוששות הזו בוצעה אל מול אויב מסוים, ומוטב לקחת אותה בפרופורציות הראויות ולא לדבר בה משל היה מדובר בהתאוששות היא ב־1973, אל מול הארמיות הסוריות והמצריות. בנוסף, ועדיין, כדי שהמשפט שאמר השר לבון לא ישוב ויהיה רלוונטי, חובה לוודא שיש קשר הדוק בין המהלכים הללו לאסטרטגיה הכוללת, ושנוכח האיום החמור על העורף והנטל הגובר על המשק, יהיו אלו מהירים והכרעתיים במהותם.

תמרי, שחקר לעומק את מערך המילואים, קבע כי לאורך השנים התקיימה "החלשה מתמשכת של צבא המילואים" (עמ' 408). החלשה זו פגעה במוכנות הצבא לתרחישים נוסח אלו שהתגלו ב־7 באוקטובר. מנגד, קבע, המלחמה "היא תקופת זוהר של משרתי המילואים. החל מהתייצבות שעלתה על הציפיות, דרך לחימה בתנאי פתיחה גרועים ועד לסבל ולנזקים הנגרמים לחייל המילואים, למשפחתו ולפרנסתו. כל אלה באמצע מחלוקת פוליטית וחברתית חסרת תקדים, שקיטבה בין רבים ממשרתי המילואים לבין השלטון" (עמ' 408).

כמי שלחם במלחמה כקצין מילואים, אין לי אלא להוסיף שאף שצדק בכל סעיף וסעיף, מוטב היה גם לומר משהו על רמת הלחימה הגבוהה שהפגינו יחידות מילואים רבות על אף הליקויים והפערים במוכנות הכוחות. הדבר נבע מכך שהמילואים הביאו עמם בגרות, שכל ישראל, ניסיון מבצעי וסגנון פיקוד אחר מזה של מפקדי

הסדיר, שכלל בתוכו דבקות חכמה במשימה, כך שתבוצע על הצד הטוב ביותר ולא דווקא "עם הראש בקיר". יתרונות אלו, לצד רמת כשירות גבוהה שצה"ל שמר לאורך השנים בחלק מחטיבות המילואים אפשרו לחטיבות אלו לא פעם לפעול "בקצה החץ הכחול", כלומר בראש הכוחות המתמרנים.

תמרי גם הזהיר, לאור המלחמה, מפני הסתמכות יתר על הטכנולוגיה. שכן, ההצטיידות במערכות טכנולוגיות מתקדמות "אינה מייטרת יסודות הגנה ולחימה מוכחים" (עמ' 410). אמנם, ציין, טכנולוגיות מתקדמות הן הנכס החשוב ביותר של צה"ל, אך "למוצרי הטכנולוגיה אין מעמד עצמאי. הם חלק חיוני במערכת הגנה ולחימה עתירת מרכיבים" (עמ' 410).

בהמשך לכך כלל תמרי בספר סיפור מראשית כהונת הרמטכ"ל מוטה גור, לאחר מלחמת יום הכיפורים. הרמטכ"ל גור התלבט באשר לכיוון הדרוש "לביסוס עוצמתו של צה"ל - שינוי משמעותי של איכות הצבא או גידול כמותי מהיר. החלטתו היתה גידול כמותי. הוא לא הסביר מדוע החליט כך. אני משער שלא הצליח להבהיר לעצמו מהו גידול איכותי" (עמ' 323). נדרש, אם כן, למצוא את נקודת איזון בין הצורך להעמיד סד"כ גדול שיאפשר לצבא לפעול בכמה חזיתות ברזמנית מבלי לוותר על רכיבי האיכות, ובכלל אלו טכנולוגיה מתקדמת, חימוש מדויק ובעיקר מפקדים מעולים, סקרנים לידע, בעלי מנהיגות קרבית שקוראים "אחרי"!²

² המחבר מודה לד"ר אמיר ארד, אל"ם (מיל') בעז זלמנוביץ, סא"ל ד"ר איתי חימיניס, תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל וסא"ל (מיל') אבירם רינג על הערותיהם הטובות למאמר.

רשימת המקורות

- אדן, אברהם (1979). **על שתי גדות הסואץ**. ידיעות אחרונות.
 - אזוב, עמירם (2023). **מגננה**. מודן והמחלקה להיסטוריה של צה"ל.
 - אשכנזי, גבי (7 בספטמבר 2012). הרצאה בכנס "מבצע 'עופרת יצוקה' - תהליכי קבלת החלטות אסטרטגיות". **מכון פישר למחקר אסטרטגי, אוויר וחלל**. הרצליה.
 - טאלב, נסים ניקולס (2014). **אנטי שביר**. דביר.
 - מערכת אתר צה"ל (7 בנובמבר 2023). "הצהרת מפקד פיקוד דרום: 'נלחמים בלב העיר עזה, ליבת הטרור, ולא נעצור עד לניצחון'". **אתר צה"ל**.
 - סטון, אוליבר (1991). **ג'י. אף. קיי - תיק פתוח**. תסריט.
 - עמידרו, יעקב (2002). **הרהורים על צבא ובטחון**. המכללה לביטחון לאומי.
 - שלח, עפר (2015). **האומץ לנצח**. ידיעות ספרים.
 - שמיר, איתן (2023). **משה דיין: התפתחותו של אסטרטג**. מערכות ומודן.
 - תמיר, משה (2005). **מלחמה ללא אות**. מערכות.
 - תמרי, דב (2024). **חיים במלחמה**. ידיעות ספרים.
- Eisenhower Dwight D. (November 14, 1957), "Remarks at the National Defense Executive Reserve Conference". *National Archives and Records Service*.

על הכותבים

- **אל"ם (מיל') רן אייזנברג:** שירת כקצין תותחנים ולחם במלחמת יום הכיפורים, ובהמשך עבר לחיל האוויר והשלים קורס טיס במגמת קרב. אייזנברג לחם במלחמת לבנון ושירת במגוון תפקידי פיקוד בחיל האוויר ובהם כמפקד טייסת וכרמ"ח מבצעים, בין היתר במהלך מלחמת המפרץ. כיהן כמנכ"ל חברות אופטיבייס, אלביט מערכות ראייה, מיקרוסנס ו-Wavion.
- **סא"ל (מיל') ד"ר חיים אסא:** ראש הצוות לביטחון לאומי (הראשון) ליד ראש הממשלה יצחק רבין, בשנים 1992-1995. בעל תארים במתמטיקה ובחקר ביצועים. מפתח תפיסות אסטרטגיות-צבאיות ומערכות טכנולוגיות בצה"ל. כיהן בראשות יחידת הסימולציה Simlab בסדנת יובל נאמן למדע, טכנולוגיה וביטחון באוניברסיטת תל אביב.
- **תא"ל (מיל') מנחם (מנה) בכרד:** שירת בצה"ל בשורה של תפקידי פיקוד בתותחנים, בין היתר כמפקד עוצבת כדור האש, האגד הארטילרי יביל האוויר של עוצבת האש, וכמפקד מרכז האש של מפקדת המבצעים ומשימות מיוחדות המטכ"לית (משמ"ם). מומחה בינלאומי בכיר בתחומי אבטחת תעופה ואבטחה כללית, לוחמה בטרור ומבצעים מיוחדים וניהול פרויקטים נרחבים בתחומים אלו. בכרך הינו בעלים של חברת ייעוץ בארץ ובהודו בתחומי "הגנת המולדת". קודם לכך היה בכרך במשרד הביטחון בתפקידי אבטחת תעופה בארץ ובחו"ל. בעל תואר ראשון מאוניברסיטת בר-אילן, בקרימינולוגיה, מדעי המדינה וכלכלה ותואר שני בלימודי ביטחון מאוניברסיטת תל אביב. דוקטורנט במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן.
- **אל"ם (מיל') ד"ר עופר גוטרמן:** עמית מחקר בכיר במכון לחקר המתודולוגיה של המודיעין במרכז למורשת המודיעין. שירת בשורת תפקידים בחטיבת המחקר באמ"ן ובפיקוד צפון, שימש כעוזר למודיעין של המזכיר הצבאי לראש הממשלה ופיקד על הקב"ש (תוכנית הקורסים הבין-שירותית של קהילת המודיעין). בעל תואר שלישי מאוניברסיטת בן-גוריון במחלקות למזרח-תיכון ולפוליטיקה וממשל, תואר שני בתוכנית ללימודי ביטחון באוניברסיטת תל-אביב, ותואר ראשון בחוג לשפה וספרות ערבית באוניברסיטת תל-אביב.
- **אל"ם (מיל') דב"ד:** מנהל מעבדות המחקר בתחום רשתות נוירונים מלאכותיות בחברת מטריקס.

- **תא"ל (מיל') ד"ר מוני חורב:** חוקר בכיר במרכז בס"א. בצה"ל שירת חורב במגוון תפקידי פיקוד בחטיבת גולני ושירת כמפקד חטיבת גבעתי, כמפקד בית הספר לקצינים וכמפקד אוגדה. בוגר תואר שני בביטחון לאומי מהמכללה לביטחון לאומי בווינגטון, תואר שני במנהל עסקים מאוניברסיטת באר שבע, תואר שני במדע המדינה באוניברסיטת בר-אילן ותואר דוקטור במדעי המדינה מאוניברסיטת בר-אילן. בעלים ומנכ"ל של חברה לייעוץ ביטחוני, אשר פעלה מול מערכת הביטחון והתעשיות הביטחוניות בישראל בפרויקטים מרכזיים במערך היבשה.
- **יותם הכהן:** מייסד של חברת דואלוג, ושותף ב־OpenFox העוסקת בפתרונות ידע טכנולוגיים לארגונים. משמש יועץ במל"ן באגף המודיעין וכמדריך (במילואים) במרכז דדו. בעבר שימש ראש צוות הביטחון הלאומי במכון ראות ואנליסט בצוות המדעי-טכנולוגי במכון. בעל תואר שני לתולדות המדעים והרעיונות מאוניברסיטת תל אביב.
- **פרופ' אפרים ענבר:** נשיא מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון (JISS) וראש התכנית לאסטרטגיה, דיפלומטיה וביטחון במרכז האקדמי שלם. ענבר היה המנהל המייסד של מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, תפקיד שבו שירת עשרים ושלוש שנים, וחרב במחלקה למדע המדינה באוניברסיטת בר-אילן. היה פרופסור אורח באוניברסיטאות ג'ורג'טאון, ג'ונס הופקינס ובוסטון; חוקר אורח במרכז הבין-לאומי על שם וודרו וילסון (ווינגטון) ובמכון הבינלאומי ללימודים אסטרטגיים (לונדון). חיבר חמישה ספרים וערך ארבע-עשר קבצים של מאמרים אקדמיים. מומחה בנושא תפיסת הביטחון של ישראל, דעת הקהל בנושאי ביטחון, מדיניות ארה"ב במזה"ת, יחסי ישראל-פלסטינים, ויחסי ישראל-תורכיה. פרופ' ענבר סיים תואר ראשון במדע המדינה וספרות אנגלית באוניברסיטה העברית והשלים את לימודי הדוקטורט במדע המדינה באוניברסיטת שיקגו.
- **תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל:** מפקד מרכז דדו בשנים 2014-2019 וכיום ראש תחום המחקר במרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית. בתפקידו האחרון שימש כמפקד המרכז וקודם לכן, במלחמת לבנון השנייה, פיקד על עוצבת "מרכבות הפלדה". בעל תואר דוקטור בביולוגיה אבולוציונית מאוניברסיטת חיפה ותואר דוקטור נוסף במדעי המדינה מאוניברסיטת בר-אילן. ב-2019 קיבל תואר דוקטור נוסף בארכאולוגיה פרה-היסטורית. בוגר המכללה לביטחון לאומי.
- **דנה פרייזלר-סוירי:** חוקרת בכירה במרכז דדו. עבדה בעבר במכון "ראות", שבו הובילה את התחום המדיני-ביטחוני ועסקה בתפיסת הביטחון הלאומי. בעלת תואר שני בלימודי ביטחון מאוניברסיטת תל אביב; כתבה עבודת מחקר בנושא מדיניות המניעה הגרעינית של ישראל. דוקטורנטית במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן.

- **סרן (מיל') גל פרל:** חוקר במרכז דדו ועורך כתב העת **בין הקטבים**. מרבה לכתוב בנושאי צבא וביטחון. משרת כקצין צנחנים במילואים, בין היתר במלחמת "חרבות ברזל".
- **עפר שלח:** חבר הכנסת לשעבר עפר שלח הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי. שירת בחטיבת הצנחנים כלוחם וקצין, וכמ"פ מילואים נפצע בשירותו בלבנון בשנת 1983. שלח היה פרשן ובעל טור מוביל בתחומי הביטחון, המדיניות והפוליטיקה במגוון כלי תקשורת בולטים במשך כ-25 שנים. ב-2013 נבחר לכנסת ה-19 מטעם מפלגת "יש עתיד", וכיהן בה עד שנת 2020. בין היתר היה חבר בכיר בוועדת החוץ והביטחון ויו"ר ועדת המשנה לתפיסת הביטחון ובניין הכוח וחבר בוועדת המשנה למודיעין ושירותים חשאיים. פרסם מספר ספרים בנושאי צבא וביטחון.

גיליון מספר 41 של כתב העת **בין הקטבים** עוסק במלחמת "חרבות הברזל" על היבטיה השונים.

7 באוקטובר 2023 ייזכר לעד כיום שבו קרסו רבות מהנחות הבסיס הביטחוניות של ישראל בכלל ושל צה"ל בפרט. התקפה מפתיעה ויעילה שביצעה החמאס הצליחה לאתגר – במקרים רבים למוטט זמנית – את מערכיו של צה"ל, ומשכה את ישראל למערכה רב־זירתית מורכבת, שעודנה נמשכת בימים אלו.

בבין הקטבים אנו מחויבים ללמידה ולשיפור. אנו חולקים עם צה"ל בהצלחות ובכישלונות. במבט לאחור, לא תמיד הצלחנו לאתגר את התפיסה הקיימת (למשל ביחס לסוגיה הפלסטינית ולא־אתגר הצבאי מעזה), ולהשפיע על הארגון. כתב העת עודד ושיקף את השיח אשר התקיים ביחס לסוגיות שזיהינו כבוערות או כאלה המחייבות דיון נוסף, לעיתים באופן שהצליח להיות ביקורתי ולא־אתגר ולעיתים באופן שבעיקר שיקף את המוסכמות. ביחס לחלק מסוגיות הליבה של המלחמה הנוכחית, כתב העת העמיד בעבר תשתית ידע חיונית המאפשרת חשיבה רעננה, בעוד שביחס לאחרות נותרה גם לנו כברת דרך משמעותית לעשות.

אנחנו מקווים שהגיליון הזה הוא צעד נוסף בתהליך התאמתו של כתב העת לתכליתו ולייעודו – במה לשיח מקצועי, ענייני, ביקורתי ומלמד, שיעזור לצה"ל להשתנות, להיות רלוונטי ולנצח.